

NÎQAŞËN FELSEFEYË 44.

Abdusamet Yîgît

weşanên

.
. .
. .
. .

*Niqaşên felsefeyê 44.
Felsefeya zêhnê
@Abdusamet yigit
Weşanên felsefe
2018-Almanya-Berlin
Grafik: zendi şîyar*

.
ISBN 968-4-940996-32-2

Pêşgotin:

Mijare zêhnê wê di nava felsefeyê de wê weke mijare kûr û navendî a weke bi hizirkirinê ê mirov ve wê girêdayî wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di dîroka hizirkirinê de wê, çawa wê, mirov wê bi hizirkirina xwe wê bigihê awayekê baştir û şêwayên nû ên derkkirin û kifşkirinê û hwd wê bikê wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê giring wê werênê ser ziman ku wê mijare felsefeyê wê ji aliyê zêhnî ve wê hinekê jî wê weke mijare zaninê û an felsefeya zaninê jî wê di rengekê de wê xwe bide dîyarkirin. Di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê gihiştina têgihiştina hebûnê û ji ya heyî wê biriqîna wê çawa wê derkkirinek bi zêhnî û hwd wê bibê wê bi wê re wê di rengekê de wê were dîtî ku wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di nava têtînek monist de wê bi felsefeya hebûnê ve wê girêdayî wê di demên kevnera de wê di rengekê de wê hin bi hin wê li wê were lê hizirkirin. Lê bi wê re wê, di nava felsefeyê de wê bi kifşkirinên weke bi têtîna bûjenê û biriqîna wê, zêhn û fîzîkê, beden û giyanê û hwd re wê di rengê dualiteyekê de jî wê di şêwayekê de wê were dîtî ku wê bi wê re wê were li lê hizirkirin. Di demên hemdem de wê bi felsefeyê re wê bi têtînen weke dualismê tozê bê û an wê bi têtîna tozê a ku wê weke spinoza û hwd wê di têtînek monist de wê bixwezê ku ew wê şîrovebikê wê di rengekê de wê xwe bide dîyarkirin.

Descartes wê, di felsefeya xwe de wê mijare têtîliya zêhn û fizîkê wê bi têtînek têtîliya hiş û derûniyê û hwd re wê di rengekê de wê hilde li dest. Di wê çerçoveyê de wê mijare fahmkirinê a ji hebûnê wê çawa wê bibê wê bi wê re wê di rengekê de wê were dîtî ku wê bi wê re wê were li lê hizirkirin.

Di mijare felsefeyê de wê di rengekê de wê bi felsefeya hebûnê re wê, di rengekê de wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Di rengê wê weke ku wê bi wê re wê hebûn wê were lê hizirkirin wê were lê hizirkirin. Minaq Thomasê aqîneyî wê di xabate xwe ya bi navê "li ser hebûn û cewherê" ku wê werênê ser ziman wê mijare hebûnê dervî ya bûjenî wê bigirê û wê werênê ser ziman. Wê hebûn wê di çerçoveya xwezaya heyîna bûyinê de wê nikaribê wê were fahmkirin re wê hizra xwe di

dewama wê de wê werênê ser ziman. Minaq wê hume, Russell, Frege û heta kant wê di rengekê de wê li ser temenekê resxnegirtinî a li hizrên aristo re wê têtîna xwe ya hebûnê wê bi wê re wê werênina ser ziman. Ew wê hebûnê wê weke xosletekê keseyetîyê wê di rengekê de wê şîrovebikin û wê di dewama wê de wê werênina ser ziman.

Hume wê di xabate xwe ya bi navê 'lêkolînek li ser xwezaye mirov' de wê di wê de wê li ser rewşa têtîna hebûnê wê bihizirê û wê rengekê de wê weke 'wê ne weke xosletekê cihê ê bûjenî' wê di rengekê de wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman.

Lê di rengekê din de jî wê mijare têtîliya hişê ji heyina heyî û mijare hebûnê wê, bi wê re wê weke aliyekê wê yê ku ew wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Bi felsefeyî wê, mijarên weke heyin û hebûn çî ya, çawa mirov dikarê wê fahmbikê, tiştê ku ew newê zanin mirov dikarê wê weke neyî wê bihasibênê, di hebûnê de wê neyin wê were çî wateyê û hwd wê weke hinek ji wan pirsên ku wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke k uwê were li lê hizirkirin bin. Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê jî wê werênê ser ziman ku wê felsefeya hebûnê wê di wê temenê de wê bi wê re wê were li lê hizirkirin.

Li ser wê çerçoveyê re wê, têtîna xwûdê jî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di wê çerçoveyê de wê, mijare azmûnkirina bi têtîna xwûdê re wê weke kirdeyek dihizirê wê hertimî wê di rengekê de wê were azmûn kirin.

Lê ew wê weke heyinek dervî ya fîzîkî ku ew tenê di hizirê de heya wê di rengekê de wê were hizirkirin û wê bê hanîn li ser ziman. Di mijare heyinê de wê weke heyinekê wê çawa wê hebê wê li ser wê were sekin in. Minaq em ji aliyê kes ve wê hildina li dest wê, bo kes bûyina xwedi keseyet û weke kesekê dîyariya xwe bide nişandin wê weke aliyekê ku wê bi wê re wê di rengekê de wê were li lê hizirkirin. Aliyekê din jî wê kes wê çawa wê karibê vegotinekê di derbarê hebûna xwe de wê bikê? Ev wê weke aliyekê wê yê bi derfet bê û an ne bi derfet bê? Wê weke aliyekê ku wê di wê nûqteyê de wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê li wê bihizirê bê. Li vir wê pirsê ku wê bi derfet bê ku mirov wê karibê bibê xwediye fahmkirinekê di derbarê hebûna xwe de wê weke aliyekê wê yê ku ew wê li wê were pirsin bê.

Ew wê ji aliyekê ve wê weke di derbarê xwe de wê ketina hişmendîya xwe bixwe de wê di rengekê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Li vir

ketina hişmendiya xwe bixwe de wê were çî wateyê? Di serî de ew xwe bixwe naskirinekê wê bi wê re wê bikê û xwe nasbikê. Bi hişmendiya xwe bixwe rewşa kesek ku ji xwe haydar bê wê bê ser ziman. Ankû xwe ew kes e ku bi kes bûna xwe haydar bê. Her çend ev ji bo xwebûn şertek pêwîst be jî, ne şertek têr e. Di rêgezê de kesek dikare ji xwe haydar be, lê haya wî jê tunebe ku haya wî ji vê yekê ye. Lê belê, kesê ku ji xwe hay nebe, her çend ew bi xwe ye jî ne xwe ye. Ji bo xwebûn şertê têr ew e ku kes hay jê hebe ku ew kesê û haya wî jê hebe ku ew kes a. ji vê yekê haydar û bi hey bê.

Ev wê weke aliyekê bi wê heyina kes ve girêdayî ku wê weke jê heyidar bê wê di rengekê de wê werina ser ziman bin. Di fêrsên xosletên kes ên asta duyem de wê, di nava gerdûna ku ew di wê de dijî wê çendî wê bi wê bi hey bê wê weke aliyekê wê yê din ku ew wê bi wê re wê were li lê hizirkirin. Di dewama wê de wê dikarê wê li wê bihizirê ku wê mijare heybûnê wê, di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê di dewama wê de wê li wê bihizirê bê.

Wekî din wê bi xosletên kes ên weke di aste yekem de ku ew xwedi hebûn a, dijî, xwediye çî xoslet û hwd bê wê weke aliyên ku ew bi wê re wê rabê. Di wê temenê de wê bi fêrbûnê wê karibê xoslet û xûyên nû ew di xwe de wê qizinc bikê. Ew wê weke aliyên ku wê di dewama wê de wê fahmbikê bê.

Li gorî têngîna vegûhar a felsefeyî wê di wê warê de wê, dema ku em wê bihizirin wê, ti tişt wê weke xwe nemênê. Wê demê wê pêvajoyek gûharîne de wê ya ku em dizanin ku em, çendî wê hemûyê nizanibin jî lê wê di rengekê de wê weke ku ew wê li wê gûharîne wê tabîi bê.

Di mijare bûna xwe de wê, di wê rengê de wê, weke carna wê kurdên berê wê di civatên xwe de ku ew digotin ku mirov heya mirov ji xwe û dordora xwe û kirinên xwe hebê û di farq û heya wê de bê. Ev wê weke aliyekê wê yê ku ew wê di wê nûqtayê de wê bi wê re wê di dewama wê de wê karibê wê bi wê re wê were li lê hizirkirin.

Kes wê di xwe de wê bi xwebûnê wê xwediye kirdetiyek ku ew wê bi wê xwebixwe bûnê re wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê. Minaq em di derbarê xwe de çendî bi zanin in wê weke aliyekê ku mirov wê li wê bihizirê bê. Minaq mejiyê di hundurê serê me de em wê nabînin û nizanin ku ew çawa ya. Lê ew me û hewirdora me derk dikê. Bo nimûne; Em tu carî nikarin mejiyê xwe fahm bikin. Digel ku ev dikare hinekî bi şert û mercên biyolojîkî yê birêkûpêkkirina uzwen hestî were ravekirin, heke em bixwe ji mêjiyê xwe pêk dihê jî dikare hinekî were rave kirin.

Ez vê rûpelê nuha dibînîm û dinisim. Ji ber vê yekê çavên min li vê rûpelê çî digerin? Bê şik mejiyê min temaşe dike. Ev "ez çî me?" Bersiva ku ezmûngeran dide pirsê ev e. Lê ev ne bersiva pirsê "Ez kî me?" û an "Ez çî me?" pirsê e ku di navbera felsefeya hiş û metafizîkê de dikare were lê hizirkirin.

Weke aliyekê wê yê din jî wê di nava têngîna ya zêhnî û ya ne zêhnî de wê çî wê ew wê weke ji hev wê cihê bikê wê weke aliyekê wê yê ku wê di dewama wê de wê li wê were lê hizirkirin. Em dikarin bi têngînek epistemîkî wê minaqê di wê rengê de bidin. Minaq wê dema ku dinanê mirov diarihê wê, ji wê êşa wê artina dinanê wê karibê wê bihizirê. Di wê rewşê de wê ne artina dinanê me lê êşa ku em bi wê dijîn wê weke rewşek zêhnî wê li wê bi wê re wê were li lê hizirkirin.

Hûn nizanin ku dinanê we li ser bingeha hin nîşanan an jî bi têngihîştina wê Diarihê (diêşe). Bûyer an rewşek din tune ku hûn jê fahmbikin ku dinanê we diarihê; Bi gotineke din, hûn nizanin ku dinanê we bi agahî û baweriyên din diarihê. Nîşaneyê herî girîng a vê yekê "tu çawa dizanî ku dinanê te diarihê" Ev ji me re weke pîrr bêwate jî wek xuya dike. Ger hûn vê pirsê ciddî bigirin, tenê bersiva derfeta "ez tenê dizanim." Ev nîşan dide ku li vir "li birhanên bigere" çiqas bêwate ye. Zanîna ku dinanê we diarihê, di vê wateyê de rasterast û yekser e. Lê zanîna we ya rewşa laşî ya dinanê we li ser birhanan e, bi gelemperî birhanên ku ji hêla dinanan ve dihêne dayîn bin. Zanîna dinanan bi giranî bi rontgenê ve girêdayî ye, muayeneya dîtbar a dinanên we, hwd. Li ser bingeha tiştan e. Wusa dixuye ku "tu çawa dizanî ku di yek ji dinanên te de xirabûnek heya" Ev rewş wek watedar bê ku wê bersivê agahdar dikare ji vê pirsê re were dayîn. Weki din jî wê kesek wê dinanê wî diarihê ku ew dinan xiranebûnê û qûl têde nebê wê çawa wê zanibê ku ew diarihê. Di wê rewşê de wê, nîşanaka wê, bi destdayin û wê azmûnkirina bi wê rewş ve wê ji aliyekê ve wê weke girêdayî bê.

Ji wê rewşê wê ya ku wê di serî de wê were fahmkirin ku wê rewşên zêhnî wê di rengekê de wê pêşî wê bo me wê giring bin û wê weke temenekê fahmkirinê wê ji hev cihê wê bikin ku ew bikin. Lê ew rewşa cihê kirin wê bi serê xwe wê weke aliyekê din wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Rewşa cihê kirin wê direngê de wê ew rewşa êşbûnê a ji dinên wê di rengekê de wê weke pênasekirin û an salixkirina wê ya di meji de wê weke aliyekê wê yê ku wê bi wê re wê xwe bide diyarkirin bê. Li vir wê rewşa ku ew dihê fahmkirin û ya ku ew ji wê dihê fahmkirin

û ya ku wê fahmdikê wê weke sê aliyên ku ew wê di rengekê de wê bi wê re wê xwe di rengekê de wê di dewama wê de wê bidina dîyarkirin.

Taybetmendiyeke din a ku bi zêhnê ve girêdayî ye jî ew e ku rewşa derûnî ya heyî ya ku mirov di nav de ne, “ne xelet” û “taybetî ji bo mirov” in. Bûyerên derûnî an bi kêmanî êş, an yên din di rewşa hestiyariyê de, mirov xeletiyê nake ka ew e an kesek din e ku wan diceribîne. Ev raman di bin vê rastiyê de ye ku bûyerên derûnî ji bo kesane taybet in. Yanî heke mirov bawer bike ku tiştêk diêşe, wê demê ew li derekê diêşe. Ji ber vê yekê, mirov nikare bi baweriyekê bêjê ku beşek laşê wî diêşe an na. Di vê wateyê de, mirov êşa xwe bi bêsinor dizane. Êşên ku jê re psîkosomatîk tê gotin, her tiştî, êş in. Wek mînaq, mirov bawer dike ku milê wî diêşe, her çend bingehek fizîkî tune be jî, bawerîya wî ya ku milê wî diêşe jî rast e. Lê eger bawerîya mirov li ser rewşêke fizîkî be, tu garantî tune ku ev bawerî rast bê. Bo nimûne; dibe ku mirov bawer bike ku dinanên haspekê dirizin, û ev bawerî dibe ku rast be, lê ya ku vê baweriyê rast dike ne tenê bawerîya mirov bi wê ye. Ya ku vê baweriyê rast dike ev e ku dinanê hasp bi rastî riziya. Dema ku rewşek an bûyereke diqewime, heke mirov bawer bike ku ew qewimiye, an çêtir, bizane ku ew qewimiye, wê gavê ew bûyer ji bo mirov kesane ye. Ger êş û jan di vê wateyê de kesane bin, wê demê nabe ku êş û janên veşartî yên ku mijar jê hay nebe, hebe. Çawa ku ji xeletnebûna bawerîya mirov ku êşa wî heye ku bêyî sedemek laşî êşek çênabe, ji xwezaya kesane ya êşê jî derdikeve ku heke mirov hay jê nebe ku di êşê de ye û bawer neke. ku êşa wî hebe, her çend şert û mercên normal ên fizîkî û an fîzyolojîk hebin jî, êşa wî tune.

Ev xosletên ku wê di awayekê de wê weke epistemîkî wê li zêhnê werina atfikirin wê weke têtîna xort bin. Rewşên fizîkî ku ew xwediyê rewşên bi wê rengê bin wê, ji mirov re wê şaş newê. Her rewşên zêhnî wê xwediyê hinek xosletên bi zanîna bin. Mînaq weke rewşa xûyan ku ew bi bandûr dibin û hwd. Hinek rewşên ku wê kes wê weke ne di farqê de ku wê li wan wê bihizirê wê weke yên derhiş û an binhiş û hwd re wê werina ser ziman.

Di mijare zêhnê de wê, dema ku em bi wê re wê bahsa rewşê dikin wê rewşa rewşê ku ew wê, di rengekê de wê weke bi rewşek têtîna wê were û xwe bide dîyarkirin wê weke aliyekê wê yê ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin ku wê di wê de wê hişmendiyek jî hebê. Ev têtîna wê weke têtînek panpsîkîkê bê ku wê di wê de wê were bawerkirin ku ‘di her tiştê de wê zêhn wê hebê’ re wê, werênê ser ziman. Ev gotin û têtîna

Francesco Patrizi wê dema ku wê were ser ziman wê ji aliyekê ve wê weke bi têngînek dîtbarî û fenomenîkî wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di şêwayekê de wê bi wê re wê were li lê hizirkirin. Weki din wê di têngînekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê ya ku wê di xwe de hiş ne hawênê wê hişê mirov wê nikaribê bi zanina wê re li wê were lê daxistin. Ev wê weke têngînek argûmanî a vê têngîne jî wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Di dewama wê de wê were ser ziman ku wê di hemû heyinan de wê di awayekê de wê weke hişmendî wê di wan de wê hebê bê.

Felsefeya zêhnê şaxek felsefeyê ye ku hiş, bûyerên derûnî, fonksiyonên derûnî, taybetmendiyên derûnî, hişmendî û têkiliyên wan ên bi laş û mêjî re lêkolîn dike. Pirsgirêka zîhn û laş, di warê têkiliya laş û aqil de, tevî pirsgirêkên din ên weke xwezaya hiş û ku bi laşê fizîkî ve girêdayî ye, di felsefeya zêhnê de weke pirsgirêkeka navendî dihê dîtin. Beriya felsefeya aqil, divê hizir were pênasekirin. Hiş tevheviya çalakiyên mejiyê mirovan e, di nav de pêvajoyên bi raman, têngîhîştin, raman, hist û tevgerê re têkildar in dikê mijare lêkolînê ku ew werina fahmkirin. Her çend bi felsefeya derûniyê re pirsgirêkên wan ên hevpar hebin jî, têngêhên ku felsefeya hişê pê re mijûl dibe cihêreng in. Îro şaxê herî çalak ê felsefeyê, li gel felsefeya zîman, felsefeya zêhnê ya. Hin filosof destnîşan dikin ku felsefeya zêhnê wek felsefeya mejî ya jî. Li ser wê temenê û çerçoveyê re wê şêwayên cihê ên ku ew bi wan dihê ser ziman jî wê werina pêşxistin. Bi wê yekê felsefeya zêhnê wê weke aliyên wê yên din jî wê bi têkiliya wê ya bi bûjenê re bê. Li ser wê temenê wê, weke ku wê Russell di xabate xwe ya bi navê 'dahûrkirina bûjenê' de ku wê werênê ser ziman wê mijare zanistê û felsefeya zêhnê li ser wê temenê bixwezê ku ew bikê ber lêpîrsînê. Zanist wê li ser diyardeyên şenber ve wê pêde herê. Lê felsefeya zêhnê wê di rewşa razber de wê, pêşkeve û wê were ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, ew wê çawa wê bi hev wê werina fahmkirin û an çawa ku wê felsefeya zêhnê li têngîna zanistî wê razber nemênê û were fahmkirin wê ji wê aliyê ve wê li ser wê were sekin in. Bo ku wê têkiliyê werênê ser ziman. Rûsêll wê bahsa 'razberiya bûjenê' wê bikê ku ew wê dihênê ser ziman.

Ji aliyekê din ve jî wê rewşên zêhnî wê weke çawa wê li ya hundurîn wê çawa wê di rengekê de wê weke were lê hizirkirin wê karibê wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Mînaq David Chalmers wê li ser referansên ji gotinê ku ew werina girtin wê li ser wê bisekinê. Weke Chalmers wê filosofên din ku ew bi mijare zêhnê ve alaquadar dibin wê

çawa wê salixkirinekê wê bi wê re wê, pêşbixin wê li ser wê bisekin in. Di dewama wê de Chalmers wê, bi gotinê ku ew dihênê ser ziman wê bi têtîna 'wê armanca gotinê wê wateya wê bê' re wê, hizra xwe ya li ser mantiqê referansê wê, li wê bihizirê. Minaq wê dema ku em bahsa avê dikin wê çawa ku wê, tiştên bi avê wê bikê re wê werênê ser ziman. Ev wê weke çerçoveyên zêhnê ên ku ew bi wê re ew werina fahmkirin jî wê bi xwe re wê bide diyarkirin. Lê ku mirov ji kijan aliyê ve li wê binerê wê dibînê ku wê ya li bi hebûna heyî re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê dikarê wê di awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Abdusamet Yigit

Destpêk: niqaşên felsefeyê 44

Felsefe wê weke têgînek ku wê bi wê fahmbikê wê di awayekê de wê xwe bide diyarkirin. Li ser felsefe û weke zaninekê ku mirov wê li wê bihizirê wê, di rengekê de wê, weke têgînekê wê xwe bide dîyarkirin. Felsefe wê, tişta ku ew wê bi wê were fahmkirin wê di şêwayekê de wê di wê çerçoveyê de wê, weke dîmenkirina wê di rengekê de wê, bide dîyarkirin. Minaq em xûyekê didina nişandin û em wê çawa dikin û an ber çi me kir û hwd em li ser re em dibîna xwediyê têgihiştinekê. Felsefe wê di wê temenê de wê, tişta ku me kir wê, bi wê re wê, weke hem wê di rengekê de wê bi dîmen bikî û hem jî wê di wê de wê li fahmkirinekê ku ew wê bi wê re wê bi watebikê wê di şêwayekê de wê weke li wê bigerihê.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê li ser wê bisekinê ku wê mijare felsefeyê wê, weke têgînek fahmkirinê a şêwayî wê xwediyê dîrokek fahmkirinê bê. Wê di rengekê de wê dikarê wê weke zaninekê wê fahmbikê. Lê di awayekê din de wê ji awayekê wê weke zaninekê zêdetirî wê weke şêwayekê bi wê fahmkirinê wê di awayekê de wê karibê wê fahmbikê bê.

Li vir wê, felsefeyê wê weke têgînek ku ew wê çawa wê bi wê were lê hizirkirin ku ew wê bide dîyarkirin wê ji wê zêdetirî wê weke şêwayekê ku wê bi awayî bi wê fahmbikê wê di awayekê de wê weke ku wê xwe bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Mijare felsefeyê wê di wê rengekê de wê di demên hemdem de wê li ser çi bûna û an çinebûna wê re wê di rengekê de wê pirr zêde wê were dîtin ku wê were lê hizirkirin.

Li vir di serî de wê, ji wê aliyê ve wê, di rengekê de wê li wê hizirkirina wê zêdetirî wê di wê temenê de wê bi awayekê şêwayî em li wê bihizirin

û wê fahmbikin. Ev wê di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê xwe di renekê de ew bide dîyarkirin.

Di felsefeyê de wê salixkirinên bi wê a tiştê, xûyekê, bûjenêkê, heyinekê û hwd wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê di renekê de wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê di awayekê de wê dikarê wê li wê bihizirê û wê di wê temenê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê çerçoveyê de wê, di awayekê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Hinekê jî wê weke ku mirov wê di derbarê jiyânê û kirinên xwe de wê, bi wê bibê xwediyê hişmendî û zaninekê. Di wê rengê de wê bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê xwe bi wê re wê, di şewayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di mijare xûyê de wê minaq wê dikarê wê di renekê de wê bi kûrehî wê bi wê re wê di renekê de wê li wê bihizirê. Xûy wê weke renekê tevgerinê a ku mirov wê bi wê re wê xwe bide dîyarkirin. Wê çawa wê tiştêkê wê bikê û wê bide dîyarkirin wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin. Lê xûy wê, weke dîmenekê wê dema ku ew hat salixkirin wê weke têngnek fenomenî wê di wê temenê de wê karibê wê xwe bide dîyarkirin. Hinekê jî wê di nava felsefeya hiş de wê weke têngnek û dîmenekê fahmkirinê ê fenomenî wê bi wê re wê weke ku wê di dîmenekê zêhnî ê çêkerî de wê xwe bide dîyarkirin. Têgîna çêkeriyê wê di wê nûqtayê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê fahmbikê bê. Ji xûyê li hiş û ji hiş li aqil wê weke pêvajoyek ku em bi gotina fahmkirinê re wê werênina ser ziman wê hebê. Xûy wê di kirine de wê weke rewşek ku wê di dîmenekê şenberkirinê de jî wê di renekê de wê bi wê re wê, werênê ser ziman. Xûy wê, dema ku em ji aliyê zêhnî ve wê li wê bihizirê wê, bi awayekê ragihandinê û an dana nişandinê de wê weke ku wê weynekê wê bi wê re wê bileyizê. Mijare zêhnê wê di renekê de wê di nava felsefeya hemdem de wê di renekê de wê were dîtin ku ew wê li wê were lê hizirkirin. Di têgîna felsefeya empirîkî de wê bi gotina weke 'bi temenekê xêvî ku wê weke 'lewheyek vala' ku ew li ser wê ti tişt ne hati nivîsandin wê werênê ser ziman.

Di mijare felsefeyê de wê di wê warê de wê niqaşên ku ew werina kirin wê di renekê de wê di wê çerçoveyê de ku wê, ji bûyinê wê zaninek û an fahmkirinek ku wê xwe bide diyarkirin wê hebê û an wê nebê. Ku ew

hebê wê çi û çawa bê. Di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê wê yê din ku wê dema ku ew nebê wê çawa wê nebê wê weke aliyekê wê ku wê li wê were lê hizirkirin wê bibê.

Di nav kevneşopiya felsefeya dahûrî de, bêguman ziman û hizir bûne mijarên herî populer. Ji aliyekî ve rastiya ku têgînên wekî wate û rastteqniyê yên li ser ziman nezalal dimînin, ne tenê zimanê rojane, zimanê ku em tê de felsefe dikin jî dike pirsgirêkeke felsefî û vê pirsê derdixe holê ku divê felsefeya zimanê bi çi rengî bê kirin. xwe. Lewma ev pêvajoyê ne tenê teoriyên wate û rastteqniyê derdixe holê; Di heman demê de pratîkên zimanên felsefî yên nû jî çêdike. Ji aliyê din ve, pêşketinên di felsefeya ziman de, pirsgirêka ku em çawa têgînên xwe yên derûnî bihizirin, derxistina holê û li ser wê yekê ku divê dûnyaya me ya zihniyetê çawa were vegotin, teoriyên cûda derxistina holê. Van faktoran hemû mijarên ziman û hizirê dikin warên herî berhemdar û berfireh ên felsefeya analîtîk ku li ser tê texmînkirin û an zankirin.

Di mijare felsefeya zêhnê û ziman de wê çerçoveyek wê ya berfireh a ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê wê hebê. Lê li vir emê zêde nûha bi wê aliyê ve mijarê ji hev belav nekin û bi wê ve neçin. Emê di wê nûqteyê de mijare xwe wê ji aliyekê ve wê bi sînor bigirin û di çerçoveya mijare zêhnê û têgîna felsefeya wê ve wê hinekê wê bi sînor bigrin. Lê ji hinek aliyan ve wê cih bi cih wê bi derfet bê ku mirov wê karibê kirpendinên xwe ji aliyekê ve wê li ser ziman wê bikê û wê karibê wê werênê ser ziman û ev wê mijare wê ji hevrastiya wê derneyênê.

Di çerçoveya xwe ya Felsefeya Ziman û Hişê de, em ê hewl bidin ku bi geşedanên heyî û nîqaşên di van waran de nêzîkatiyên nû nîqaş bikin. Li gel rexneyên li ser felsefeya hiş a fahmkirina wê, em ê li ser pirsê ka em çawa dikarin têgînên bingeîn bihizirin bisekinin. Em heta çi radeyê ji rêgez û sînorên zimanê ku em bi kar tînin haydar in? Wateya wê çi ye? An jî tê çi wateyê ku mirov tiştek rast bibêje? Di vê çerçoveyê de, ku em ê li ser çawaniya bikaranîna civakî û takekesî ya ziman van têgehên herî bingeîn biafirînin, em ê bixin nav nîqaşê de carek din kesayetên wekî Sellars, Austin û Wittgenstein, ku bandûra wan a bingeîn li ser felsefeya dahûrî hebû, lê Di nava nîqaşên felsefî yên heyî de cihgirtina raman û rexneyan wan jî wê giring bê ku mirov bi awayekê bikirpênê.

Di warê têgîna felsefeyê û têgîna zêhnî de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ku wê karibê wê li wê bihizirê wê bi têgîna fahmkirinê û kifşkirinê a bi wê re wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê were dîtin ku wê derkeve li pêş. Di wê nûqteyê de wê mijare felsefeyên zêhnî wê di

rengê de wê ew bê ku wê çerçoveya hizirkirinê û fahmkirinê bi çavkaniyên wê re wê fahmbikê. Ev wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di rengê de wê li wêbihizirê û wê di şewayekê de wê karibê wê li ser wê bisekinê bê.

Mijare felsefeya zêhnê wê dema ku em bi gotinekê wê di wê nûqtayê de wê di destpêkê de wê bikin ku wê werênina ser ziman wê, karibê wê di rengê de wê werênê ser ziman ku wê bi salixkirina zêhnê re wê di rengê de wê, karibê wê werênê ser ziman. Zêhn wê, bi hizirkirina mejiyê mirov re bi hizirkirinê, derkkirinê, aqılmeşandinê, darizandinê, hêst û xûyên ku ew dihên nişandin wê bi pêvajoyên wan ên fahmkirinê re wê di rengê de wê weke ku wê di şewayekê û awayekê de wê, karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di wê nûqtayê de wê di aqılmeşandinekê de wê mirov wê li ser çî temenê mantiqî û hwd wê bi wê re wê li wê bihizirê wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Li vir wê dema ku em gotina zêhnê wê li wê dihizirin wê ji aliyekê din ve jî wê gotina 'hiş' wê weke gotinek ku w di wê warê de wê xwe di rengê de wê bide dîyarkirin û wê karibê ew xwe li hemberî wê bide dîyarkirin. Wê jî wê dikarê di çerçoveya wê de wê bi wê rengê wê di awa û rengê de wê werênê ser ziman. Felsefeya hiş şaxek felsefeyê ye ku hiş, bûyerên derûnî, fonksiyonên derûnî, taybetmendiyên derûnî, hişmendî û têkiliyên wan ên bi laşê laş, mêjî re lêkolîn dike. Pirsgirêka hiş-laş, di warê têkiliya laş bi hiş re, tevî pirsgirêkên din ên weke xwezaya hiş û bi laşê fizîkî re girêdayî jî, di felsefeya hiş de weke pirsgirêkeka navendî tê dîtin. Ev wê ji aliyekê ve jî wê bi salixkirinên hişmendî wê weke têgînek zêhnî a ku mirov wê fahmbikê jî wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê weke ku wê xwe bide dîyarkirin.

Di mijare têgîna felsefî a zêhnî de wê dema ku mirov wê li wê bihizirê wê ev wê, di demên hemdem de jî wê di rengê de wê weke mijarek ku wê li ser wê were sekin in. Di demên hemdem de wê, di destpêkê de wê weke ku wê were dîtin wê bi felsefeya descertes re wê bi têgîna zêhn û bedenê û hwd re wê di rengê de wê weke mijarek ku wê bi dualiteya nava bedenê û zêhnê de wê hilde li dest û wê werênê ser ziman.

Ji wê aliyê ve wê piştî wê têkiliya bedenê û zêhnê wê bi bandûra wan a li hev re wê çawa wê hebê wê di rengê de wê li wê bê hizirin û wê di dewama wê de wê têgînên weke yên derûnî û ankû gîyanî û bedenî û hwd wê di rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Descertes wê di wê

nûqteyê de wê di hizra xwe de wê tiştekekê giring wê di aslê xwe de wê bi têngîna zêhnê re wê bikê. Wê di wê nûqteyê de wê ew têngîna weke ya giyan û bedenê ku wê di nava felsefeyê de wê di demên berê wê de wê were lê hizirkirin ew wê bi aqil û bedenê û təkiliya wan a hev re wê d irengê de wê di şêwayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Wê dema ku em di wê çerçoveyê de wê di destpêkê de wê bi gotinekê wê werênina ser ziman wê di demên berî wê demê de wê çawa wê, giyanek wê hebê û wê di bedenekê de wê bijî wê weke têngînek ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Giyan wê weke heyinek heyî a dijî û an wê weke bi tipolojîyê wê di wê rengê de wê were dîtin ku ew wê were hanîn li ser ziman.

Di wê temenê de şîroveyên li ser giyanê wê di rengê de wê pirr zêde wê di wê warê de wê təkiliyekê wê bi xwe re wê di rengê de wê biafirênin. Di rengê de wê, mijare təkiliya nava beden û giyanê de wê, di rengê de wê, piştî wê bi têngînek wê weke ya ku ew bedenê dide jiyandin wê di wê temen de wê çendî wê bi giyanê re wê were ser ziman jî lê ew giyan çawa heya û çawa bedenê dide jiyandin wê weke aliyekê ku wê bi hûrgili wê were lêpîrsîn û wê hewl were dayin ku ew di rengê de ew di dewama wê de were fahmkirin.

Di wê temenê de wê di wê pêvajoya təkiliya nava giyanê û bedenê de wê, têngînek bi hizirî a di rengê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê dikarê wê di rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê wê bi têngîna derûniyê re wê li wê were lê hizirkirin wê bibê. Di rengê de wê di serdemên navên de wê, were dîtin ku wê pêvajoya təkili û bandûrê a nava giyan û bedenê wê weke pêvajoya derûnî jî wê di rengê de wê hin bi hin wê were dîtin ku ew wê di rengê de wê were lêpîrsin û li lê hizirkirin.

Wê jî wê di rengê de wê dikarê wê di dewama wê de wê li wê bihizirê ku wê di nava fahmkirina pêvajoya wê de wê, derûnî wê weke têngînek bandûrî ku wê li aliyekê wê giyan weke hebûnekê û li aliyê din wê beden wê weke hebûnekê wê hebê û wê rewşa derûniyê wê weke çerçoveya wê təkiliya wan a ji hev li hev ku wê bibê wê di rengê de wê weke ku wê di dewama wê de wê bi wê re wê were dîtin ku wê li wê were lê hizirkirin. Ev təkili wê di rengê de wê weke təkiliyek bi hiş bê. Ew hem ji aliyê giyanê ve wê di wê temenê de wê li wê were lê hizirkirin Her wusa wê ji aliyê din ve jî ew wê dema ku ew bandûr û təkili li wê bû wê çawa wê hişmendiyek wê li wê bibê wê di wê rengê de wê di rengê de wê

pêvajoyekê de wê weke ku wê were dîtin wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Wê jî wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman ku wê mijare têkiliyê wê dikarê wê weke aliyekê wê yê giring wê di wê temenê de wê li wê bihizirê. Di wê temenê de wê li aliyê pêşî ê wê têkiliya derûnî ku wê li wê were lê hizirkirin wê bi têgîna giyanê a reng û awayê wê ne dîyar re wê gelek tişt wê di renekê de wê weke ku wê were dîtin wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Minaq wê ji giyanek xirab weke demonekê bê, iblisekê bê û an tiştêkê din bê wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Di wê nûqteyê de wê di hizirkirinê de wê di yelpezeyek berfireh de wê were dîtin ku wê çerçoveyel hizirkirinê wê xwe di reng û awayekê de wê bi wê re wê di reng û şêwayekê de wê bide dîyarkirin.

Di wê nûqteyê de wê, di renekê de wê demê wê rengê wê, yê têkilidaninê ji wê aliyê ve li bedenê wê çî bê wê rengê wê bandûrê wê bi xwe re wê êdî wê di renekê de wê bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê dikarê wê di renekê de wê bi wê re wê didewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werenê ser ziman.

Wê jî wê dikarê wê di renekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di renekê de wê fahmbikê û wê werenê ser ziman ku wê mijare salixkiriinên me yên bi hizirî wê xwe di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê di awayekê de wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin.

Lêpirsinên li ser têkiliya nava giyanê û bedenê de wê di wê temenê de wê di renekê de wê pirrali wê di wê çerçoveyê de wê were dîtin ku wê xwe bidina dîyarkirin. Wê jî wê di dewama wê de wê dikarê wê fahmbikê ku wê mijare giyanê wê weke heyinek bi aqil û an bi hiş wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Ji wê gihiştina hizir û zaninê wê bi wê re wê di renekê de wê bi rewş û tevgerên ku ew bi wê bedenê dide kirin û an kiryarên ku ew bi wê dide kirin weke makinekeyê wê bi kardihênê wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê li wê bê hizirkirin.

Li gorî wê têgînê wê ya ku ew dijî wê giyan bê. Ew heyina wê bedenê zindî digirê. Nahêlê ku ew xirabibê. Ew wê, di parêzê. Wê di tevgerê de wê digirê. Di wê çerçoveyê de wê weke li gorî xwestek û fermanên ji giyanê li wê dibin wê di renekê de wê bi wê re wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê

direngê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di awayekê de wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê dikarê wê di rengê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê mijare təkiliya giyanî wê di wê temenê de wê weke təkiliyek bi hiş a bi zanini wê xwe di rengê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Di wê çerçoveyê de wê ji wê hizirkirinên ku ew dibin û ragihandinên ku ew li wê dibin wê di wê de wê weke şenber û wê weke çekeriyek aqilî a ku wê bi wê bibin wê xwe di rengê de wê bidina dîyarkirin. Di wê nûqteyê de wê bi wê re wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê ku wê bi wê re wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê hizirkirin wê bibê.

Wê jî wê dikarê wê di rengê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê wê di wê temen de wê karibê wê di rengê de wê didewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê weke aliyekê wê yê din wê dikarê wê fahmbikê ku wê giyan wê navendê wê di wê temenê de wê bi fahmkirin û himendiyek bi wê ketina farqê de ku wê bibê wê bi wê re wê hebê. Wê demê wê ketina farqê a kirinên bi bedenê re wê bi wê re wê bibê. Di wê temenê de wê weke ew ketina bi wê kirinê ku ew dibê wê giyan wê bibênê û wê weke pêvajoyek fêrbûnê wê bi wê bedenê re wê di wê de wê bi fahmkirinên wê yên ji bedenê û hwd re wê bi wê re wê bibin. Di wê temenê de wê, di rengê de wê, ev wê bi wê re wê were fahmkirin. Di nava têgînên berê ên bi têgîna beden û giyanê de wê, ji hev cihê wê, weke karibin wrina jiyandin a giyan û bedenê wê bi wê re wê were li lê hizirkirin. Lê di demên piştre wê dema ku wê filosofên weke descertes û hwd wê bihizirin bi têgîna zêhn û bedenê re wê ew wê pêvajoya fêrbûnê a li hev ku ew ji hev dikin wê weke pêvajoyek aliminê wê şîrovebikê û wê di wê fêrsa fahmkirinê de wê yek wê weke bêî ya din wê weke nebê wê di dîmenekê de wê rengê fahmkirinê wê êdî wê bi xwe re wê di awayekê de wê weke ku wê bi wê re wê biafirênê. Di mijare salixkirinên têgînên zêhnî û hwd wê weke bi têgînek giyanê wê ji aliyê felsefeya zêhnê ve ku mirov wê li wê bihizirê wê dikarê wê weke kifşkirinekê bi heyinî ku wê di wê de wê çawa wê were lê hizirkirin û wê bi wê re wê pêşxistin bi hizirî wê bikê jî wê di rengê de wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di awayekê de wê di rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Ji wê aliyê ve wê têgîna giyanê a ku ew derdikeve hemberî me wê di çerçoveya fahmkirinên wê de wê di aslê xwe de wê di pêvajoyek ku ew her ku ew di wê de pêde

diçêt jî wê weke zêdetirî wê bi hizirkirin û têkiliyên wê yên fahmkirinê re wê zêdetirî wê kompliketir wê bibê wê di dîmenekê de wê xwe bide dîyarkirin. Di wê çerçoveyê de wê giyan wê weke aqilê li ser hemû tiştê re wê bi wê re wê derkeve li pêş.

Wê dema ku wê bahsa aqilê li ser hemû tiştê re wê bahsa wê were kirin wê di wê temenê de wê weke aqilekê ku ew di xwe de wê bi têtîna û wê xwediyê têtîhiştinekê weke bi fahmkirinê re bê. Wê demê wê di wê rengê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê hinekê wê ji wê aliyê ve wê li wê bihizirê. Di wê nûqteyê de wê têtîna 'tozê' a spinoza û ya descertes ku ew wê li wê bihizirin û wê di xwe de wê weke xwediyê têtînekê 'vejenî a bêsînor' wê di wê de wê bi wê re wê li wê bihizirin wê karibê wê ji wê aliyê ve wê ji aliyekê ve wê bikirpênê û wê werênê ser ziman.

Di demên hemdem de û an di demên felsefeyê ên hemdem de wê weke aliyekê wê yê giring wê di mijare hizirkirinê û çavkaniya wê de wê ji wê aliyê ve wê bi wê re wê were dîtin ku wê li wê were lê hizirkirin. Di wê nûqteyê de wê dikarê wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di şewayekê de wê fahmbikê bê.

Wê di wê nûqteyê de wê, di renekê de wê, di têtîna ideayî de wê çavkaniyên wê yên hizirî wê weke ku ew ji xwe hebin û ew di wê de wê werina kifşkirin wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirin. Di têtînekê bûjenîparêzî de wê di wê temenê de wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin û wê were fahmkirin ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di awayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di renekê de wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di mijare çavkaniyên bûjenî de wê, ji wê aliyê ve wê dîmenekê zêhnî wê bi hizirkirinê wê ji wê aliyê ve jî wê xwe bide dîyarkirin wê, dema ku em bi wê hizirkirinê wê ji wê têtîhiştin wê ya ku em têtîhiştin wê weke wê ya ku em ji wê têtîhiştin bê û an ne weke wê bê. Di wê nûqteyê de wê dema ku ew ne weke wê bê wê ew çavkaniya wê ne weke hevbûnê wê çî bê wê di wê nûqteyê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di awayekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê xwe di awayekê de wê bi wê re wê di wê nûqtayê de wê bide dîyarkirin.

Têgîna bûjenîparêzî wê bi têtînen weke hizirkirinê, pêjnê, derkkirinê, hêstê û hwd re wê di dîmenekê li lê daxistinê û hwd re wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Wê di wê çerçoveyê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku ew wê di wê temenê de wê bi wê re wê di awayekê de wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Weki din ew seh, pêjn, derkkirin, hizirkirin, hêst, hîs, û hwd ku em derkdikin wê çî bin wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê di dewama wê de wê bi wê re wê direngê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Weki din wê di wê temenê de wê di wê rengê têtîna lê daxistinê de wê dikarê wê tevgerên ku ew wê weke xûy, tevgerê û hwd wê di rengekê de wê li wê daxistinê û wê têtîliyê bi wê hizirkirina wê re wê bi wê re daninê û hwd re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku wê were li wê hizirkirin bê. Minaq wê xûyek wê dema ku wê hat dayin nişandin wê çavkaniya wê çî bê û wê ji ber çî ew wê were nişandin û di dewama wê de wê ber çî bê. Weki din wê çawa wê ew wê bibê. Xûyek wê ji wê aliyê ve wê weke rengekê fenomenî ê ku wê di rengekê de wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê weke ku wê karibê wê bi wê re ew li wê were lê hizirkirin jî bê. Wê di wê temenê de wê rewş û faalîteyên xûyî wê bi rewş û faalîyetên zêhnî û hwd re wê di rengekê de wê di nava têtîliyê de wê werina dahûrkirin û wê di rengekê de wê bèn xwestin ku ew werina fahmkirin. Di wê nûqtayê de wê dikarê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman wê mijare derûniya xûyan wê di rengekê de wê karibê wê ji hinek aliyan ve wê bi kirpênê ku wê di rengekê de wê li ser têtînen ji xûyê ku ew wê ber çî pêkhatiya, û dema wê û sedem û encamên wê û hwd re wê di rengekê de wê bi wê re wê were li wê hizirkirin. Di wê çerçoveyê de wê di rengekê de wê didewama wê de wê bi wê re wê were li wê hizirkirin.

Bi gotineke din, li gorî xûyparêzîyê, termên ku behsa hiş, rewşên derûnî û çalakiyên derûnî dikin, divê di warê behremendiyê de bêne dahûr kirin û her têtînek ku bi hiş re têtîkildar e, bi tevahî hevwater ye bi têtînek ku behsa tevgerê dike. Cureya duyemîn a bûjenîparêzîya teoriya weke têtînek navendî wê xwe bide dîyarkirin. Li gorî vê têtîhiştinê, ku wekî teoriya nasnameyê jî dihê zanîn, rewşên derûnî û çalakiyên derûnî bi hin

rewş û çalakîyên di laş de yek in. Bi rastî, rewşên derûnî û çalakîyên hişê bi rewş an tevgerên pergala sîniran a navendî an mêjî re yek in. Dîsa di çarçoveya monîzm an jî monîzma materyalist de, nêrîna hişê ku panpsîkîzmeke materyalist îfade dike û dibêje ku di mirov de bûjenek derûnî an jî cûreyek materyalek derûnî heye û hêz û şiyanên derûnî yên mirov pêşve diçin, tevlihevtir dibin an li gorî zêdebûn an kêmbûna vê bûjenê qels dibe, wekî teoriya maddî ya derûnî dihê binavkirin, ji aliyê din ve, doktrîna metafîzîkî ku bi tevahî li dijî nêrîna geşepêdana jênegere, ku hişê xwe wekî hêmanek an hilberêk nû dibîne. ku di pêvajoya pêşkeftina biyolojîkî de derdikeve pêş, û îdia dike ku hişên takekesî encama hevberdana pariyên hişê ku ji destpêkê ve bi atomên bûjenî re hebûne, jê re doktrîna tozê dihê gotin. Li hember vê nêzîkatiya bûjenî, ku îddîa dike ku ji ber ku tenê bûjen heye, giyanî an jî derûnî qet tune, nêzîkatiya îdealîst heye, ku îdia dike ku bûjen tune, lê tenê hiş an jî rewşên zêhnî hene, û ji ber vê yekê carinan heye. Wekî têgînek bûjenî dihê pênasekirin. Li vir du nêzîkatî hene: Li gorî doktrîna ku wekî îdealîzma objektîf dihê zanîn û ji hêla ramanwerên wekî Fichte, Schelling, Hegel û Bradley ve dihê parastin, rasteqînî ji hişek yekgirtî pêk dihê ku her tiştê heyî vedihewîne Berkeley parastîye. Li gorî îdealîzmê, rastî ne ji hişekî tevdeger, wek di îdealîzma objektîf de, ji berhevkirina hişê pêk tê, ankû hişê xwedayî û ji pirjimariya hişên bêdawî, û cihê tiştêkî tune. Bûjenî di vê rastiye de ya. Hînkirinên Bêalî: doktrîna hişê Spînoza li pêşiya van hînkirinên bêalî ye, ku îdia dikin ku ne bûjen, ne laş û ne jî hiş ji rastiye re bêbingehîn in. Li gorî Spînoza, hiş û bûjen an jî laş ji bilî diyardeyên an xuyangên bûjenek ne ku li pişt û binê van herduyan di warê rastiye de ne.

Di dewama wê de wê di mijare têgîna zêhnê û an hiş de wê, weke aliyekê wê yê din de wê were ser ziman ku wê bi xosletên keseyetî û têgînî û hwd re wê di rengekê de wê, di têkiliya bi hev re de wê, di dîmenekê de wê weke ji aliyekê ve wê bi wê re wê were li lê hizirkirin.

Wê jî dikare wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê mijare zêhnê û wê weke mijare hişê a teybet bê û ew wê têgîna navendîtiya wê çawa wê were fahmkirin wê di rengekê de wê li wê were lê hizirkirin. Mînaq wê di xûyê û an rewşek derûnî de wê ji bilî wê rewşa ku ew wê bi wê re wê were ser ziman wê çî wê di temenê wê de wê hebê ku ew wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê di awayekê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Wê jî wê di rengekê de

wê dikarê wê fahmbikê ku wê mijare ya ku ew wê, weke ji temen ve wê dervî wê rewşa hiş wê rênîşan dikê û an wê bi rêve dibê û dide dîyarkirin wê çî bê wê weke aliyekê wê yê din wê bi hiş û an zêhnî û hwd re wê li wê were lê hizirkirin. Spinoza wê bi têtîna tozê re wê di renekê de wê şîrove dikê û wê di renekê de wê dihênê ser ziman. Di demên hemdem de wê bi wê aliyê ve wê girêdayî wê weke hinek aliyên ku wê bi wê ve wê girêdayî wê hin bi hin wê derkeve li pêş wê têtîna azmûn û fêrbûnên weke fêrbûnên ku ew dihên kirin ên ji jîyanê û hwd re wê di renekê de wê were dîtin ku ew wê were ser ziman. Li gorî wê têtîna azmûnî a zêhnî wê çerçoveya wî ya zêhnî wê ji hemû çerçoveya azmûnên wî yên ku ew wê dijî û diafirênê di pêvajoyên xwe yên jîyanî de wê di şêwayekê de wê bi wê re wê were li ser ziman. Ji wê aliyê ve wê di nava têtîna lêkolînên zanyarî de wê, mijare xêvê û hwd wê weke aliyekê wê yê din bê ku wê di demên piştî wê bi wê re wê were li lê hizirkirin û wê bibê mijare lêkolînan. Di xêvê de wê çawa wê hebê û wê çî wê ji wê bi çî awayê û hwd wê were fahmkirin wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di renekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê kaeribê wê di renekê de wê fahmbikê bê. Mijare xêvê wê di nava lêkolînên hişmendî û an zêhnî ên felsefeya zêhnê ên hemdem de wê hin bi hin wê li ser wê temenê wê di renekê de wê were dîtin ku wê derkevê li pêş.

Di çerçoveya felsefeya zêhnî de ji hev cihê salixkirinên wê

Wê dema ku mirov wê bahsa felsefeya zêhnê wê bikê û an wê bahsa gotina zêhnê wê bikê wê bi wê re wê, di renekê de wê awayên wê yên cihê wê werina dîtin ku wê bi wê re wê werina ser ziman. Di serî de wê di nava têtînek monist de wê li ser temenekê ontolojîkî ku wê weke spinoza û hwd wê werênê ser ziman wê bibê. Wekî din wê di rengê ku wê descertes û hwd wê werênê ser ziman de jî wê di têtînek dualistî de wê were dîtin ku ew wê werênê ser ziman. Spinoza wê dema ku ew wê werênê ser ziman wê li ser temenekê teorîkî ê fizîkî wê were dîtin ku ew wê werênê ser ziman û wê li wê bihizirê. Di wê çerçoveyê de wê, têtîna tozê wê di renekê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Di wê nûqtayê de wê weke aliyekê wê yê din ku wê pêşî wê bi wê re wê were li lê hizirkirin wê ew bê ku wê di şêwayekê de wê, mijare derkkirinên me wê weke çavkaniya wan wê bi azmûnên ve girêdayî wê bibin û an wê weke ji xwe wê hebin ku mirov wê di wê de wê bikeve farqê û hwd de wê hebin wê di renekê de wê li wê were lê hizirkirin.

Di çerçoveya teoriyên zêhnî ên hemdem de ku wê werina ser ziman wê di rengekê de wê, bi têtînek weke ya hiş ku ew ji bedenê cihê dikin wê di rengekê de wê werênina ser ziman. Wê dema ku em wê pêvajoya wê ya fahmkirinê wê bikin wê di serî de wê weke aliyekê wê yê giring wê demê em pêwîstin pêvajoyên bi têtîna giyanê ku ew wê ji bedenê cihê wê çawa wê were lê hizirkirin wê ji aliyekê ve wê, ji wê cihê wê weke pêwîst bê ku mirov wê li wê bihizirê bê. Di wê nûqtayê de wê, pêvajoyên fahmkirinê ên bi giyanê û hwd re wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê, dîmenekê fahmkirinê wê bi wê re wê bidina dîyarkirin. Di wê nûqtayê de wê di mijare têtînek giyanî a monist de wê, tenê wê weke têtînek bi serê xwe ku ew wê weke tozekê ew heya û weke çavkaniya hemû tiştê bê wê di rengekkê de wê were dîtin ku ew wê li wê bihizirê. Lê piştî wê di nava têtînek rasyonali de wê desceertes wê bi têtîna zêhn û bedenê wê ji hev cihê kirinê de wê di rengekê de wê were dîtin ku ew wê were kirin.

Di mijare dualiteya nava bedenê û hiş de wê, di rengekê de wê, mejuya wê heta zerdeşt wê herê. Ew wê di rengekê de wê, ji hev cihê wê di şewayekê de wê were dîtin ku ew wê li wê bihizirê û wê, giyanê wê ji bedenê cihê wê di rengekê de wê were dîtin ku ew wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Weke ku wê beden wê bi giyanê wê hebê wê di rengek de wê werênê ser ziman. Bê giyanê wê weke beden wê nikaribê bibê û ew karibê bijî. Ji vejena wê peyxam û çavkaniya xwe digirê û dijî. Di wê çerçoveyê de wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê dema ku wê giyan ji bedenê derket wê êdî wê ew wê çavkaniya xwe wê winda bikê û wê piştî wê êdî wê di rengekê de wê ji holê wê herê. Ankû wê ji hev bi felişihê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê didewama wê de wê bi wê re wê karibê wê werênê ser ziman.

Wê jî wê di rengekê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, weke aliyekê wê yê din ê giring wê mijare giyanê wê weke xwediyê çavkaniyek ku ew wê hetaheta wê weke ku wê hebê. Wê bi wê ve wê girêdayî wê bi têtînek gerdûnî wê werênê ser ziman. Ji wê aliyê ve wê, mijare têtîna metafizîkê û hwd wê ji aliyekê ve wê êdî wê bi fêrsek fahmkirinê wê xwe di wê de û wê girêdane wê ya gerdûnî û hwd re wê xwe di rengekê de wê weke bi têtînekê wê bide dîyarkirin.

Pirsgirêka hiş-laş bi ravekirina têtîliya ku di navbera hiş an pêvajoyên derûnî û rewş an pêvajoyên laş de heye re têtîldar e. Armanca sereke ya filozofên ku di vî warî de dixebitin ew e ku xwezaya hiş û

rewşên/pêvajoyên derûnî û çawaniya hiş ji laş û çawa dikarin bandûrê li laş bikin jî diyar bikin. Azmûn û an tecrûbeyên têgihîştinê bi stimulasyonên ku ji cîhana derve ber bi uzwen me yên hestiyar ên cihêreng ve tene ve girêdayî ne, û ev teşwîq di rewşên meya derûnî de dibin sedema guhertinan û di dawiyê de dibe sedem ku em hestek dilxweş an ne xweş be.

Di nava felsefeyên dualist de wê diwê rengê de wê, di aqayekê de wê, li ser wê bisekin in û wê bi təkiliya nava hiş û bedenê wê d irengê de wê bixwezin ku ew təkiliyek fahmkirinê ew bi wê re wê werênina ser ziman. Ji aliyekê din ve jî ew fenomenên zêhnî wê bi fîzîkî wê hebin û an wê nebin wê weke aliyekê wê yê din bê ku wê bi wê re wê were dîtî ku ew wê li wê were lê hizirkirin.

Ji aliyekê din ve jî wê mijare zanin û an aqil û an jî hişmendîya mirov wê çawa wê karibê wê bi rewşa fîzîkî a bedenî re wê karibê wê salixbikê û an wê nikaribê wê salixbikê wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê di wê nûqteyê de wê bi wê aliyê ve girêdayî wê li wê bihizirê. Mijare təkiliya bi bedenî wê di wê nûqteyê de ji ya ne bedenî re wê çawa wê weke bibê temen wê bi wê re wê were dîtî ku ew wê li wê were li lê hizirkirin.

Di wê çerçoveyê de wê, di rengê de wê ya ne bedenî wê dema ku ew hebê wê çawa wê hebê wê bi wê re wê were li lê hizirkirin ku ew wê çawa wê hebê. Di wê warê de wê ev ali wê weke aliyekê ku wê bi zêdeyî wê filosofên felsefeya zêhnî wê serî li ser wê biwastênin bin.

Minaq wê wersiyona ku wê di wê warê de wê descertes wê werênê ser ziman wê di rengê de wê dema ku ew di hizra xwe de wê bahsa hiş wê bi têtîna 'ya ne fîzîkî' re wê bikê wê bi gotina 'res cogitans' re wê di rengê de wê werênê ser ziman. Ev wê weke têtînek ku ew wê weke tozekê bê û wê dervî têtîha fîzîkî wê weke têtînek ku ew wê li wê bihizirê û wê di rengê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengê de wê weke ku wê werênê ser ziman.

Di wê nûqteyê de wê, di rengê de wê, têtîna hişmendîya zêhnî wê di mijare salixkirin û çavkaniya wê de wê weke aliyekê wê yê ku wê di serî de wê bi wê re wê were dîtî ku ew wê li wê were lê hizirkirin bê. Di wê nûqteyê de wê, navendîtîya wê weke ji meji wê cihê wê di rengê de wê weke bi wê re wê were li wê hizirkirin. Di wê nûqteyê de wê têtîna tozê ku wê were ser ziman wê weke aliyekê wê yê ku wê bi wê re wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê

direngêkê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Argumena ku herî zêde di berjewendîya dualîzmê de tê bikar hanîn, îfîraza xwe li têngîhîştina hevpar a ku ezmûna hişmendî ji bûjena nejiyan cûda ye dike. Ger jê were pirsîn ku hiş çi ye, mirovê navîn bi gelemperî bersivê dide ku wê bi xwe, kesayetiya xwe, giyanê xwe, an saziyek din a têkildar nas bike. Ew ê hema bêguman înkâr bikin ku hiş tenê mêjî ye, an berevajî vê, ew ê ramana ku di lîstikê de tenê yek hebûnek ontolojîk heye pir mekanîkî an jî nayê fahmkirin bibînin. Weki din filosofên dema hemdem wê dema ku wan aliyan şîrove dikin ew dikin dixwezînin ku ew birhanên empirîkî ew di rengêkê de ew werîna şîrovekirin û ew di wê de werîna ser ziman.

Di wê nûqtîyê de wê ya ku wê weke fizîkî û ya ne fizîkî wê bi xosletên wan ên cihê re wê li ser wê temenê wê bi wan re wê were li lê hizirkirin. Di wê nûqtîyê de wê bi xosletên ku ew weke 'levnakin' wê di wê nûqtîyê de wê bi wan re wê were li lê hizirkirin û wê werîna hanîn li ser ziman. Li gorî wê minaq wê mijarên zêhnî wê nitelîkek wan ya şubjeyî wê hebê. Lê yên fizîkî ew wê nebê. Minaq wê dema ku wê bê gotin ku wê teliya mirovekê ku ew di şawitê ew çawa dihê hîskirin, azman çawa şin dihê xuyakirin û an musîkek xweş çawa li mirov xweş dihê wê bikin. Lê di meşa mejî di beşa prefrontal kortaksê li beşa wê ya dorsolateral li gutamatê ku ew wê çawa wê dikê wê weke ji mirov re wê weke bê wate wê were. Di awayekê de wê dema ku wê ya ku wê, di têngîna zêhnî de wê were şîrovekirin ya ku ew wê weke hiş dihê hîskirin wê weke 'hêstên xam' wê di rengêkê de wê şîrovebikin û wê werênîna ser ziman. Di wê nûqtîyê de ew têngîna hêstî ku wê weke 'qualia' wê were bi navkirin wê çawa nikaribê li rewşek fizîkî were lê daxistin wê di wê çerçoveyê de wê li ser wê bisekin in û wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênîna ser ziman. Minaq wê dema ku em bahsa dîtina rengêkê di mejî de wê çawa wê karibê wê salixbikê? An jî wê mejî wê rengêkê sor wê çawa wê bibîne wê weke aliyekê ku ew wê, pirsê bide çêkirin bê. Wê dema ku wê rengê sor wê mejiyê derkdikê wê di rengêkê de wê wê hemû tiştê wê weke ku wê ji wê re wê weke makûl wê were. Lê tevî hemû rewşa wê ya fahmkirinê wê di mejî de wê rengê sor wê çawa bibê wê dîtîna wê weke aliyekê din ku ew bi ne diyariyekê ve karibê xwe bide diyarkirin jî wê bibê bê. Ew wê yekê rave dike ku em dikarin bi awayekî maqûl hemî agahdariya objektîf li ser tiştêkê bizanîbin, wek mînaq rewşa mejî û dirêjahîya pêlên ronahiyê ku di dîtîna rengê sor de têkildar e, lê em hîn jî

tişteq bingehîn di derheqê rewşê de nizanin ku ew çawa yê rengê sor bibîn.

Di nava dualismê de wê hizirvanên weke Arnold Geulincx û Nicolas Malebranche û hwd wê dervî hebûna fizîkî wê hebûna hiş û an zêhnê wê, çawa karibê wê salixbikê wê li ser wê bisekin in. Di wê çerçovey de wê, ew wê weke aliyekê wê yê din wê were lêpîrsîn ku zêhn û an hiş dervî fizîkê ku ew karibê hebê wê demê bîrhanînên fizîkî ew çawa dihên afirandin ew pêwîsta wan vebibêjê. Di dewama wê de wê zêhn û an hiş wê çawa wê rewşa fizîkî wê bi bandûr bikê wê jî wê weke aliyekê wê yê din ku ew wê pêwîst bê ku ew wê werênê ser ziman. Hizirvanên weke Nicolas Malebranche wê dervî fizîkê hebûna zêhnê ku ew wê, dikin ku ew wê werênina ser ziman wê weke rewşek 'bi mudahaleya pêwîstiya xwûdê re weke bêhîtekê' wê di rengekê de wê şîrovebikê û wê dihênê ser ziman. Clive Staples Lewis wê, bi 'argûmana aqil' re wê, di dewama wê de wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Wê bi têngîna 'xwûdê' û an weke encama aqilê mirov weke hebûna serxweza'yî wê di rengekê de wê, pênamebikê û wê di rengekê de wê ew wê werênê ser ziman. Di xabate xwe ya bi navê 'bêhîtan' ku wê di sale 1947an de wê bi nivîsê wê, di wê de wê, ji wê aliyê ve wê li ser wê bisekinê û wê werênê ser ziman. Ew wê di xabate xwe de wê li ser têngîna 'teqezîya aqil' re wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Wê dema ku ew wê dihênê ser ziman wê bi gotina "wê dema ku aqil wê ne teqez bê wê demê wê her tişt wê weke harabeyekê wê bibê. Ew wê di xabate xwe ya ji gotaran a berhev a bi navê "The weight of glory and other addresses" de wê bi van gotina wê werênê ser ziman. " Ger aqil ne mutleq be, her tişt wêran e. Lêbelê, yên ku ji min dixwazin ku ez bi vê wêneya cîhanê bawer bikim, di heman demê de ji min dixwazin ku ez bawer bikim ku Hiş hilberê neçaverêkirî û nexwestî ya maddeya bêhiş e di qonaxek bêdawî û bêarmanciya xwe de. Li vir nakokî eşkere ye. Ew di heman demê de ji min daxwaz dikin ku ez encamekê bipejirînim û tenê şahidiya ku ew encam dikare li ser bingeha wê bête kirin bêrûmet bikim."

Di dewama wê de Lewis wê di heman berhema xwe ya ku me navê wê nivîsan de wê bi van gotina wê li ser wê re wê, werênê ser ziman. "Aqil meşandin wê têngihîştina têkiliyên mantiqî hewce dike. Pêvajoya aqilmendîyê tenê eger aqildar bibîne ku Q ji P-yê dişopîne an jî ji hêla P-yê ve tê piştgirî kirin û Q li ser wê bingehê qebûl dike, maqûl e. Ji ber vê yekê, aqil pêbawer e (an jî "derbasdar", wekî ku Lewis carinan dibêje) tenê heke ew cûreyek taybetî ya sedemîtiyê, ankû, têngihîştina maqûl ya di

encama mentiqî an piştgirîya birhanan de bigire nav xwe. Ger qatek aqil bi tevahî bi sedemên ne-aqilane ve were ravekirin, wek mînaq fîberên ku di mêjî de dişewitînin an girêkek li ser serî, wê hingê sedem ne pêbawer e û nikare agahdarî bide. Vê nimûneyê bidin ber çavê xwe: Kesê A qebûl nake ku nêzikî kûçikê cîranê xwe bibe, ji ber ku di zaroktiya wî de serpêhatiyeye xerab bi kûçikan re hebû. Kesê B qebûl nake ku nêzikî kûçikê cîranê xwe bibe ji ber ku dîtiye ku berî mehekê êrîşî kesekî kiriye. Herduyan jî sedemek ji bo dîrketina ji kûçikê dane, lê sedema kesê A encama sedemên ne-aqilane ye, dema ku kesê B ravekirinek tevgera xwe ji encamdana maqûl pêşkêşî kiriye. Heywan şeweyên tevgerê nîşan didin; ev nimûne îhtîmal e ku dubare bibe; ev kûçik li hember her kesê ku nêzikî wî bibe, îhtîmalek mezin heye ku ez jî heman tevgerê nîşan bide. Nimûneyek duyemîn bihizirin: Kesê A dibêje ku ew ditirse ku derkeve qata 8-an a avahiyek bankê ji ber ku ew û mirov bi gelemperî tirsek xwezayî ya bilindahiyê heye ku ji pêvajoyên pevçûn û bijartina xwezayî derdikeve (çav: **Lewis, C.S. (1965), The Weight of Glory and Other Addresses, published by Macmillan Publishers in 1980.**)”

Di dewama wê de wê Lewis wê li ser mijare xwezayî re wê ew wê werênê ser ziman. Heka naturalism rastê bê wê demê hem pêbawerî bi sedemên ne rasyonali wê karibê were vegotin.

Weke têgîna xwesipartinê wê beremberê wê dihênê ser ziman. ” Xwezaparêzî dipejirîne ku xweza her tiştê ku heye ye û ku hemî bûyerên di xwezayê de di prensîbê de dikarin bêyî îtiraza sedemên serxwezayî an jî sedemên din ên nexwezayî werin rave kirin. Li gorî standard, xwezaparêz îdîa dikin ku divê hemî bûyer xwedî sedemên laşî bin û ku ramanên mirovî di dawiyê de dikarin bi sedemên madî yên ne-aqilî an bûyerên laşî (wek bûyerên neurokîmyayî yên di mêjî de) werin rave kirin.”

Di dewama wê dihênê ser ziman wê weke encamek din ku wê dema ku wê naturalism rast wê, ti pêbawerî wê rasyonali wê nikaribê were vegotin. Sedemek me ya baş heye ku em xwezayîparêziyê tenê heke bi aqilane ji birhanên baş were derxistin, qebûl bikin. Bi wê sedemê wê karibê ji aliyekê din ve jî wê vebêjê ku wê weke bi herêkirina naturalismê wê sedemek baş wê weke pêwîst bê ku ew bi wê re wê were hanîn li ser ziman.

Bi kurtasî, xwezaparêzî xwe xwar dike. Ger xwezaparêzî rast be, wê demê em nikarin bi aqilî jê bawer bikin an jî hema hema tiştek din pê weke bawer bikin. Di hin guhertinên argumana sedemê de, Lewis

argumanê berfirehtir dike da ku encamek din biparêze: ku aqilê mirov bi Heyînek aqilmend a herheyî, xwe-heyî (Xwedê) ve girêdayî ye. Ev berfirehkirina wê ya mentiqî ya argumana weha vedibêje:

1. Ji ber ku di xwezayê de her tişt bi sedemên ku bi tevahî ne aqilane ne dikare were ravekirin, divê aqilê mirovî (bi rastî jî hêza encamdana tenê li ser bingeha aqilê mentiqî yê feraseta mentiqî) xwedî çavkaniyek li derveyî xwezayê be.

2. Heger aqilê mirovî ji bêaqilîyê hatiba, wê hemû qalibên xwe yên aqil winda bikira û êdî aqil nebûna.

3. Ji ber vê yekê eqlê mirov nikare ji nebûna aqil derkeve.

4. Ji ber vê yekê divê aqilê mirovî ji çavkaniyek derveyî xwezayê, ku bi xwe aqilmend were.

5. Dibe ku ev jêdera hiş ya serxwezayî bi xwe bi çavkaniyek din a hiş ve girêdayî be, lê zincîreyek jêderên weha yên girêdayî nikare bêdawî berdewam bike. Di dawiyê de, divê em vegerin ser hebûna çavkaniya bêdawî, ne girêdayî hişê mirovan.

6. Ji ber vê yekê, Heyînek sermedi, xweheyî, aqilmend heye ku çavkaniya herî dawî ya aqilê mirovan e. Em ji vê re dibêjin Xwedê û ankû Hebûn.

Lewis wê argûmana agil wê weke ku wê, di xabate xwe ya bi navê 'bêhîtan' wê di beşa 4'an de wê salixbikê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi temen bikê û wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Li vir aliyekê din ê argûmana aqil wê ew bê ku ew wê çendî wê weke li pişt wê heyinek weke 'xwûdê' wê kifşbikê jî lê wê di wê de wê bi têgîna hebûnê û an tozê û hwd re wê, di rengekê de wê weke têgihek bi aqil re ku ew wê, di rengekê de wê, şîrove dikê û an weke ji nava aqil wê were û derkeve û wê bibê wê di rengekê de wê salixdikê û wê werênê ser ziman (çav: Lewis, C.S. (1965), *The Weight of Glory and Other Addresses*, published by Macmillan Publishers in 1980).

Di salixkirina mijare heyinê de wê di wê nûqtayê de wê weke ku em ji navaroka hizrên Lewis wê fahmdikê wê mijare destpêkê, çavkaniyê û hwd wê weke hinek aliyên ku ew weke hinek kirdeyna morfolojikî ku ew di rengekê de wan salix dikê û di rengekê de wê dikê ku ew wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman.

Li vir wê weke aliyekê wê yê din ku wê di wê warê de wê li ser argûmana aqil a lewis re wê bibê mijare rexneyê wê di dîmenekê de wê bi karhanîna têgîna 'irrasjonalîtiyê' bê. Elizabeth Anscombe wê dema ku wê rexneya irrasjonalîyê wê bikê wê wê werênê ser ziman- Nûqtaya din

jî wê li ser têngînên Lewis 'bûhûrîner' û 'ne bûhûrîner' de wê, wê dijîya ku ew dihat armanckirin ew ku wê karibê were fahmkirin û hwd re wê li ser wê re rexneya xwe wê di dewama wê de wê bikê. Ji aliyê din ê sêyem ve jî wê li ser gotinên weke 'sedem', 'berkû' û 'vegotinê' de ku wê di nava wateyê cihê de wê, cihêkirinê ku ew nekê nava wê de bê. Di dewama wê de wê rexneyên ku wê werina kirin wê li ser têngîna pêbaweriyê û sedema kokê ve girêdayî ku wê, bi têngîna rasyonaliya wan, bi mafdarî û mayindayi bûyin û ne bûyina wan ve girêdayî ku wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Di gelek teoriyên zanîn û rastdariyê de ku bi berfirehî têne pejirandin, pirsên di derbarê ka bawerî di dawiyê de çawa çêdibin (mînaq, di asta neurokîmya mêjî de) wekî negirêdayî têne dîtin ka gelo ev bawerî maqûl in an rasyonel in. Hin parêzvanên Lewis îdia dikin ku ev îtirazî nîşanê winda dike, ji ber ku argumana wî bi "xêziya" kiryarên ramanê re têkildar e (ankû, gelo aqîl me bi rastîya objektîf an rasteqîniyê ve girêdide) ne ji wê yekê ku her baweriyek jêhatî dê maqûl be an rasyonel be, di cîhanek bi bûjenî de) ya ku jê re dibêje tê armanckirin.

Di dualismê de wê mijare argûmana zêhnî

Di awayekê de wê, dema ku em wê mijare têngîna dualismê wê, li wê dinerê wê weke ku wê di nerina pêşî de wê were fahmkirin wê bi têngîna giyanê û bedenê û an duatiya giyan û bedenê ve girêdayî wê werê ser ziman. Di wê nûqteyê de wê, di rengekê de wê mijare bedenê û giyanê wê, di demên kevnera û piştî wê de jî wê bi nerinek felsefeyî wê hertimî wê were lê pirsin.

Mijare giyanê ku mirov wê li wê bihizirê wê di rengekê de wê bi têngînek heyinî wê hertimî wê bi wê tefkirkirina wê re wê di wê de wê li wê were lê hizirkirin û ew wê bi wê re wê di rengekê de wê were dîtin ku ew wê were hanîn li ser ziman. Di wê nûqteyê de wê giyane ku ew dihizirê wê di wê nûqteyê de wê, di rengekê de wê, weke pêjn û fektorek ku wê di wê nûqteyê de wê bi wê re wê were dîtin ku wê li wê were lê hizirkirin.

Wê dema ku em gotina giyane dihizirê wê bînina ser ziman wê di wê nûqteyê de wê çi wê karibê giyan wê bide diyarkirin di hizirkirina xwe de? An jî wê di wê nûqteyê de wê dervî wê heyina wê karibê wê di reng û awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê ku ew hizirkirin wê ji xwe wê tiştêkê ku ew di jiyane de neyi ku ew wê karibê li wê bihizirê ..? Di wê

nûqteyê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din jî bê ku mirov wê li wê bihizirê ku wê di mijare giyanê de wê ev ali wê weke aliyana ku wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Giyan wê bi têtînek ontolojikî û metafizikî wê di rengekê de wê bi wê re wê li ser wê temenê wê li wê were lê hizirkirin û wê di dîmenekê de wê were ser ziman.

Di mijare hizirkirina giyanî de wê , ev jî wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku ew dibê ku ew hebê ku ew cihêbûna di nava ya fîzîkî û ya ne fîzîkî de wê xwe bi wê re wê di rengekê de wê bide dîyarkirin. Di wê nûqteyê de wê dervî ya fîzîkî wê ya hizirî wê, di rengekê de wê bi wê re wê pêde wê herê. Wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman bê.

Wê jî wê di rengekê de wê karibê wê werênê ser ziman ku wê argûmana hizirkirinê a ku me li jor wê di rengekê de wê bi hizirên lewis re wê hanî ser ziman wê karibê wê bi hinek rêgezên rasyonali wê di wê nûqteyê de wê di rengekê din ji yê ku ew bi wê dihizirê cihê bi wê bihizirê û wê karibê wê bêtê ser ziman. Wê demê wê ev wê çî encamê wê bi xwe re wê karibê bide dîyarkirin?

Di wê nûqteyê de wê ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê çawa wê xwediyê rengekê hizirkirinê û ya fahmkirinê bê.

Di wê nûqteyê de wê di rengekê de wê di nava têtîna dualitikî de wê fenomenên hizirki ku ew ne fîzîkî na wê bi idiaya wê re wê di rengekê de wê bi w re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Formulasyonên li ser ya zêhn û bedenê wê dema ku em li wan bihizirin em dikarin wê bêjin ku wê ev wê pirr zêde wê karibê weke çerçoveyek fahmkirinê a kevn herê bibê bê. Di wê nûqteyê de wê, di demên kevnê de wê, weke aliyekê wê yê ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin wê hizirkirin û an bi aqilbûn û yan jirîti wê karibê bi ya fîzîkî ew were ser ziman û an nikaribê were ser ziman wê weke aliyekê ku wê bi wê re wê were li lê hizirkirin bê. Zerdest wê, di rengekê de wê bi têtîna giyanî ku ew wê bi wê re wê li wê bihizirê wê, di rengekê de wê, bide destpêkirin. Di dewama wê de wê, di wê rengê hizirkirinê de wê hizirkirinên platon jî jî wê hebin ku ew di rengekê de wê ji rewşa fîzîkî wê zêdetirî wê bi rewşek ideayî re wê di şêwayekê de wê bihizirê û wê bi çavkaniya wê re wê aqil û jîra mirov wê çavkaniya wê bi ideayê re wê dervî ya fîzîkî wê di şêwayekê de wê were dîtin ku ew wê werênê ser ziman.

Di mijare têngîna platon a minaqe 'şikêftê' ku ew bi wê dihizirê û wê dihênê ser ziman re wê dikarê wê di rengekê de wê, di wê nûqteyê de wê bi wê re wê weke aliyekê û awayekê wê werênê ser ziman. Felsefeyên ideayî wê, di rengekê de wê çavkaniya ya fîzîkî û hwd wê têngînek hizrî û an ideayekê wê bibînê û wê bi wê re wê li ser wê temenê wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê ya hizrî wê weke li pêşîya ya fîzîkî wê were danin.

Di nava têngînen emprikî de wê ji hizrên locke û hume wê mirov tê digihijê wê ya ku mirov wê dihizirê wê weke ku wê girtiya wê karibê wê bi têngînek fîzîkî re wê werênê ser ziman û an kû na wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Wê nûqteyê de wê di têngînek ideayî de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê, di wê çerçoveyê de wê bi têngîhek zêhnî ku wê ew hizirkirin wê di xwe de wê weke xwediyê rewşeka xwe ya fîzîkî a di xwe de bê re wê di dîmenekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Dualism wê di rengekê de wê di dema ku wê di wê nûqteyê de wê bihizirê wê bi têngîna weke azmûna hişmendî wê ji bûjena ne zindî wê cihê bê re wê li wê bihizirê û wê di wê nûqteyê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şewayekê û awayekê de wê weke ku wê werênê ser ziman. **Ger** ji esekê were pirsîn ku hiş û an zêhn çi ye, mirov wê bi gelemperî bersivê dide ku wê bi xwe, kesayetiya xwe, giyanê xwe, an têngînek bi wê rengê din a têkildarî xwe nas bike. Ew ê hema bêguman înkâr bikin ku hiş tenê mêjî ye, an berevajî vê, ew ê ramana ku di lîstikê de tenê yek hebûnek ontolojîk heye pir mekanîkî an jî nayê fahmkirin bibînin. Filosofên li ser zêhnê dihizirin wê hişê wek têngihîştinek bi wê rengê a weke bi xwe heyî dihesibînin.

Li ser wê temenê wê ya zêhnî û fîzîkî wê dema ku wê li wê were lê hizirkirin wê di hinek waran de wê weke bi xosletên cihê ku ew wê weke levnakin re wê bikin ku ew li wê bihizirin û wê werênina ser ziman. Di wê nûqteyê de wê di nava ya fîzîkî û ya ne fîzîkî de wê bi xosletên hizirkirina bi wê ku wê were lê hizirkirin wê di wê çerçoveyê de wê di rengekê de wê weke ku wê were dîtin wê bi wê re wê were li lê hizirkirin.

Bi wê re wê were ser ziman ku wê rewşên zêhnî wê qarakter û nitelikek wan ya şubjeyî wê bê. Lê ew bi ya fîzîkî re wê weke nebê re wê were hanîn li ser ziman. Minaq wê dema ku em bahsa bêhnekê bikin û an weke ku me li jor li deverekê wê bahsa wê ku ew deverek laşê me şawitî wê çawa wê were hîskirin wê karibê ji wê bigihijê encamekê weke bi

fahmkirinê. Ji gûlekê wê bêhnkirin wê were kirin. Lê ew rewşa fizîkî a meji wê beşa ku ew wê dikê wê karibê ew ya rewşa bêhnê û an ya hîskirinê a weke bi şawatê minaq weke êşê û hwd wê bi wê re wê werênê ser ziman? Ev wê weke aliyekê wê yê din bê ku wê di dewama wê de wê bi wê re wê ji wê aliyê ve wê li wê were lê hizirkirin.

Di dîmenekê de wê bi mejî re wê, weke ku wê ew temenê fizîkî nebê wê ew encam jî ne bi bêhnê û ne jî bi êşê wê newê hîskirin. Lê ji aliyekê din ve jî wê weke ew bêhn û ew êş wê weke bi serê xwe wê weke du heyinên ku ew dikarin werina fahmkirin wê bi serê xwe wê weke di dîmenekê de wê dîmenekê fahmkirinê wê weke bi xwe re wê di reng û awayekê de wê bidina dîyarkirin.

Di wê nûqtayê de wê, ev wê bi hizirkirinê re wê xwe di rengekê de wê di rengekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Ev rewş wê, di rengekê de wê di dewama wê de wê ew wê bi wê re wê were lê hizirkirin ku wê rewşa hiş ku wê dervî rewşa fizîkî wê weke bi serê xwe wê di dîmen û awayekê de wê weke ku wê bibê û wê karibê hebê wê di rengekê de wê tênginekê wê di hizirkirinê de wê bi mirov re wê bide çêkirin. Wê dema ku em hizirkirinekê wê dikin û ew piştî wê ku ew dibê û ew hizirkirin ku wê pirezekirina wê ku ew dihê kirin ku ew, hizirkirin weke azmûneke ku ew ji tiştê hatibê kirin jî wê piştî wê pirezekirina ji hizrê wê karibê heman tiştê ji wê weke wê bide? An jî wê ji wê cihê wê tiştê din wê bide? Yan jî wê, dema ku ew wê heman tiştê ku ew weke ji wê weke çavkani bûya ku ew wê bide jî wê ji wê cihê wê tiştê din wê karibê bixwe re bîne li holê û wê bide? Ev wê weke aliyên wê yê din ku wê karibê wê di rengekê din de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Ji aliyekê din ve jî wê dikarê wê di wê rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Minaq dervî bedenê ku mirov bihizirê û bê ku wê bi bedenê wê xwediyê hizrekê û tênginekê bi hizrî bê û ew wê bedenê karibê wê fahmbikê û wê derkbikê bê. Ji wê aliyê ve pêşî wê weke pirezê ku mirov wê di wê nûqtayê de ku mirov wê bikê ku ev wê rewşek bi wê rengê wê karibê bi derfet bê û ankû na.

Di asta pêşî de wê bi hizirkirinê wê weke ku wê di rengekê de wê dema ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin wê weke ku ev wê di dîmenekê de wê weke bi derfet bê ku mirov wê bikê. Lê diwê nûqtayê de wê di hizirkirinê de wê, hizir û hîsa bi derfetbûnê wê ew wê karibê bi derfet bê wê weke pirezê li ser wê pirsê û encama wê re wê xwe di rengekê din de wê bi wê re wê karibê bi wê rengê ew bide dîyarkirin.

Di wê nûqteyê de wê dema ku ev wê di renekê de wê were lê hizirkirin wê têngîna ku wê di meji de wê pêşî wê xwe bide dîyarkirin wê bi gotina zêhnê bi hiş re wê di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Li vir ez dikarim hinek têngînên ku wê weke j inava 'avêsta' ku wê zerdeşt w bi wan bihizirê dikarim li vir bi wê re wê werênina ser ziman. Ew wê, di mijare giyanê û bedenê de wê dema ku ew ji hev cihê wê bi wê re wê li wê bihizirê wê beden dervî giyanê û hişê wê karibê bi hişmendiyekê hebê û an beremberê wê giyan wê dervî wê bi xwe wê, di renekê de wê bi hiş wê karibê hebê û ankû na. Di fektora giyanê û bedenê de wê, weke aliyekê wê yê din sêyem wê giyane bi hiş wê di wê nûqteyê de wê were dîtin ku ew wê li wê bihizirê. Di wê nûqteyê de wê, di tefekûra giyane bi hiş de wê weke bi hiş wê weke 'têra xwe heyî' wê di renekê de wê di şewayekê de wê rengê hizirkirina wê bi wê re wê were dîyarkirin û wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê were li lê hizirkirin.

Di wê nûqteyê de wê, têngîna giyane bi hiş wê di wê nûqteyê de wê ji aliyekê din ve jî wê dikarê wê weke gotina zêhnê bi hiş jî wê di dîmenekê de wê bi wê re wê bixwênê. Wê di wê nûqteyê de wê weke têngînek ku ew wê di wê rengê de wê karibê ew taqabûlî wê bikê di fahmkirinê de.

Dervî ya fizîkî wê hebûnek bi hiş wê bi derfet bê kue w hebê? Ev wê weke pirsek ku wê li ser lêpîrsînên zêhnî re wê heta roja me wê pîrr zêde wê di renekê de wê were dîtin ku ew wê di awayekê de wê bi wê re wê were dîtin ku ew wê li wê bihizirê bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê hinekê din li wê bihizirê bê.

Weki din wê li ser ya fizîkî wê karibê wê ji wê aliyê ve wê pirsekê wê di wê nûqteyê de wê bikê. Ya ku wê bi fizîkî li ser têngîna fizîkî re wê were li lê hizirkirin ji wê rewşa wê ya fizîkî wê zêdetirî wê karibê ew di rewşekê ji wê zêdetirî û bêhtirî de were li lê hizirkirin? Ev jî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di renekê de wê di deama wê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di rewşa ya fizîkî de wê weke ji wê rewşa wê ya fizîkî zêdetirî wê weke ne bi derfet bê wê, di dîmenekê de wê were dîtin.

Di wê nûqteyê de wê, di dîmenê təkiliya ya fizîkî û ya hiş de wê weke ji wê ya fizîkî derbasbûnê wê ya hiş wê xwe di dîmenekê de wê, karibê wê bide dîyarkirin. Ew wê piştî wê çawa wê ya fizîkî weke ne zindî wê weke tiştêkê di nava xwe de ew hiş wê li wê bihizirê û wê di renekê de ewê, bikê ku ew wê werênê ser ziman. Li vir wê, tiştêk wê di dîmeneê wê

fahmkirinê de wê xwe bide dîyarkirin. Ew jî wê ew bê ku wê rewşa ya fizikî û an wê tiştê fizikî ku ew wene ne zindî bê. Lê beremberê wê ya bi hiş weke zindî û dihizirê û dervî wê hebê wê di dîmenekê de wê rengê fahmkirinê wê bi xwe re wê di şewayekê de wê bide dîyarkirin. Di nava wê ya fizikî a weke na hizirê û ya ne fizikî a hiş ku ew weke dihizirê wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Ya hiş ku ew weke dihizirê wê di nava wê de wê, aliyên wê yên din ên weke bi mijare hizirkirina wê re wê di dîmenekê de wê xwe karibê wê bide dîyarkirin. Minaq wê weke di gotinekê de ku ew gotin weke dîmene rewşa fizikî bide û wate û an kirdeya wê ya di wê de a ku ew bi wê dihizirkirin weke hiş û ya dihizirê ku ew xwe bide dîyarkirin.

Di awayekê de wê dema ku em li rewşa têkiliya beden û zêhnê binerê wê dikarê wê di rengê de wê werênê ser ziman ku wê rewşa fizikî wê weke dervî bedenê wê di rewşekê de wê hebê û wê bibê. Minaq wê, ya ku wê, zêhn wê di wê de wê, di rengê de wê azmûnbikê wê weke ew wê bi wê zanibê. Minaq wê mirov wê di xwe de wê bi fizikî wê xwediyê hundurîn û derveyiya xwe bê. Çendî ku wê rewşa meji wê li hundurîn wê, di hemû beşên wê de wê têkiliya wê hebê jî lê mirov wê ne di dîtin, farq û hişê wê de bê. Di rengê de wê weke ku wê heta ku ew hundurê xwe nebînê wê, nikaribê wê bibêjê ku ew çawa ya.

Di wê nûqtayê de wê rewşa zêhn û bedenê wê di rengê de wê weke ku wê ji hev wê, cihê bin wê di dîmenekê de wê xwe bide dîyarkirin weke aliyekê wê yê din jî wê ew bê ku wê di wê rewşê de wê, çawa ku wê, serwerî û têkiliya hiş wê bi laşê re bê. Di wê nûqtayê de wê, hiş wê weke ku wê rewşa fizikî a bedenî û an laşî ku ew weke rewşek ku ew li wê serwer bibê û ew di wê, di rengê de xwe li wê serwer bê. Ew wê bi wê re wê di rengê de wê xwe bide dîyarkirin.

Di rengê de wê, rewşa bedenê û an laşê wê di çerçoveya zêhnê de wê, çendî ku wê weke reşek zindî û an weke dijî jî bê, lê wê weke rewşek heyinî a ku ew ne di farqê de û ne di hişê de bê. An ne bi hişê bê. Di wê temenê de wê ya ku em bi hişê xwe wê di wê nûqtayê de bi bedenê em dikevina farqe wê de wê ji hişê û bi wê derkkirina wê bê.

Di wê nûqtayê de em dikarin hinekê li ser mijare hişê wê bisekin in. Piştî wê em dikarin wê hinekê din li ser mijare têkiliya hişê wê di rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirin. Di rewşa hişê de wê weke rewşek din ku ew di wê hişê de wê, dikê ku mirov bi wê dîtinê, heyinê û hwd re ku ew dikê mirov bikeve farqê û wê bikeve hişê de. Di navaroka wê rewşa zanina me de wê weke ku ew nebê wê mirov wê nikaribê

bikeve farqe wê de. Di wê nûqteyê de wê di nava fahmkirinên me de jî wê, di renekê de wê, li ser wê nûqteyê de wê bi fahmkirinên û têngihîştinên me wê weke li dûyan wê were û beş bibê. Aliyekê wê weke bi hiş ya ku ew mirov wê dikeve farqê û di renekê û awayekê de wê, di renekê de wê dikê bê. Aliyê din jî jî wê weke ku wê di renekê de wê di wê fahmkirin û an zanina me de jî hebê ku em ne di farqê de bin weke ku em wê nikaribin wê, werênina ser ziman. Wê weke ku ew neyî wê di rewşekê de wê xwe di awayekê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Wê jî wê di renekê din de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare salixkirinên me yên bi hiş wê weke di rewşa lê şîyarbûn û ketina farqê de wê di renekê de wê xwe di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Hinek fahmkirin ku ew weke li wê şîyarî bi hiş nebûya êdî ku ew çendî weke hena ew mirov wê weke ku wê nizanibê û an wê weke ji hebûna wê weke bêheyê û bêzan bê.

Di wê rengê de wê ev wê bi wê re wê di renekê de wê bide dîyarkirin. Wê demê wê di zaninê de wê, ya ku wê zaninê wê bide dîyarkirin wê şîyariya bê û an ne şîyariya bi hiş bê wê karibê wê, di renekê de wê li ser wê re wê di wê rengê de wê pirsekê wê li lê bikê. Di wê nûqteyê de wê di renekê û awayekê de wê dikarê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirin û wê karibin wê di awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirin û wê karibin wê di awayekê de wê fahmbikin.

Wê jî wê di renekê de wê dikarin wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirin ku wê di wê nûqteyê de wê, şîyariya me li awayê ku em wê dibînin de wê, di renekê de wê weke ku wê dema ku ew bû wê, bi wê re wê di renekê û şînorekê de wê bi wê ve wê girêdayî wê xwe bide dîyarkirin.

Di têngîna dualismê de wê dema ku wê bi argûmanî wê bahsa têngîna zêhnî wê were kirin de wê, ezîtî, keseyet, hebûn û hwd wê weke aliyekê ku ew bi heyina wê û diyariya wê re wê di renekê de wê ji aliveyekê ve jî wê weke ku wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê werênê ser ziman ku wê, ya ku ew wê weke ezîtîyê ku wê bide dîyarkirin wê weke têngînek ku ew wê weke mirov dikeve farqê de wê bi mirov re wê bibê. Di wê de wê bi kifşkirinên ku ew dikê re wê di renekê de wê, bihizirê û wê di dewama wê de wê werênê ser ziman. Di wê nûqteyê de wê di têngîna dualismê de wê, ji hev cihê wê weke du heyinan wê mijare zêhnî û bedenê wê di renekê de wê xwe bidina dîyarkirin. Di têngîliya wan ya bi hev re wê dikarê wê ji sê

aliyan ve wê pêşî wê fahmbikê. Aliyê pêşî wan herdu aliyan weke zêhn û bedenê cihê şîrovebikê û karibê wê werênê ser ziman. Aliyê duyem ku wê aliye hişê û an zêhnê wê aliye bedenê wê, derkbikê û wê bi wê re wê weke ku wê bikeve farqê de. Aliyê din ê sêyem jî wê li ser wê pêvajoya fahmkirinê re wê têkiliyek bi bandûrî ku wê di nava herdû aliyan de wê di rengekê de ku wê bibê û wê xwe di şêwa û awayekê de wê di nava wê de wê weke ku wê bide diyarkirin wê bibê.

Minaq wê dema ku em ji wê aliye ve balê bikişênina li ser têkiliya nava beden û zêhnê wê di çerçoveya têgîna xwe ya dualitikî a zêhn û bedenê de wê descertes wê bi vê rengê wê werênê ser ziman. Argumana Descartes, "ji bo vê helwestê dikare bi vî rengî were kurt kirin: Seth xwediyê ramanek zelal û diyar e ku hişê wî tişteke hizirînê ku dirêjahiya mekaniyê wê tune ye (ankû di warê dirêjî, giranî, bilindahî û hwd. de nayê pîvandin). Di heman demê de ramanek wî ya zelal û diyar heye ku laşê wî tişteke e ku ji hêla cîhê ve hatî dirêj kirin, li gorî pîvanê ye, û nekaribe bihizire. Ji ber vê yekê hiş û laş ne wek hev in ji ber ku taybetmendiyên wan ên radîkal ên cûda hene(çav:Descartes, René (1998). Discourse on Method and Meditations on First Philosophy. Hacket Publishing Company)."

Rewşên derûnî yê Seth (xwestin, bawerî, hwd.) bandûrên sedemî li ser laşê wî dikin û berevajî: Zarokek dest li sobeya germ dike (bûyera laşî), ku dibe sedema êşê (bûyera derûnî) û dibe sedem ku ew biqîre (bûyera laşî). ku di lênêrînê de hestek tirs û parastinê çêdike (bûyera derûnî) û hwd. Argumana Descartes li ser wê bingehe ye ku tiştên ku ew bawer dike ku di hişê Seth de ramanên "zelal û cihê" ne, bi rastî rast in. Gelek filosofên hemdem vê yekê guman dikin. Mînaqî, Joseph Agassi dibêje ku gelek vedîtînen zanistî ji destpêka sedsala 20-an vir ve ramana gihîştina îmtiyazê ya ramanên xwe xera kirine. Freud îdia kir ku çavdêrek derûnî a perwerdekirî dikare motîvasyonên nehişmendî yê kesek ji kesê bi xwe çêtir fahm bike. Dema ku Duhem nîşan da ku filozofek zanistî dikare ji wî mirovî çêtir rêbazên keşfê bizane, Malinowski destnîşan kir ku antropologek dikare urf û adetên mirovî ji kesê xwedî adet û orfê çêtir bizane. Ew her weha amaje dike ku ceribandînen derûnî ên nûjen ên ku dibin sedem ku mirov tiştên ku li wir nînin bibînin, parzemînek ji bo redkirina argumana Descartes peyda dikin ji ber ku zanyar dikarin têgihiştînen mirovî ji mirov bi xwe çêtir şîrove bikin.

Di wê nûqtayê de wê ji aliyeke ve wê, di dîmenekê hevraştîya psikofizikî ku wê di rengekê de wê bi wê çawa wê bê nişandin ku wê,

çawa di hevrastiyê de bêî ku wê têkiliyek bandûrî hebê ku wê di ahengekê de wê bi hev re wê hebin ku wê werênê ser ziman wê di dîmenekê weke ya bedenê û zêhnê de wê weke aliyekê wê yê ku wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin bê. Lê ji gelek aliyên ve jî wê rewşên zêhnî û bedenî wê, bi xwe re wê dîmenê wê di rengekê de wê weke ku wê bidina nişandin ku wê ji wê hevrastiya psikofizîkî zêdetirî wê, cihbûnek ahengî wî hebê. Yanî wê, rewşek fizîkî a weke bi serê xwe wê hebê. Ya zêhnî wê weke bi serê xwe wê hebê. Lê em wê jî dikarin weke nûqteyekê wê kifşbikin ku wê her tiştê ku wê, bi serê xwe ku wê hebê ku em bibêjin ew wê bi ahengekê wê hebê jî wê têgîna ahengê wê dîtbar bê û wê, weke têgînek şubjeyî a tefkirkirinên me yê bi hiş ew xwe bide diyarkirin.. Di pêvajoya ku ew bi hev re dibin wê, zêhn wê, di wê pêvajoyê de wê bi fêrbûnên xwe re wê, di wê ahengê de wê di xwe de wê, di awayekê de wê pêşkeve. Ev dikarê bo gotina hevrastê û an paralîzmê jî wê, di şêwayekê de wê bîne ser ziman. Du kes ku ew li hev hev dijin wê karibin bandûrê bi dîtina hev li hev bikin. Lê her yekê wê cihê wê hebê. Ew rewşa weke bi ahengî a nava wan jî wê, têgînek ku mirov mirov ji wê bigihîje têgînek ontolojîkî wê nebê. Bi hev re bûn dikarê di rewşekê de ne bi hev re jî bê. Ew wê çendî wê weke di wê rewşêa fizîkî û bedenî de wê weke di ahengekê de wê bibê jî lê wê ji aliyekê din ve wê weke ku wê bi serê xwe jî wê di reng û awayekê de wê weke ku wê xwe di şêwayekê de wê bide diyarkirin.

Hevrastiya (**paralelîsma**) psîkofizîkî, an jî bi tenê paralelîsm, nêrînek e ku hiş û laş tevî ku xwedî statûyên cuda yê ontolojîk in, bi sedemî bandûrê li hev nakin re wê dihê ser ziman bê. Di şûna wê de, ew bi rêyên hevrast a bi hev re dimeşin (bûyerên hiş bi sedema bûyerên hiş re û bûyerên mêjî bi bûyerên mêjî re têkildar in. Ev weke alliyekê ku wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê were li lê hizirkirin) û xuya dikin ku tenê bandûrê li hev dikin. Ev nêrîn herî zêde ji aliyê Gottfried Leibniz ve hat parastin. Her çend Leibniz monîstek ontolojîk bû ku bawer dikir ku tenê bûjenek û ankû maddeyek, bi navê 'monad', di gerdûnê de heye û her tişt bi wê re dibe, lê dîsa jî wî diyarkir û hanî ser ziman ku wê di navbera "derûnî" û "fizîkî" de cûdahiyek girîng heye ji hêla sedemî ve. Wî bawer dikir ku Xwûdê her tişt jî berê de amade kiriye, da ku hiş û laş bi hev re li hev bikin. Ev wekî doktrîna lihevhatina pêş-sazkirî dihê zanîn.

Di wê nûqteyê de wê dikarê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê, di nava du rewşan de wê, rewşên weke yê sedemê û hwd

wê çendî wê karibin tişteke bi wê re vebêjin. Rewşên di nava rewşên fizîkî û zêhnî de wê weke rewşên sedemî û gotinî û hwd wê, di rengekê de wê weke bi serê xwe wê bimênin. Wê di wê nûqteyê de wê di rewşek têtikiliyî a di nava wê de wê dênê jî wê ji aliyekê ve wê weke têtînek darazî a me wê li holê wê bimênê. Di wê nûqteyê de wê, rewşên weke yên fizîkî û zêhnî wê bi têtikiliya nava wan re wê çawa wê bi rewşekê girêdani wê fahmbikê wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê fahmbikê.

Mijare têtikiliya nava zêhnî û an fizîkî wê weke aliyekê ku wê di wê temenê de wê pêwîst bê ku mirov wê hinekê wê li wê bihizirê bê. Di mijare ya zêhnî û ya fizîkî de wê, ew wê, di destpêkê de wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê têtikiliya nava ya fizîkî û ya ne fizîkî de wê weke aliyekê wê yê ku wê, hertimî wê li wê were lê hizirkirin bê. Lê di wê nûqteyê de wê, dîdmenekê ku wê, pirrali wê karibê wê li wê were lê hizirkirin wê di dewama wê de wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Di awayekê wê dema ku em bahsa têtikiliya nava ya fizîkî û ya zêhnê bikin wê weke aliyekê wê bêtê ser ziman bê. Lê aliyê din jî wê bi wê re wê bi têtikiliya nava ya ne fizîkî û têtikiliya nava ya fizîkî bê. Ew wê, weke du dîmenên din ên ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di wê nûqteyê de wê, dema ku em pêşî ji ya fizîkî wê werênina ser ziman wê di wê çerçoveyê de ku wê ji têtîna sedemî wê li wê bihizirê wê karibê wê demê wê, ew wê ji hev wê bibê sedem li wê were lê hizirkirin. Minaq weke ku ew kêr heya ku ez bi wê tişteke bi wê di birrim. Wê dema ku ew kêr nebê ezê nikaribim bi wê birrînekê bikim. Wê demê wê hebûna wê, di rengekê de wê bi wê re wê, ji wê têtîna wê ya birrîne û rewşa wê ya fizîkî re wê di wê rengê de wê weke ku wê sedem û encamekê wê biafirê.

Ji aliyê din ve wê, dema ku wê bi ya ne fizîkî re wê li wê bihizirê wê, weke ya di nava hizir de di meji de ku wê bi wê were lê hizirkirin bê. Weke ku ez dihizirim ku ez tişteke bikim. Wê dema ku ew hizirkirina min neba ku ez bihizirim wê demê minê hizirnekiriba ku ez bihizirim ku ew tişteke bikim. Di wê nûqteyê de wê bi wê re wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di demên serdema navîn de wê, di nava felsefeyê de wê, sedema hebûnê bi wê re wê hanîna ser ziman wê zêdetirî wê, bi girêdanek ontolojikî ve wê, hanîna ser ziman wê, di wê rengê de wê bibê. Minaq wê, baxtê mirov wê dervî mirov ku ew hatiya kifşkirin. Û an têtikiliya

sedemî a nava rewşa zêhnî û fizîkî de wê weke filosofên weke Nicholas Malebranche ku wê bi xwûdê ve girêbidin û hwd re wê, di rengekê de wê, were ser ziman. Ew têtîliya sedemî a nava zêhn û fizîkî de wê weke rewşek girêdanê a sedemî a têtîliya nava wan wê girênedin. Wê çendî ku wê zêhn û beden wê weke tozên ji hev cihê wê werina dîtî û şîrovekirin wê, têtîliya nava wan wê ne bi wan re lê wê bi hêzek serxwezayî weke bi xwûdê ve wê girêbidin û wê werênina ser ziman. Di wê nûqtayê de wê, bandûra têtîna sedemê ku ew nebê wê weke wê ku ew were lê hizirkirin. Yanî wê dema ku wê mirov wê birçî bê ku ew xwarinê bixwê ku ew dema ku ew xwarin xwar û piştê wê ne ji ber ku ew tenê birçû ew xwar. Ew ber ku ew di baxtê wî de nivîsa bû ew kir. Xwûdê dikarî ku wî, xwarinê nexwê jî wî weke xwarî wê bikê. Ji wê aliyê ve wê di nava têtîliya nava zêhn û bedenê de ku wê bandûr û bêbandûrîya têtîliya nava ya zêhnî û fizîkî de wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin.

Di çerçoveya nerinek din de ku wê Thomas henry huxley wê werênê ser ziman û wê bahsa rewşa bêbandûrîya sedemê wê bikê û wê li ser encamekê re wê ew bandûr ku ew wê bibê wê ji aliyekê ve wê werênê ser ziman. Ji rewşekê û an zêdetirî hinek rewş ku wê li ser rewşa fizîkî wê xwediyê bandûrê wê, weke ne xwediyê bandûrekê bê wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Û ew wê weke sedemên rewşên fizîkî wê nexwezê ku ew wê bibîne. Ew li ser encamên wan re wê, dihênê ser ziman. Rewşên fizîkî dikarin li rewşek din a fizîkî û zêhnî bibina sedem lê belê rewşên zêhnî wê nebina sedem ber ku ew weke berhemên bêtevger ên li rex yê dînya fizîkî ku ew hena bin. Ew bi wê rengê bi têtînek epîphenomenî wê dihênê ser ziman.

Epîphenomenalîsm di felsefeya hiş û an zêhnê de helwestek li ser pirsgirêka zêhn û fizîkê ava bê. Ew amaje dike ku bûyerên zêhnî û an derûnî yê subjektîf bi tevahî bi bûyerên fizîkî ên mirovî yê bedenî û biyokîmyayî yê têtîkildar in û girêdayî ne, lê bixwe bandûrê li bûyerên fizîkî nakin. Li gorî epîphenomenalîsmê, xuyangiya ku rewşên zêhnî-derûnî yê subjektîf (wek niyeta) bandûrê li bûyerên fizîkî dikin, xeyalek e, û hişmendî jî hilberê ji rewşên laşî yê cîhanê ye. Mînaqî, tirs xuya dike ku dil zûtir lêdixê, lê li gorî epîphenomenalîsmê, derzên biyokîmyayî yê mêjî û pergala newrojîkî (wek bi adrenalînê) - ne ezmûna tirsê - yê ku rêjeya dil bilind dikin. Bûyerên zêhnî ku nikare bibe sedema tiştêkî fizîkî, ne xwediyê taybetmendiyên fizîkî na. Bi vê yekê, têtîne epîphenomenalîzmê wekî têtînek dualîzmê dihê dîtî.

Ji aliyekê din ve jî ez dikarim wê bênima ser ziman ku wê minaq wê rewşên weke tirsê, êşê û hwd wê, çendî ku mirov wan dijî wê ji aliyê mirov wê bê ser ziman ku ew çendî biêş û an bi tirs in. Ew xwe bixwe wê bi rêya kes wê weke li gorî jiyankirina wê werina ser ziman. Lê êşek û an tirsek weke objeyekê ew bi lêv nakê û nabêjê ku ew çendî bi tirs û an biêş a. Ev rewşa tirsê û ya êşê û hwd wê weke rewşek ku ew wê, di renekê de wê, di dîmenekê objeyî de wê ew wê bide dîyarkirin. Ew bi navaroka xwe weke êşê jî û weke tirsê wê weke li me girtî wê di zîmenekê de wê, dijîn. Ya ku em wê dihênina ser ziman wê, di dîmenekê de wê weke dîmenekê ku ew bi tîkiliya bedenê û hwd re wê, awayekê ku ew wê, xwe bi tîkiliya wê re wê bi encamên ji wê tîkiliyê weke bi êşbûnê û an bi tirsbûnê û hwd re ku wê xwe bide dîyarkirin bê. Ne tirsek û ne êşek wê weke hebûnekê wê nikaribê ew bilêvbibê. Di wê nûqtayê de wê ya ku ew bi wê dihê û dîyardibê wê weke di renekê de wê rewşek weke ya birêjeya wê ya bi tîkiliya bedenê bê. Rewşa tirs, êşê û hwd wê weke rewşên fizîkî ku mirov nikaribê reng û awayê wê weke bi fizîkî wê bide dîyarkirin. Dengê wê, rengê wê nebê. Lê ew bi fîzîkî wê weke heyinekê bibê. Gavek wê dema ku ew piştî ku ew bû û pê de wê di nava wê şertûmercên wê yên bûyî de wê weke heyinekê, di wê rengê de wê, xwe bide diyarkirin. Wê weke fenomenek zêhnî wê karibê **bibê**. Dîtina tiştêkê wê bi wê dîtinbûna wê re wê weke heyinekê wê di wê rengê de wê bibê. Ew dîtin wê bi navaroka wê re wê di wê rengê de wê piştî ku ew pêkhat û pê de wê, weke heyinek objeyî wê bibê. Di wê nûqtayê de wê, di rewşa heyina wê de wê, weke rewşek teybet wê xwe di wê nûqtayê de wê karibê bide dîyarkirin. Bi fenomenîki wê, ew weke heyinekê ku meji wê salixdikê û wê nasdikê. Di fêrsa naskirinê de wê, têgînek weke di derbarê wê rewşa bûyi a weke rûdawekê de wê weke bi hişbûnekê kue w dibê û ew bi wê re wê weke heyinekê darêjkî û hwd ew di wê de dibê re wê xwe di renekê de wê bide dîyarkirin. Naskirin wê, bi wê rengê wê xwediyê hişmendiya xwe ya ku ew di wê de bi fenomenî darêjka wê ya zêhnî di wê de bi ya pêkhati re ku ew heya wê karibê wê fahmbikê. Tiştê ne zindî wê xwe bixwe wê di xwe de wê ne bi hiş bê. Wê weke bi têgîna naskirinê re wê di derbarê xwe de wê bi hişmendiya ku ew bi wê dibê re wê bibê. Lê zindî ew weke hebûnek fîzîkî hena û ew mejiyê wan dihizirê. Ew wê, di wê rewşê de wê dîmenekê din wê weke ku wê bi xwe re wê biafirênê. Minaq wê, di xwe de wê weke bi wê zinditiya xwe wê xwediyê hişkirinekê bê. Ew wê, hişkirinê wê bi zêhnî wê di salixkirina wê de wê rêyên cihê wê carna wê were pêşxistin. Minaq wê fêrsên fahmkirinê wê

weke bi giyanê wê dikarê wê di wê rengê de wê fahmbikê. Fêrsên fahmkirinê a aqil di derbarê heyin û hebûn û rûdaw û an bûyinê de ew dibê wê karibê wê di wê rengê de wê werênê ser ziman.

Di mijare fahmkirinê de wê, çendî wê weke rewşek şubjeyî a aqilî wê bibê jî wê di wê de wê, dudîmenî wê xwe di awayekê zelal de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Em carna wê dîmenê wê ji azmûnekê wê weke rewşek dîtbar û bi wê dîtina bi hiş a wê re ku em wê weke heyinekê objektiv di navaroka wê de wê dihizirin. Em dema ku em li giyanê dihizirin û em giyanê weke xwe bi hebûnekê û di renekê de wê li wê dihizirin ew dîmenê azmûnkirî wê di renekê de wê bi wê re wê hebê. Ew bi têtînek fahmkirinê wê di wê de wê, weke salixkirinek bûyî û heyî wê di renekê de wê bibê. Em dema ku em dibêjin giyan heya wê demê em li ser wê hebûna xwe ya fîzîkî ku em bi wê hena re wê di dîmenekê de wê bi wê re wê salix dikin. Ew di dîmenekê tipolojikî de ew di mejiyê me de bi hebûna me re wê, salix dikin. Em ber çî xwûdê jî weke mirovekê tefkir dikin? Ber ku em di wê rengê de wê, dihizirin û an di têtîna giyanê de wê bi wê re wê li lê dihizirin. Giyan jî wê di renekê de wê bi hebûna me ya heyî re wê di awayekê de wê weke ku ew wê hebê.

Tişt ku ew bi hebûnek fîzîkî bê û an rewşek ku ew ne bi fîzîkî weke bi objektiv ku ew bûbê û hwd de wê, dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê, bi têtîna salixkirina wê re wê, di renekê de wê bi wê re em li wê dihizirin. Wê di wê salixkirinê de ew hebûn wê weke dîmenekê heyî e salixkiri wê bi wê re wê bibê. Lê ew ya ku ew di wê de wê weke salixkirin dibê wê weke rewşa hiş wê, dema ku em wê bi heyinek heyî û an dibê û hwd re wê dikin ew çendî ew dikarê wê werênê ser ziman? Ew hatina ku ew dihê ser ziman ew wê tenê wê weke ya ku ew wê dibînê, salix dikê, nasdikê û hwd bê. Lê ya ku wê salixkirinê, naskirinê, û dîtîne dikê ew rewşa hiş bixwe jî wê, di fêrsek morfolojikî a fahmkirinê de wê weke dervî wê di renekê de wê weke ku wê bimênê.

Hiş û ya di hiş de bi hiş dibê wê çawa wê hev wê werênina ser ziman. Em dema ku wê, tiştta ku me ew bi hişkir ku em wê dihênina ser ziman wê, di renekê de em, wê bi wê re wê di wê renekê dihizirin. Em bahsa 'bi hişbûna wê' dikin. Lê ew bi hişbûna wê', dikarê ya ku ew bi hişdikê wê bi xwe re wê, di dîmenekê de wê werênê ser ziman? Ew di wê rewşa bi hişbûna wê' de wê weke têtînek objeyî wê bimênê. Ya ku ew wê dikê jî wê weke şubjeyek dijî wê bimênê û ew wê, di dîmenekê de wê weke dervî wê fahmkirinê wê di renekê de wê weke ku wê bimênê. Ev fêrsa fahmkirinê wê, ber çî wê bibê? An jî wê, di wê temenê de wê, di wê fêrsa

hanîna ser ziman de wê bi morfolojikî û fêrsî wê 'têgîna tişta ku me ew hanî ser ziman wê bibê. Yanî wê ew bixwe li şûna hatina ser ziman wê ew tişteke wê werênê ser ziman û an wê weke tişteke wê bînenê ser ziman. Li ya pêşîya xwe dinerê. Ew hiş wê, ne weke di dîmenekê ku ew li xwe divegerihê û wê dihênê ser ziman bê. Wê dema ku ew li xwe vegeriya ku ew xwe wê werênê ser ziman wê di wê de wê fêrsek din wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Ew jî wê di wê rengê de bê ku wê weke ya ku ew wê bihişbikê û wê werênê ser ziman wê ew wê ji wê dîrkeve wê fêrsê bi mirov re wê bide çêkirin.

Hiş wê bi têgîna hişkirinê wê weke berê wê bi nerîna wê re wê li pêş û li ya ku ew wê dihênê ser ziman. Minaq wê ziman wê dema ku wê aqilekê û an rewşek aqilane wê werênê ser ziman wê ew aqil wê werê ser ziman bê û an ew ziman bixwe bê? Ev rewş wê, di wê rengê de wê dîmenekê wê bide me. Gotina ziman wê weke di wê de wê bi salixkirinekê ku ew dihênê ser ziman. Ya ku ew gotin wê dihênê ser ziman wê di wê fêrsa fahmkirinê de wê di dîmenekê de wê weke ku wê ji wê rewşa gotinê dîr bê û heta ku wê ne di farq û hişê wê de jî bê. Ew wê tenê wê ya bi rewşa aqil a bi hişkirî re wê, di rengekê de wê werênê ser ziman. Di wê rewşê de wê ya ku ew wê weke bi aqil dikê û wê dihênê ser ziman wê demê wê di fêrsa gotina bi aqilkirinê de wê tişteke ku ew dibê û ew dihê derkkirin li hundûrê weke li wê fahmkirinê ew dibê. Di wê rewşê de wê li ser wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê di dewama wê de wê weke ku wê di awayekê de wê bi wê re wê, werênê li ser ziman. Ya ku wê fêrsê bi hizirvanên weke Huxley re dide çêkirin ku wê li hemberî ya fizikî wê ya zêhnî wê weke bêtevger û weke di asta duyemin de wê were jî dibê ku ew rewşa bi fahmkirinê bê.

Dekartî wê rewşa hebûna heyî wê di têgînek mekani de wê li ser rewşek bi wê rengê wê weke ku ew wê li wê bihizirê û wê bi xwe re wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, ew rewş wê weke rewşek mekani û najî bê. Ew wê weke objeyekê û heyinekê bê. Ew di derbarê wê de bi hişbûnek weke darêjkî mirov wê dikê. Lê ew rewşa ku em wê dikin wê çendî wê di wê de wê weke xwe wê karibê wê were fahmkirin û wê were ser ziman jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku wê di dewama wê de wê bi wê re wê were dîtin ku wê karibê li wê were lê hizirkirin.

Hebûna heyî wê bo ya ku ew wê, were li wê were lê hizirkirin bê. Ya ku ew dihizirê weke heyinek ku wê di aslê xwe de wê, di dîmenekê ontolojikî de wê, weke xwe di awayekê de wê li mirov wê bi têgînek heyinî a subjeyî ku ew weke bi hizira û dihizirê û di wê hizirkirina xwe

de ew diafirênê wê, ew wê, ji aliyekê ve wê temen û bingihê wê di renekê de wê bi têngînê wê weke ku wê biafirênê. Ya dervî wê weke ya ku ew were bi hişkirin. Ew were hişkirin wê di wê de wê hebê û ne hatibê hişkirin wê weke li dervî wê hebê. Lê wê dîsa wê hebê. Ew wê weke dervî wê hişê wê weke heyinekê wê hebê. Ew ne bi wê hişkirinê ew dibê û ne jî ew nabê. Ev rewş wê, ji aliyekê din ve jî wê, fêrsa fahmkirinê ew bi me re wê dide dîyarkirin ku wê ya ku wê, di rewşa afirandinê de wê, aktiv bê wê ya heyî a bi fizikî bê. Li ser wê têngînê dibê ku wê ya ku wê ji aliyekê din ê duyem ve huxley wê li wê bihizirê ku ew wê, zêhnê bi wê weke 'rewşa duyem' û an 'rewşa li rex ya fizikî di asta duyem de ku ew heyî wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê bide hizirkirin. Ber ku ew wê, di wê nûqteyê de wê di wê têngînê de wê fêrsa afirandinê wê bi morfolojikî wê ne jî nava aqil û an wê rewşa hiş lê wê ji wê ya dihê hişkirin wê ji wê weke ku wê were **girtin**.

Di rewşa têngîna mekanikî de wê dikarê wê bibêjê. Ya ku ew aqil dibînê wê bi têngnek dîtînê û dîtbarî bê. Ew ya ku ew dihê dîtîn bê. Ya ku ew bi wê re wê, newîna dîtînê û an dervî wê dîtina bi nerinê bimênin jî ew wê weke aliyna dervî wê nerinê wê, di renekê de wê bimênin. Minaq em tiştêkê gilover ku ew di hundurê wê de tişt hena û em nizanin ku ew çi di hundurê wê de hena em wê ji hundurê wê bi dîtina dervî wê re wê nabînin. Ew wê weke rewşna heyî û dervî hiş ew mana wê di dîmenekê de wê bimênin. Dîtînê wê ji wê aliye ve wê dîmenekê bi sînor wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Ev dîmenê bi sînorî wê di rewşa hiş de jî wê bibê. Di wêneyekê de ku wê gelek hûrgil wê bibin wê di nerinê de bo ku em wan kifşbikin wê bi hişkirina wan hûrgilan wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê pêwîst bê. Wê demê çi encam wê ji wê têngînê wê xwe bide dîyarkirin? Wê demê wê dîtinek ku wê di wê rewşa hiş de wê bibê jî wê bi wê re wê di renekê de wê hebê. Wê demê wê di dîmenekê din de wê, ew ya bi hiş ku em wê dikin jî wê, di wê de wê aliye ku em dibînin em dihênina ser ziman.

Li vir wê mijare navarokê wê weke aliyekê din ku wê di wê rewşê de wê dervî dîtina bi nerinê bê û an ya nerîna bi hiş bê wê bimênê. Weke cihanek ku em wê ji derve dibînin ku ew çendî piçûk û an mazin, bi çi rengê û hwd wê dibînin. Lê hundurê wê dîtînê wê weke aliyekê din ê dervî wê bibê bê.

Di mijare zêhnê de wê weke aliyekê ku wê bi wê re wê, li wê were lê hizirkirinê û ya ku ew wê di wê de wê weke were kûrbûnê wê di nava wê hevgritiniya wê çerçoveyê de wê çi wê hebê wê di wê de wê bikê ku ew

wê kifşbikê. Di wê çerçoveyê de wê, di wê de wê çi hebê wê fahmbikê. Aliyekê din jî wê, minaq wê gelek teologvan wê li wê bihizirin û wê bixwezin ku ew xwûdê salixbikin ku ew hebê ew çawa heya. Lê tiştê ku ew nerîna bi dîtina hiş ku ew nizanibê wê nikaribê wê salixbikê. Ew weke dervî hiş dimênê. An jî aqilmeşandinên li ser destpêka gerdûnê ku ew bi demê re wê çawa wê pêşkeve û wê bibê û wê bi demê re wê çawa wê dûnya û gerwêrkên din û hwd wê bi gelek rewşên din wê bibin re wê bikê ku ew wê kifşbikê û wê werênê ser ziman. Ev wê weke rewşek zêhnî bê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê fahmbikê bê. Ya ku mirov wê nedîtî wê di rengekê de wê, li ser ya rewşa dîtî re wê bikê ku ew wê tefkirkikê. Tefkirkirin wê weke têngnek ku ew li ser ya nayê zanin re jî ya ku ew dihê zanin ew gavê biavêjê û ew karibê wê di rengekê de wê bi wê rengê wê werênê ser ziman.

Di wê warê de wê di mijare gerdûnê de wê metafîzîk wê derkeve dervî sînorê gerdûnê. Ew wê, di wê nûqtayê de wê li hetahetabûnekê wê di rengekê de wê li wê bihizirê û wê bikê ku ew wê di şêwayekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Di gerdûnê de wê rewşên ku ew dibin wê bikê ku ew bi wê rengê bi asoyekê li wê bihizirê. Minaq rewşek din weke ya bi têngî û gotina demê re ku em li wê dihizirin wê dervî demê wê di wê rengê de wê hebê? Ev wê weke hinek aliyên ku ew bi wê rengê wê li wê bê lê hizirkirin û wê bê xwestin ku ew were fahmkirin.

Di demên hemdem de wê aqil wê pêşkeve bi azmûnên nava xwe. Wê di wê temenê de wê bi têngîna fîzîkê û an asoyek fîzîkî û hwd re wê li wê bihizirê. Di wê asoyê de wê ya ku ew dihê kifşkirin û tevkirkirin wê di wê çerçoveya wê têngnek ahengî de wê li wê bihizirê ku ew weke hebê wê bihizirê û wê bînek ser ziman. Minaq wê teoriya einstein a 'roletiviteyê' wê, bi wê rengê wê were ser ziman ku wê piştî wê piştrastkirinên wê werina kirin. Di wê temenê de wê piştrastkirin wê bi gotinî wê xwediyê çi wateyê bê? Wê xwediyê wê wateyê bê ku ew wê, di rengek de ew ya ku weke bi wê têngîna asoyê hatî tefkirkirin ku ew wê rast bê ku ew weke wê, kifşkirin di rengekê nêzî wê û an weke wê de werina kifşkirin. Mirov çawa dizani û care pêşî ghişt têngîna kişîna kutleyê li fezeyê? Ev wê weke aliyekê wê yê ku wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê were tefkirkirin bê. Di wê ahengek wê asoyê û hizirkirina bi wê re de wê, di rengekê de wê bê lê hizirkirin.

Aso wê têngnek di wê de a kifşkirinê bê. Kifşkirin jî wê bi zêhnî bê. Wê di wê de wê di rengekê de ew wê di şêwayekê de wê were ser ziman.

Minaq wê di renekê de wê karibê wê werênê ser ziman ku wê, di wê levkirina wê ahengiya nava hev de wê çî wê weke makul û mantiqî û levkir wê were wê bi wê re wê were li lê hizirkirin. Di wê nûqtayê de wê, aliyekê din ê bi hizirkirinên me wê çendî ku ew pêşdibin bi azmûnî û hwd re wê, di wê rengê de wê fêrsên fahmkirinê ên bi asoyî wê zêdetirî wê bi xwe re wê ji ya dihê hizirkirin wê wêdetirî wê bikê ku ew bide dîyarkirin. Wê sînore aqilê me wê hertimî wê di wê rengê de wê weke li pêşîya fizikî bê. Ya fizikî wê bi hebûna bûjenî bê û an rewşên heyî ên fizikî bê wê di renekê de wê sînorekê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Lê asoya aqil wê ji wê wêdetirî wê xwediyê tefkirkirinên xwe yên ku ew bi wê re ew di renekê de were lê hizirkirin bê. Ya mekanikî bê û an ya ku ew wê, bi fizikî û hwd wê hebê wê, di renekê de wê bi wê hebûna wê re wê hebê.

Li vir di nava têngîna objeyiya aqilî û wê rewşa fizikî de jî wê karibê ji hev cihê wê di dîmenekê de wê li wê bihizirê. Ber ku ew wê di renekê de wê, asoya aqil wê bi fenomen û etmenên xwe yên ku ew bi wan dihizirê û hwd re wê, di wê têngîna levkirî û hizirkirî û hwd de wê ew wê bide diyarkirin. Ew bi objeyî ji ya fizikî wê wêdetirî wê weke xwediyê rewşek heyinî a bi zêhnî û hizirkirinê û hwd re wê bide diyarkirin. Piştrastkirişên me di nava rewşên fenomenî û etmenî ên objeyên aqil ku em tefkir dikin û yên bi fizikî û mekanikî û hwd ku em kifşdikin de wê, bi levkirinekê wê bê kifşkiriş **bibê bê**.

Di sedsala 17'an de, Descartes dîyar kir ku heywan di bin zagonên mekanîkî yên xwezayê de tevgerihin. Wî parêzvaniya ramana tevgerîna bi xûyî a weke ya otomatîkî, an pêkhanîna çalakiyan bêî ramana hişmend kir. Descartes pirs kir ka hişê ne-maddî û laşê maddî çawa dikarin bi sedemî bi hev re tevbigerin. Di çerçoveya modelek bandûrlêker de wê beden çawa wê bi rêya bezê epifiz wê bi zêhnê re wê təkili dênê wê, ew wê, bënina ser ziman. La Mattrie, leibniz û spinoza wê bi şewayên xwe wê, bi wê awayê hizirkirinê bënina ser ziman û wê pêşbixin. Li gorî wê weke zindiyekê heywanek ku wê çendî wê hinekê weke bi hiş fizikî jî bê lê di rengê heywanên wek mirov de wê, çûyina afirandina hinek xûyî û tevgeran wê nikaribê wê pêşbixê û bide dîyarkirin. Ev hizirkirin wê piştî La Mattrie û piştî Cabain û Hodgson û heta thomas henry huxley wê were hanîn li ser ziman. Ew wê di hizra xwe de wê ji aliyekê ve wê rewşa təkiliya nava ya fizikî û ya nefizikê weke zêhnî wê çawa wê di şewayekê de wê, bibê wê, bixwezin ku ew wê li lê bipirsin.

Thomas Henry Huxley wê weke ku wê descertes wê werênê ser ziman wê, bibêjê ku wê, xûy û tevger wê bi mekanismayên fizikî ve girêdayî wê, were dîyarkirin. Di wê warê de wê bi descertes re wê di hemhizrekê de bê. Wî ji aliyekê din ve jî wê rewşa ji jiyaneke jîr û bi aqil wê dema ku mirov wê ji wê haz û zewkê wê bigirê jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku ew wê, di mejiyê xwe de wê, li ser wê bisekinê û wê bixwezê ku ew wê ji aliyekê din ve wê fahmbikê. Huxley di sale 1874'an de wê di axiftina ku ew di sazîya pêşxistina zanistê a britani de ku wê diaxifê wê di wê axiftina xwe de wê bi gotina heywan weke otomatên bi hiş bin wê werênê ser ziman. Rengê bi wê rengê ê hizirkirî wê, descertes wê di rengekê de jî wê werênê ser ziman. Wî di dewama wê de wê hanî ser ziman ku wê rewşên psîsikî ên gûherînêr weke rewşên gûharînêr ên fizikî di asta duyem de bin. Minaq weke dema ku wê seatekê ku wê nikaeribê ew demê di xwe de zant bikê û hwd. Weki din wê, rol û weyna hiş di pêşxistina xûyê de wê, nebûna wê, di rengekê de wê werênê ser ziman(çav: Robinson, William (newember 2013), "Epiphenomenalism". In Zalta, Edward N. (ed.). The Stanford Encyclopedia of Philosophy).

Li vir Huxley wê, di nava bêbandûrîya ya zêhnî li hemberî ya fizikî wê di rengekê de wê bixwezê wê derxê li pêş. Ew rewşa seatekê ku ew çendî wê demê wê bi têgînek zêhnî wê bi hijmêrê jî lê wê nikaribê rengê herikin û ne herikina demê û hwd wê bide dîyarkirin re wê, bide û wê bi wê rengê wê li wê bihizirê. Ji wê aliyê ve wê, ya fîzîkî û ne fîzîkî wê di rengekê de wê çawa wê ji hev wê cihê xwediyê rewşek teybet bê ku mirov wê werênê ser ziman bê wê li ser wê bisekin.

Di mijare têgîna epiphenomeniyî de wê, li ser wê re wê were dî mijare têkiliya nava beden û zêhnê de wê di rengekê de wê çawa wê têkiliyek wê hebê wê li ser wê were sekin in. Di awayekê din jî de wê mijare beden û zêhnê wê weke du rewşên ku wê di rengekê de wê li ser wê ji hinek aliyên wê yê din ve jî wê were dîtin ku wê li ser wê were sekin in. Li dora salên 1970 de wê, Keith Campbell wê ji aliyekê din ve jî wê tiştêkê din jî wê çerçoveya têgîna epiphenomeniyî ve wê biavêjê li holê. Wê bahsa vejeneke ku wê beden biafirênê wê bikê. Ew wê werênê ser ziman ku wê beden wê ji xwe wê weke vejeneke wê weke biafirênê ku ew wê bi wê re wê, di rengekê de wê, weyna wê di wê temenê de wê bi leyizê.

Di sala 1970 de, Keith Campbell "epîphenomenalîzma nû" ya xwe pêşniyar kir, ku diyar kir ku laş hişê giyanî çêdike ku li ser laş tevnagere. Li gorî Campbell, çawa mêjî hişê giyanî çêdike, mehkûm e ku her û her jî

têgihîştina me bimîne. Di 2001 de, David Chalmers û Frank Jackson diyar kirin ku îddîayên li ser rewşên hişmendî divê pêşî ji îdiayên li ser rewşên bedenî werin derxistin. Wan diyar kir ku epîphenomenalîzm valahiya raveker a di navbera warên beden û fenomenal de digre, lê pir nake. Van guhertiyên nûtir îdia dikin ku tenê aliyên subjektîf, kalîteyî yên rewşên derûnî epîphenomenal in. Vê ezmûna subjektîf bi gelemperî jê re quale (qalîteya pirhejmar) dihê gotin û "hestek xav" an subjektîf "ew çawa ye" ku hevalbendîya hundurîn a gelek rewşên derûnî ye diyar dike.

Di mijare epiphenomeniyî ve wê bo ku ew were piştgirkirin wê hinek têtîngên argûmanî wê li ser çerçoveya newrolojîkî ve wê di rengekê de wê were dîtîn ku wê were pêşxistin. Hin ji van daneyên herî pêşîn newrolojîk, an "potansiyela amadekar" in, ku tê de çalakiya elektrîkê ya ku bi çalakiyên dilxwazî ve girêdayî ye dikare were ser ziman du saniyan were tomar kirin berî ku mijar hay ji girtina biryara pêkanîna çalakiyê hebe. Herî dawî, Benjamin Libet destnîşan kir ku her çend mijar dikarin di ceribandîna dema reaksiyonê de di nav 200 milîsanîyeyan de bersivê bidin teşwîqan jî, ew dikare heya 0,5 saniyeyan bigire ku stimulek bibe beşek ji ezmûna hişmendî. Rêbaz û encamên vê ceribandîna gelek rexne girtin, di nav de, di van demên dawî de, ji zanyarên newrolojî yên wekî Peter Tse, ku diyar kir ku ew nîşan dide ku pêwendîya potansiyela pêşîn bi hişmendiyê re wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê wê ku ew lê dihizirê ku ew wê kifşbikê wê bibê(çav: Schlegel, Alexander; Alexander, Prescott; Sinnott-Armstrong, Walter; Roskies, Adina; Ulric Tse, Peter; Wheatley, Thalia (May 2015). "Hypnotizing Libet: Readiness potentials with non-conscious volition". *Consciousness and Cognition*. p: 196–203).

Di wê temenê de wê di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din ku em dikarin ji danayên zanyarî ên dema me em hinekê wê li ser wê bisekin in. Di rengekê de wê daneyên roja me wê, li ser rewşên weke zanîna bi hiş a ku ew minaq wê çawa wê meji wê dihizirê û wê mejiyê ku ew dihizirê wê çawa wê di derbarê xwe de wê bihiş bê wê weke aliyekê wê yê ku wê karibê wê li wê bihizirê bê. Mejiyek wê dema ku ew dihizirê wê çaa wê di rengekê de wê bi wê re wê di wê temenê de wê karibê wê li wê bihizirê? Yan jî wê dema ku wê, meji wê dihizirê ew xwe û hundurîya xwe dibînin ku ew çaa heya û dihizirê? Ew dizanê ku ew xwe bixwe dihizirê. Di wê temenê de wê hişekê meji wê di derbarê wê hişkirinê de wê hebê? Wê dema ku em li ser wê rewşa meji re wê li wê dihizirin wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke li wê bihizirin û wê karibê wê

di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di mijare zêhnê de wê dema ku wê were lê hizirkirin wê hizra pêşî a ku wê bi wê re wê xwe di renekê de wê bide dîyarkirin wê hizra ku ew wê ne weke heyinek bûjenî a ku mirov wê di wê rengê de wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Di derbarê pirsgirêka zêhn û bedenê de ku wê bê temenê axiftinê de wê di renekê de wê aliyên xûyî, tevgerî û hwd wê weke aliyna fizikî ên ne renekê weke bûjenî de ku wê hebin wê karibê wê di renekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê, li wê bihizirê. Di awayek de wê dema ku wê bahsa têtîna zêhnê di bedenê de wê were kirin wê ji têtîna bi gotina ku wê di renekê de wê weke bi mekanikî wê kartezyanî wê şîrovebikê wê ji wê gav wê were avêtin û wê were "xiyaleta di makineyê de" wê di renekê de wê bi wê re wê were salixkirin û wê di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê di şewayekê de wê weke ku wê were ser ziman.

Fonksiyonîst îdîa dikin ku rewşên derûnî bi rola xwe ya gelemperî, çalakiya wan a bi organîzma tevahî re baş tene diyar kirin. "Ev doktrîn li ser bingeha têtîna giyan a Arîstoteles e û di têtîna Hobbes a hişê wekî 'makîneya hesabkirinê' de pêşiyên xwe hene, lê tenê di beşa paşîn a sedsala 20-an de bi tevahî hate vegotin (û bi gelemperî hate pejirandin). Ew navbeynkariyê bahse wê dike. Bi qasî ku fonksiyonek derûnî bi bernameyek ku di teoriya otomatê de têtîtin/derketinê pêvajoyê dike re wekhev e, pêkaniya pirjimar piştrast dike û pergala xebitandinê an, bi hîpotezîkî, girêdayîbûna platformê di warê biolojî û felsefeyê de dikare ji bo pêşkeftinê were dîr xistin. bernameyên herî tevlihev Ji ber ku ew pêdivîyek pratîkî ye, fonksiyonîzm tê vê wateyê ku fizîkalîzmek nekêmkirî dê avantajek bi heman rengî li ser materyalîzmek hişk peyda bike.

Di demên hemdem de wê mijare newrolojîyê wê di renekê de wê derkeve li pêş û wê bi wê re wê çawa wê xwestek, arzû û bawerî û hwd wê biafirin û wê bînin ser ziman wê bi wê re wê di renekê de wê were dîtin ku wê li wê were lê hizirkirin. Ji aliyekê din ve jî wê mijare têtîna funksiyonalîzmê wê di wê nûqtayê de wê ji aliyê ve wê, were li ser wê hizirkirin ji aliyê zanyarên weke Benjemin Libet ve. Ew bi wê rengê wê, dihênê ser ziman ku **encamên** Benjamin Libet di berjewendiya epiphenomenalîzmê de tene destnîşan kirin, lê ew bawer dike ku mijar hîna xwedan "ragihandînek bi hişmendî" ne ji ber ku potansiyela amadekar her gav nahêle çalakiyek pêkwere. Di pirtûka xwe ya 'Freedom

Evolves' de, Daniel Dennett amaje dike ku encamnameyek bêyî wîna azad li ser bingehên gumanbar ên derbarê cîhê hişmendiyê de ye û rastbûn û şîrovekirina encamên Libet dixê nav pirsê. Rexneyên bi vî rengî yê lêkolîna Libetî ji hêla neurozanist Adina Roskies û teorîsyenên zêhnî ên wek Tim Bayne û Alfred Mele ve hatine kirin.

Wekî daneyên li ser têgîna newrolojîyî a weke ya pre-motor profesyonel epîphenomenalîsmê dikin ji ber heman sedemê ku ceribandîna weha xwe dispêrin mijarek ku xala di wextê de ku tê de ezmûnek hişmendî û biryarek hişmend çêdibe radigihîne, bi vî rengî xwe dispêre mijar ku karibe bi zanebûn çalakiyek pêk bîne.

Di têgîna epîphenomeniyî de wê mijare hişmendiyê û bi hiş wê kirinê û di wê hişê de hebûna di farqê de bûnê wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê di rengekê de wê di dewama wê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê di rengekê de wê li wê bihizirê bê. Di mijare ji desthatînekê wê weke rewşek hişmendî a bi hêz wê di rengekê de wê weke bi wê re wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Ji wê aliyê ve wê têgînên fîzîkî wê di rengekê de wê bidina dîyarkirin.

Lê di mijare wê têgîna dualîsmê de wê weke aliyekê wê yê din ê bi pîrsgirêkê wê xwe di wê warê de wê bi wê re wê bi mijare weke rewşa bedenî û bi bûjenî ku wê di rewşek fîzîkî de wê nebûna rewşa zêhnî bi xosletên wê yê cîhê re wê, xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin.

Ya ku wê Huxley wê di rengekê de wê di hizirên wî de wê, têgîna zêhnî wê bi xosletên wê re wê ne weke yê fîzîkî wê di rengekê de wê şîrovebikê û wê li rex wê weke di aste duyem de ku wê şîrovebikê wê weke aliyekê wê yê ku wê, karibê wê di wê nûqteyê de wê di rengekê de wê bi wê re wê, werênê ser ziman bê.

Di têgînên ontolojîkî ên ne dualîst de jî wê di rengekê monîst de wê dema ku wê li wê were lê hizirkirin wê di awayekê de wê bixwezê û nexwezê jî wê dîmenekê ji hev cîhê kirinê a weke ya zêhnî û ne zêhnî wê bi fîzîkî û hwd wê ji hev wê cîhê bikê. Ev wê weke aliyekê wê yê ku wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin.

Di mijare têgîna zêhnê de wê di rengekê de wê li ser fonksiyon û karigeriya wê re wê aliyên ku wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin ku wê çawa wê weke bikê tevgerê û wê bi wê re wê, weke di kirinekê de wê çawa wê, ew wê were kirin wê di rengekê de wê li wê were lê hizirkirin. Em dema ku em dihizirin bi hizirkirinê û pêşhizrekê wê kirinekê weke em amaje dikin wê bikin wê çawa wê tîkîliya wê hizirê û wê kirinê û wê

hizra amajeyê wê bi hev re wê dênê? Ev wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di leyha danûstendinê de, Celia Green (2003) amaje dike ku epîphenomenalîsm ji pîrsgirêka danûstendinê re ku ji hêla dualîsma tozê ve hatî çêkirin çareseriyek têrker nade. Li gorî Green, her çend ne dualîsma tozê ye jî, epîphenomenalîsm şewazek yekalî ya danûstendinê vedihewîne ku bi qasî darêjka dualî ya ku di dualîsma tozê de tê çespendin dijwar e. Green pêşniyar dike ku zankirin (texmîna) ku ev kêmpîrsgirêkek e dibe ku ji baweriya nenaskirî derkeve ku bûyerên fîzîkî li ser bûyerên derûnî xwedan bandûrek pêşîn bin wê bêtê ser ziman. Li vir wê ji aliyekê ve wê, dema ku em hizrên derûnvanên weke green dinerin wê weke ku em di şewayekê de di nava hizrên Huxley de dibînin wê bêbandûrîya aliyê zêhnî li ser aliyê fîzîkî ku wê çawa wê ji hêlekê ve wê weke ku wê bixwezê bikirpênê wê di rengekê de wê bêtê ser ziman (Green, Celie (2003), *The Lost Cause: Causation and the Mind-Body Problem*, Oxford: Oxford Forum.).

Di wê nûqtayê de wê, dikarê werênê ser ziman ku wê aliyê zêhnî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê di dewama wê de wê di awayekê de wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman. Ev jî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê karibê wê ji aliyekê ve wê fahmbikê û wê fahmbikê bê.

Di wê nûqtayê de wê, aliyekê wê din wê weke aliyekê wê yê ku wê karibê li ser hizra Huxley re wê karibê were kirpendin ew bê ku wê di çerçoveya têtîna dualîsma lê nayê daxistinê de wê, bahsa fenomenên zêhnî wê weke çin û an komne zêhnî ku ew bi xosletên xwe bi serê xwe wê weke ku ew hebin wê werênê ser ziman. Ev alî wê di rengekê de wê, bi wê çerçoveyê re wê, di ahengekê de wê were dîtî ku wê were ser ziman ku ew wê çawa wê di şewayekê weke ya ontolojîkî de wê, di rengekê de wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di wê nûqtayê de wê, dema ku em di nava felsefeyê de wê dinerin wê, ji hêlekê ve wê hinek lêpîrsînên ku wê ji hinek aliyan ve wê têtînên ideayî ên weke platon û hwd wê werênina ser ziman a bi zêhnî bi serê xwe û ku ew ne xwediyê hinek çavkaniyên weke ji rewşa fîzîkî ku ew bûna wê, tenê wê weke ku ew hebin û ew wê werina kifşkirin û hwd re ku wê werênina ser ziman wê bibê.

Ya ku wê bi têtîna qualia re ku wê di rengekê de wê, weke têtînek ku wê ew ji ya têtîna epiphenomenîkî wê were cihê jî wê di rengekê de wê ew aliyê wê bê. Lê ew wê, di rengekê de wê çendî ku wê di rengekê de

wê weke bi serê xwe wê di wê rengê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman lê ew wê bêtevgertiyê re jî wê li wê nehizirê. Ev ji wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê li wê bihizirê bê.

Ji wê aliyê ve wê, di kirpendinên wê de wê, weke aliyekê wê din wê bi wê re wê di renekê de wê karibê were kifşkirin ku ew bi morfolojikî dihê kirpendin. Ew jî wê bi têngîna 'panpsisikî' ku wê bihizirê ku wê her bûjen wê weke xwediyê aliyekê xwe yê zêhnî bê wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê were li lê hizirkirin. Weki din wê bi têngîna bûjenî ku wê weke xwediyê navendîtîyêk azmûnî bê û an wê xwediyê têngînekê bi nerînî a di wê rengê û awayekê de bê. Ji wê aliyê ve wê ev têngîn wê di renekê de wê bi têngînek hûrgilî wê li wê bihizirê. Minaq wê, bahsa atomê ku wê were kirin wê, ji wê çawa wê, xûyên tevgerê û hwd ku wê weke xosletekê ku ew wê bi wê re wê bibê wê were ser ziman. Di têngîne ahengparêzî de wê, bi wê re wê, şêwayê tevgerê wê di wê nûqtayê de wê were dîtîn ku wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê bê. Di dîmenê organikî de bê û an ne organikî de bê wê mijare xûyê wê çawa wê xwe di depelendina wê de wê di renekê de wê bide dîyarkirin wê karibê wê bi wê re wê di renekê de wê li wê bihizirê. Çavkaniya wê hizrê wê di renekê de wê hizre filosofên weke Locke ku wê weke çawa wê xwediyê têngînek bûjenî a hevgerî û an kpmplike bê wê di wê temen de wê, di renekê de wê were dîtîn ku wê di şêwayekê de wê li wê were lê hizirkirin. Di wê çerçoveya fahmkirinê de wê, wê ev wê li ser têngînek ji ya têngînek dualismî zêdetirî wê weke xosletên yên ne zêhnî li yên zêhnî ku ew werina lê daxistin wê, ev têngîn wê bi awayekê bi hêz wê, têngîna dûalismê wê li şûnê wê têngînek weke bi awayî a vaji wê de jî wê di çerçoveyek monist de wê weke ku wê bi wê re wê karibê xwe bide dîyarkirin.

Di awayekê de wê, di wê çerçoveya wê têngînê de wê têngîha bûjena komplika û an tevlihev wê bi wê re wê di renekê de wê were dîtîn ku wê bi wê re wê li ser rengê tevgerînên wê ên xûyî û hwd re wê li wê were lê hizirkirin. Di awayekê de wê ev wê, di renekê de wê bi wê çerçoveyê de wê, di asta dawî de wê, bi wê re wê were li lê hatin ku wê, her tişt wê weke xwediyê xosletên hem zêhnî û hem fîzîkî bê wê bi wê re wê, di renekê de wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin.

Di wê nûqtayê de wê tişt wê bi hebûnî wê di wê rengê de wê pêvajoyên wê yên azmûnkirinê wê weke di dîmenekê de weke bi hinek xosletên weke dervî zêhnê me hena û dema ku em bi zêhnê xwe li wê dinerin em

wê bi wê rengê û tevgerên wê dibînin û derkdikin û wê bi hiş û têgihiştin dikin re wê, di rengekê de wê weke bi wê re wê were li lê hizirkirin.

Panpsisik minaq wê dema ku wê her tiştê wê binerê wê di wê de wê bi zêhnî û an bi xosletên wê ku wê weke xwediyê hinek xosletan bê wê werênê ser ziman. Weki din ew zêhnê weke her tiştê di gerdûnê heyî wê weke xosletê wê di rengekê de wê pênasebikê û wê di şêwayekê de wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman.

Di demên hemdem de wê, çerçoveya têgîna pirrani a zêhnî de ku wê bi têgîha ku wê mirov wê nirxên ku ew aidi wê na ku ew bi aliyên weke xwestek, bawerî, nêht û hwd re wê naskirina wê bi xwe re wê werênê ser ziman. Û ji aliyê din ve ku wê mirov din ên dervê jî ku ew xwediyê pêbaweriyên cihê, hêst û perspektifên cihê ên jiyancî bin. Di wê çerçoveyê de wê ji aliyekê ve wê weke çawa wê şêwayên hizirkirin û fahmkirinê wê bingihê empatikirinê û an nekirinê û bi şêwayên cihê û hwd wê biafirênê wê weke aliyekê ku wê bi wê re wê karibê wê li wê bihizirê bê.

Mijare teroiki a panpsisikî ku mirov wê li ser temenekê hizirkî wê li wê bihizirê wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di demên kevnera de wê, weke di nava têgînên felsefeya kevnera de wê di tiştê de wê ji wê ya ku ew ji wê were fahmkirin ku wê ji wê cihê wê were lê hizirkirin wê, bi wê re wê were dîtin ku wê were li lê hizirkirin. Minaq weke filosofê dema kevnera ê girêkî Thales ku wê weke bi destpêka wî re wê felsefe wê were ser ziman wê, bi wî re wê, di warê zêhnî de ku wê di çerçoveya mijare me de wê karibê were fahmkirin wê bibin. Minaq wê, dema ku em hizrên aristo dixwênin ew wê di derbarê Thales de wê bibêjê ku ew wê xwediyê nerînek bi wê rengê bê ku wê di her tiştê de wê bi xwûdayiyê wê tişî bê' re wê, di rengekê de wê werênê ser ziman. Di wê rengê de wê, di çerçoveyek teorikî de wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê bi têgîna weke ya miqnatisê û hwd re wê karibê bide dîyarkirin. Wî li wê pê bawer dikir. Weki din di hizra anaxagoras de wê, têgîna 'rêgeza hevgerî' ku wê bi têgîna 'nous' û an 'nous'a arkhe' re wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Anaximenes wê arkhe wê weke giyanê û an 'pneuma' jî wê di rengekê de wê bi têgînek morfolojikî wê weke bixwezê wê fahmbikê. Wê dema ku em werina ser hizra aristo em wê bi wê re wê di wê çerçoveyê de wê dibînin ku ew dihênê ser ziman ku wê 'fêrsa hizirkirinê wê bo herkesekê wê hevbeş bê' re wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Di Philebus û Timaeus de platon wê hizra ku wê 'giyanek giştî a dînyawî' û an 'anima mundi' wê hebê' re wê, bixwezê

ku wê weke têtînekê bi parêzê. Ew wê bi gotinên xwe yên weke ”ev dînya bi rastî jî bi aqil û giyanê hatiya xamilandin weke zindiyek û hebûnekê. Li gorî pêwîstîya xwezayê wê ku wê bi hev re wê di nava têtîliyê de bin hemû hebûnên zindî ku wê wan bikê nava xwe weke bi dîmenekê weke hebûnek zindî re wê pênasîkê. Platon wê di danûstandina xwe ya bi navê ’tîmaeus’ de wê, ew bi van gotinan wê di rengekê û şewayekê de wê werênê ser ziman. Weki din wê stoayî wê, bi gotina ’jîra gerdûnî’ a giştî re wê di rengekê de ku wê weke ’çawa ku wê hemû tişt bi logoyên wê werina rêvebirin re wê, werênê ser ziman. Bi gotina weke ji aliyê agirekê pîroz ve ku wê cewherêkê ’pneuma’ ku wê li wê were kirin wê, têtînek kosmolojîkî wê werênina ser ziman. Ew wê dema ku wê bahsa hebûnê bikin wê bi dîmenekê teybet û dîmenekê giştî wê di rengekê de wê weke ku ew wê werênina ser ziman. Minaq wê, dîmenê weke yê ’bi logosên keseyetî’ û ’bi logoyên giştî ên gerdûnî’ re wê di rengekê de wê bixwezin ku ew wê werênina ser ziman.

Di têtîna metafîzîka stoayî de wê, weke aliyekê wê yê giring wê, têtîna gerdûnê wê bi dualiyên wê bi wê rengê re wê di nava têtîliyê de ku wê bi hebûnê re wê bibin re wê di şewayekê de wê were dîtin ku ew wê şîrovebikin û wê werênina ser ziman.

Weki din wê di nava felsefeya platonvaniya nû de wê bi têtînek ’gnostîkî’ re wê were dîtin ku wê, bi gotina ’anima mundi’ re were ser ziman. Ew jî wê di wê rengê de wê di wateya pneuma de wê bi têtînek teybet û giştî a giyanî wê werênina ser ziman. Di nava ya giştî û ya teybet de wê têtîliya ku wê hebê wê têtîliyê çawa bê wê di wê çerçoveyê de wê were dîtin ku ew wê li wê were lê hizirkirin.

Wê jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare aqilê gerdûnî wê di wê rengê de wê dema ku em ji aliyê têtîna ideayên platon ve wê li wê bihizirin wê di rengekê de wê di dîmenekê weke di zikhev re derbas dibin wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Wê, di hundurê têtîna ideayê de wê, bi têtîhek hiyararşîyî wê di rengekê de wê ji hûrgilên wê û têtîliya nava wan bi yên teybet re ku wê çawa wê di wê çerçoveya wê de wê diahengekê de wê hebê wê bi wê re wê, werênê ser ziman.

Di awayekê de wê di wê nûqteyê de wê dikarê têtîna platon a ’xwemaliyê’ wê dikarê wê di rengekê de wê bi wê re wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman. Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di demên serdema navîn de wê di destpêka wê de wê hin bi hin wê bandûra xwe ya felsefî wê platonvaniyên nû wê windabikin. Weki din wê hizrên filosofên

din jî wê di renekê de wê winda bikin. Di demên navîn ên serdema navin de wê hizrên aristo wê di renekê de wê hin bi hin wê werina kifşkirin. Filosofên weke John Scotus Erigugena wê di dewama wê de wê bi têngînek weke ya panpsisikî wê di renekê de wê weke ku wê bixwezê hinek kifşkirinan ew di wê temenê de wê kifşbikê û wê werênê ser ziman.

Di dema ronasanse Itali de wê, hin bi hin wê di nava hizrên filosof û hunervanên weke Gerolamo Cardano, Bernardino Telesio, Francesco Patrizi, Giordano Bruno, Tommaso Campanella û hwd de wê were dîtin ku wê kifşkirinên bi wê rengê ku wê karibin werina kifşkirin wê di hizrên wan de wê pêşkevin. Piştî wan jî wê di nava hizrên wan de wê di wê rengê de wê hinek kifşkirin ku wê werina kirin wê di şewayekê de wê were dîtin ku ew wê werina kirin. Bruno wê têngîna giyanê û an anima bi têngîna 'qatek ji dûnyayê' ku wê şirovebikê û wê bi gotin bikê wê di wê çerçoveyê de wê têngihîştinekê wê pêşbixê û wê werênê ser ziman. Bruno wê di renekê de ew wê hizra wê bi wê gotinê wê werênê ser ziman. "Ku giyanê wê nebê û rêgezê wê ya jiyani nebê wê ti tişt wê nebê" re ew wê, di renekê de wê bi hizra xwe re wê, bi fahmkirin û têngihîştinekê wê werênê ser ziman.

Di wê nûqtayê de wê di demên piştî ronasanse de wê ew wê were dîtin ku wê hizrên li ser têngîna giyanî a giştî ku wê, çavkaniya wan hizrên platon û hwd bin wê di renekê de wê jinûve wê bivejin û wê werina ser ziman. Têngîna 'anima mundi' ku wê weke giyane dûnyê wê karibê wê fahmbikê wê, di xabat û karên ramanwerên ezoterîk ên wekî Paracelsus, Robert Fludd û Cornelius Agrippa û hwd de wê dîsa xwe dabû li der.

Du rasyonelîstên sed sala 17-an, wek Spinoza û Leibniz, mirov dikare bibêje ku ew wê bi hizirkirinên xwe wê di wê rewşê de weke panpsîkîstên demên xwe jî werênê ser ziman. Di monîzma Spinoza de yek bûjenî bêdawî û bêdawî "Xweda an Xweza" (Deus sive Natura) ye, ku xwediyê aliyên hiş (raman) û bûjenê (berfirebûn) ya. Li gorî nêrîna Leibniz, hejmareke bêdawî ji bûjenên derûnî yên bi tevahî sade yên bi navê monad hene ku avahiya bingehîn a gerdûnê pêk dihînin wê bahsa wan bikê. Dema ku mirov li felsefeya îdealîst a George Berkeley jî dinerê bi wê rengê wê rasti dîmenekê karibê were. Berkeley bûjen red kir û got ku cîhana fizîkî tenê di ezmûnên ku hiş hene de heye, di heman demê de hiş bi mirovan û hin etmenên din ên taybetî de heya re wê bîne ser ziman.

Di demên kevnera de wê mijare felsefeyê û têngîna zêhnê

Di destpêkê de bi gotinekê wê weke pêwîst bê ku mirov wê bahsa zanînê bikê. Emê li jêr mijare zanînê wê hildina li dest. Lê destpêkek bi têngîna zanînê wê, li vir wê wateyek teybet a bi fahmkirinê û têngîna zêhnê re wê li mijare fahmkirinê wê weke ku wê bikê. Mirov di cîhana ku tê de dijî, bi tiştên (heyînan) cuda re rû bi rû dimîne, wan dihesê û hewl dide wan nas bike. Mirov, weke heyînekî biaqil û jîr, bi cureyên zanîna xwe re, dixwezê ku ew nesneyên ku pê re rûbirû dibe bizanibe. Di çalakiya zanîna mirov de, zana, ankû mijar; Tiştên ku pê re rû bi rû dihê, têne zanîn, wek nesne-obje. Wê demê, çalakiya zanînê ew pêvajoya ku di navbera kirde (zane) û bûjena (naskirî) de pêk dihê. Ji hilbera ku ji çalakiyek wusa derdikeve, agahdarî dihê gotin. Bi gotineke din, zanîn encama têkiliya di navbera subjekt û objey de ye, ji aliyekê ve.

Ji ber ku zanîn ji grêdana di navbera kirde û bûjenê de pêk dihê, ev girêdan tenê bi kirdeyê dikare were saz kirin. Ji ber ku ew kirde ye ku ber bi objeyê ve araste dike û wê dihesibîne, fahm dike û rave dike. Ev girêdan kirinên zanînê ne, û ew mijara çalak e ku van kiryarên zanînê saz dike. Objeyê (naskirî) diyardeyek, bûyer an hebûneke di pozîsyoneke pasîf de ye ku ber bi wê ve tê arastekirin. Subjeya aktîf, weke heyîneke hişmend û jîr, dixwaze yan hebûneke li derveyî xwe bizane yan jî bi kirina xwe re bibe objeya zanînê dixwaze wê têbikoşe. Subjeya ku xwe ber bi nesneyan ve araste dike, bi hizirkirina li ser wan çalakiyeke derûnî pêk dihê. Di encama vê çalakiyê de, têgeh û pêşniyar û encamên ji têngînan têne derxistin. Li vir, xala dawî agahiyê dide. Herikîna agahdariyê çalakiya hişmendiya ye ku ji subjektê ber bi objeyê ve dihê rêve kirin. Wekî çalakiyên hişmendiya, kirinên zanînê dikarin di têngîhiştin, fahmkirin, û ravekirinê de bibin.

Ku mirov wê ji kijan aliyê ve wê li wê binerê wê mijare zêhnê wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di wê çerçoveyê de wê karibê wê bi têngîna hizirkirinê re wê bide diyarkirin. Di demên hemdem de wê weke ku me di hinek deveran e wê kirpend wê were dîtin ku wê çawa wê di rengekê de wê felsefeya zêhnê wê were li ser wê sekin in. Di wê çerçoveyê de wê şîrove wê bi têngîna ideayê û hwd re wê were lê hizirkirin.

Di mijare têngîna ideayê de wê, di demên kevnera de wê weke ku wê bi felsefeya platon re wê were dîtin ku wê di dîmenekê de wê bi wê re wê were li wê lê hizirkirin. Di demên pêşî ên felsefeya xwezayê yên presokratikî de wê were dîtin ku wê pêşî wê thales wê bi têngîna gerdûnî û ku wê çawa wê di nava xwezayê de wê bi wê re wê di ahengekê de wê

were jiyankirin wê bi wê re wê were li wê hizirkirin. Di wê demê de wê, hebûnek ku wê di wê nûqtayê de wê bibê wê, piştî wê çawa wê bibê wê li ser wê were sekin in.

Hebûna dibê û heya ew çawa dibê wê bi wê re wê li wê were hizirkirin. Hizrên haraklit wê di wê nûqtayê de wê bi têngînek hebûnî wê werina dîtî ku wê bibina xwediyê giringiyekê. Ew wê, di renekê de wê, mijare gûharinê wê di renekê de wê bi wê re wê were dîtî ku ew wê li wê were lê hizirkirin. Protagoras wê têngîna azmûngeriye wê li wê bihizirê li ser pretikên me yê jiyânî re. Demokrit û pratagoras wê mijare têngîna 'lê vegerinê' wê di renekê de wê, li wê bihizirin. Ber bi wê ve bi tevgerîbûn wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê ku wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin.

Demokrit wê her tiştê wê di têngîna atomparêzîyê de wê werênê ser ziman. Wê hebûna giyanê jî wê di renekê de wê bi têngînek atomî wê werênê ser ziman. Lê atomên ku ew bi wê dihênê ser ziman wê di renekê de wê weke têngînek atomî a zêde bi tevger bê wê bi wê re wê werênê ser ziman. Di awayekê wê mijare gîyanê weke bi têngînek nitelikî wê li wê bihizirê. Wê dema ku ew bi xosletên wê re wê li wê bihizirê wê di renekê de wê bi nitelikên pêşî û an yê asta duyem û hwd re wê di renekê de wê were dîtî ku ew wê li wê bihizirê.

Haraklit wê bi têngîna 'bûyinê' re wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Wê dema ku ew wê pêvajoya bûyinê wê bi têngînek gûharinê wê pênasebikê wê di wê temenê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di wê nûqtayê de wê weke aliyekê wê yê giring ku wê haraklit wê li wê bihizirê wê di wê temenê de bê ku wê çawa wê mijare hebûnê bi têngîna rêgezê vegûhar ku ew wê hikmê xwe wê li wê bide diyarkirin re wê werênê ser ziman. Wê di mijare gûharinê de wê yekitiya dijberan wê di awayekê de wê weke rêgezê dualiteyî wê hilde li dest û wê werênê ser ziman. Di renekê de wê, di nava hebûnê de wê, çawa wê pêvajoya gûharinê wê ji renekê, rewşek û dîmenekê li renekê, rewşekê û dîmenekê din û hwd wê bibê wê bi wê re wê di dewama wê de wê bi wê re wê di renekê de wê were dîtî ku ew wê li wê bihizirê. Mijare hebûnê wê di wê nûqtayê de ku ew wê li wê bihizirê wê di şewayekê de wê weke ku wê were dîtî ew wê bi wê re wê di şewayekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Haraklit wê di wê nûqtayê de wê rewşên hebûnî ê hevbeş û yê tekakesî wê di renekê de wê kifşbikê. Minaq ew rewşa hizirkirinê (phronesis) wê

weke rewşek hevbeş wê di dîmenekê de wê şîrovebikê û ew wê di dewama wê de wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman.

Haraklit wê mijare têgîna nakokiyê a nava ya fizikî û ya hizrî de wê di renekê de wê weke ku ew wê kifşbikê û wê ya hizrî û an ya zêhnî wê çawa wê ya din wê karibê wê werênê ser ziman wê li ser wê bisekinê.

Di nava hizirkirinê de wê ev mijar wê weke mijarek ku w filosofên demên piştire jî wê di renekê de wê were dîtin ku wê di awayekê de wê hizrên xwe wê li ser wê werênina ser ziman. Wê li ser wê bîponijin û wê bixwezin ku ew wê fahmbikin ku wê rewşa hizrê wê çawa wê karibê wê ya fizikî wê werênê ser ziman.

Ya fizikî ku ew dihênê ser ziman wê weke dervî wê dihê dîtin. Lê ji aliyekê din ve jî wê dema ku ew bi hizrî hat derkkirin wê di nava wê dîmenê wê û an ya hatî derkkirin de wê çawa wê têkiliyek wê di nava wê ya û fizikî a dihê dîtin de wê hebê wê di wê nûqteyê de wê were dîtin ku ew wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew bi wê re hizra xwe wê werênê ser ziman.

Di awayekê de wê, dema ku em pîrsgirêka fahmkirinê wê di renekê de wê hildana li dest wê weke aliyekê wê yê giring wê, ji aliyekê weke ya 'hesan' ve ku wê karibê wê were hildan li dest wê bibê û ji aliyekê din ve jî wê bi têgînek razber a weke hinek zor ku wê were hildan wê bibê.

Di mijare têgîna hildana li dest de wê, ji aliyekê ve wê ya ku em wê dibînin wê, çawa wê karibê ew wê di renekê de wê were dîtin û wê were ser ziman wê weke aliyekê wê yê ku wê di serî de wê bi wê re wê were dîtin ku ew wê li wê were lê hizirkirin. Di wê nûqteyê de wê mijare salixkirinê a bi felsefeyî wê di wê temenê de wê li ser wê re wê were dîtin ku wê were kirin. Di nava têgîna hebûnê de wê, weke aliyê wê yê hizrî û yê bûjenî û an fizikî û zêhnî û hwd re wê di dîmenekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di renekê de wê, hizrên felsefeyê ên li ser warê hanîna ser ziman de wê weke ku wê protagoras wê pîvane her tiştê wê mirov wê bibînê wê di renekê de wê bi nerina mirov re wê çawa werenê ser ziman wê li ser wê bisekinê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirin û wê karibin wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirin û wê karibin wê werênina ser ziman.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bi mijare hebûnê re wê bide dîyarkirin. Mijare hebûnê wê, bi aliyê wê yê giyanî û bedenî re wê, di renekê de wê ji hev cihê wê di şêwayekê de wê were dîtin ku wê were li

lê hizirkirin. Di wê temenê de wê, mijare hebûnê wê bi wê re wê, li wê were lê hizirkirin. Hebûna hizrî û ya fizîkî û an ya ne hizirî wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin wê bibê. Di hizir de wê, mijare hanîna hebûnê a li ser ziman wê weke aliyekê wê yê giring bê ku wê bi wê re wê li ser wê bisekinê. Weke mijarek giring a bi fahmkirinê re wê çawa wê ya ku ew dihê ser ziman wê bibê û wê çawa wê, bènê ser ziman wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di mijare zêhnî de wê, mijare hebûnê bi xoslet, çavkani û têgînek kokî û hwd re wê li ser wê temenê wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin û wê were hanîn li ser ziman. Di wê nûqtayê de wê mijare hebûnê wê di rengekê de wê were dîtin ku ew wê bi wê re wê di dewama wê de wê bi wê re wê were li lê hizirkirin. Ji wê aliyê ve wê bi mijare felsefeyê re wê, çerçoveyek berfireh a bi hizrî ku mirov wê karibê wê wê bihizirê wê bi wê re wê hebê ku mirov wê li ser wê bisekinê bê.

Felsefeya zêhnê jî weke rêzkariyên din ên felsefeyê pirsgirêkên xwe hene. Wekî ku em bi reheti dikarin texmîn bikin, ev pirsgirêk bi derûnî û taybetmendiyan hişê ve girêdayî ne. Hinekê jî wê bi pirsgirêkên şewayê û rewşa fahmkirinê a bi têkiliya nava aliyê zêhnî û fizîkî û hwd ve jî wê girêdayî wê hebin. Ev pirsgirêk çi ne û çi cudahiya wan ji pirsgirêkên ku bi warên din ên felsefeyê ve girêdayî ne? Di ser de jî, di derbarê zêhnê û xosletên hiş de ew taybetmendiyan bingeîn ên ku pirsgirêka felsefeya hiş ji problematîkên derûnnasî, zanistên hiş/jîr û norolojiyê vediqetînin çi ne? Ger felsefeya hiş di çerçoveyek giştî de were pênase kirin, mirov dikare bibêje ku ew şaxek felsefeyê ye ku bi xwezaya hişmendiyan re, çi cûre tiştan in an jî dikarin bibin hişmendî û her cûre diyardeyên derûnî yên ku tenê heyînen hişmend re mijûl dibe. dikarin hebin. Li vir mebest ji diyardeyên derûnî rewşên hişmendî yên wekî bihîstin, bibîrhanîn, xeyalkirin, xewn û raman in. Wê demê, mirov dikare bibêje ku felsefeya hiş bi giştî li bersiva pirsên li ser her cûre diyardeyên derûnî û zaninê ku weke bi hebûnê ve girêdayî ve ku ew wekî tiştêkî ku xwedî kapasîteya hişmendî û ramanê ye, digere. Beriya her tiştî pirsgirêka zelalkirina têgeha “zêhnê” heye, ku “têgînek an çerçoveyek xwedî hiş” e. Ji bo ku tiştêk bê hizirîn û xwedî zihniyet bin şert û mercên çi hewce ne? Ma makîne, yanî kompîtur û robot jî wek me hişê wan heye? Beriya ku em bersiva pirsê ka makîne, ankû komputer û robot xwedî hişê ne, divê em di derbarê têgeha zihnê de xwediyê ramanek zelal bin. Lê belê, têgeha zihnê pirsgirêkek pir tevlihev û giştî ye ku bi yek bersivê nayê

bersivandin. Ji ber vê yekê, di vê destpêkê de bi têtetinek kurt dê ji bo vê pirsgirêkê were kirin.

Pirsgirêka zêhnê di dewama wê de wê bi taybetmendiyên derûnî û fîzîkî ve girêdayî ye. Ev demên hemdem de wê bi teybetî wê bi felsefeya dekartî û dewama wê de wê bi pêvajoyên hizirkirinê re wê ji aliyekê ve wê werin. Lê ji aliyê din ve wê weke zanin û hebûnê, wê bi dîmenekê epistemîkî wê were lê hizirkirin. Têgîna giyanê jî wê weke aristo bi têgîna zaninê re wê, di heviyekiyekê de wê di rengêkê de wê şîrovebikê û wê di zindiyan, nebatan û hwd de wê, bihizirê wê weke aliyekê wê yê ku ew wê, bi wê re wê werênê ser ziman bê. Lê wê rast bê ku wê di demên hemdem de wê bi zêdeyî wê bi aliyê derûniyê û an zêhnê wê di heviyekiyekê de wê li ser rewşa fîzîkê û ankû bedenê û hwd re wê were hanîn li ser ziman. Ev problematîk “pirsgirêka zêhn û bedenê û an hiş-laş” e, ku yek ji problematîkên bingehîn ên felsefeya hiş e, ji ber ku ji aliyê Descartes ve nêzî 300 sal berê hatiye li ser wê sekin in. Berî wî zerdeşt bi 2500 sal berê li ser wê sekinî ya. Pirsgirêka hiş-laş ev e ku gelo mirov di bingehê xwe de heyînek bi tenê fîzîkî ye an jî di bingeha xwe de heyînek ramanwer e. Di bingeh de, ev pirsgirêk ev e ku mirov çawa numunêrên (temsîlên) subjektîf ên cîhana derve dikare di laşê me de, ku bi qaîdeyên mekanîkî, ankû bi çerçoveyek bi tevahî laşî tevdigere, pêk were. Nîqaşên vê pirsgirêkê di literatura felsefeya hevdem de li ser wê yekê ye ku mejiyê me, ku bi tevahî bi pêvajoyên elektrokîmyayî ve tevdigere, çawa dikare ramanê hilberîne an ew çawa bi pêvajoyên ramanê re têkildar bê wê li ser wê were sekin in. Pirsgirêka zelal û têgihîştina têkiliya di navbera aliyê me ya derûnî û hebûna me ya laşî/bedeni de, an jî bi gelemperî, di navbera taybetmendiyên derûnî û laşî de weke ava ya. Bi rengên weke hildana li dest a descertes bê û an têgihên weke panpsîsik û hwd bê ku wê ji aliyê filosofên demê ên weke Thomas Nagel ve wê werina hildana li dest wê li ser wê esasê wê werina hildan li dest. Eşkere ye ku hêst, xwestek, baweriyên me, ankû rewşên me yên derûnî, bandûrê li ser kîrînê laşê me, ankû li aliyê me yê laşî/bedeni dikin. Tiştêk ku em hemî pê dizanin ku guhertinên ku di laşê me de çêdibin bandûrê li rewşa me ya derûnî jî dike. Felsefeya hiş di çerçoveya têgîna zêhnê de bi gelemperî li ser ravekirina têkiliya tevlihev a di navbera rewş û pêvajoyên derûnî û laşî de ji wê nûqteyê gav biavêjê û wê bixwezê ku ew li ser wan bisekine.

Kifşkirin cihê felsefeya zêhnê di nav rêzkariyên felsefî yên din de, ankû eşkerekirina ka çawa vekolîna xwezaya zêhnê bi pirsên din ên felsefî ve

girêdayî ye, ji bo têngihîştina çarçoveya felsefeya hiş jî pêwîst e. Felsefeya zêhnê bi giştî di nava felsefeyê de xwedî cihekî navendî ye. Her çiqas têngîna zêhniyetê têngîna bingehîn a felsefeya hiş be jî, di heman demê de yek ji têgehên bingehîn ên epîstemolojiyê, metafizîk û felsefeya ziman e. Di felsefeya zêhnê de cihekî bingehîn heye. Sedemeke din a vê yekê jî ew e ku mijarên wekî pîrsgirêka hiş-laş, xwezaya xwe û têkiliya di navbera hiş û rastiye de ku wek mijarên felsefeya zêhnê dihêne hesibandin jî wekî pîrsgirêkên bingehîn ên felsefeyê dihêne dîtin. Ji bilî vê, ji bo nîqaşkirina mijarên girêdayî hiş, pêwîst e ku têgehên wekî sedemîtî, mijare naskirinê, wate, ku ew di nihêrîna pêşîn de bi mijarê re ne eleqedar in, werina kifşkirin. Pêdivî ye ku mirov têgehên ku bi vî rengî dihêne ser ziman wê, ali û sedemên wan yên cûr bi cûr wê karibin bi wê werina kifşkirin. Ji ber vê yekê, felsefeya zêhnê bi têngîna hişê di gelek xalan de bi rêzkariyên din ên felsefeyê re digihêje hev. Bo nimûne; Çawa ku felsefeya hunerê bi serpêhatiyên estetîkê, rewîstê û hwd bi azmûnên rewîstî, teoriya zanîne bi serpêhatiyên hêstî, felsefeya huqûqê bi têngînen weke yên dadî û felsefeya olê bi serpêhatiyên mîstîk re mijûl dibe, bi felsefeya zêhnê û hişê wê re jî li hev dikeve. Yek ji qadên ku felsefeya zêhnê bi giranî li hev dikeve, felsefeya ziman e. Têkiliya felsefeya ziman û felsefeya zêhnê û an hiş li ser wê yekê derdikeve ku ziman ji bo ramanê pêwîst e yan na. Di demên hemdem de wê bi mijare têkiliya ziman û zêhnê wê li ser temenekê epistemîkî wê, bi zêdeyî wê derkeve li pêş û wê bi wê re wê were dîtin ku wê li wê were lê hizirkirin. Weke nimunê dikarê têngîna Chomsky a 'ziman û zêhnê' ku ew li ser wê disekinê dikarê wê bide. Dema ku were herêkirin ku ziman ji bo ramanê ne hewce ye, ji bo ku teoriyek ku naveroka ramanê rave bike, bikeve qada felsefeya zêhnê. Lê qada ku felsefeya zêhnê herî zêde li ser hev dikeve, metafizîk e û an têngînen ontolojîkî ên weke bi wê rengê û wê ve girêdayî jî bin, ji ber ku pîrsên herî bingehîn ên metafizîkê li ser rewş û xwezaya diyardeyên derûnî di çarçoveya têkiliya wan a bi rastiya derveyî hiş re wan lê dipirsê.

Weke din weke aliyekê wê yê din jî wê bi mijare hiş re wê ya ku ew nayê dîtin û ku ew pîr zêde ji me dûr a weke minaq ku em di hasibênin destpêka gerdûnê heya û ew destpêk çawa ya ku em bi fîzîkî nikarin xwe bigihênina wê, bi hişmendiyeke nava zêhnê em dikin ku wê xwe gihandinê di wê de bikin. Ev wê, di rengekê de wê rengê xosletên hiş û yên laşî ku ew çawa weke ku ew ji hev cihê hena û dikarin cihê werina fahmkirin jî wê ji aliyekê din ê epistemîkî ve wê têngenekê û çarçoveya

wê ya fahmkirinê jî bi me re wê karibê bi fahmkirina wê re bide dîyarkirin.

Felsefeya zêhnê tenê bi dahûrkirina felsefî ya têtînen derûnî û fizikî re sînorkirî nin a. Di heman demê de ew pirr ji nêz ve bi mijarên ku bi kevneşopî wekî mijara metafizîkê tene hesabandin ve girêdayî ye. Metafizîk, ku bi kevneşopî koka hemû felsefeyê tê hesabandin, lêkolînek birêkûpêk a avahiya bingehîn a rastiyê ye. Yek ji şaxên herî girîng ên metafizîkê ontolojî ye, ku kategoriyên giştî yên ku hebûn tê de heye an jî dikare hebe vedikole. Felsefeya hiş li ser pozîsyona ontolojîk a mijarên serpêhatiyê û cihê wan di asta hebûnê ya mezin de şîrove dike. Metafizîk û felsefeya hiş, bi taybetî di derbarê cewhera hiş û rastiyê de, di nav hev de şîrove dikê û bi têtînek hundurîn û derveyî a zêhnî şîrove dikê û dihênê ser ziman. Mirov çawa dikarê têtîgihê dibe bi pirsên li ser xwezaya têtîkiliya di navbera hiş û rastiyê de wê bi wê ve girêdayî wê were hildan li dest. Lê di derbarê lêkolîna felsefî ya mijarên serpêhatiyê de çi cihêreng e? Felsefeya hiş, ku îro gelek caran wekî felsefeya derûnnasiyê dihê binavkirin, bi derûnnasiyê ve ku zanistekê ceribandîne ye, çawa têtîkildar e û di kîjan çarçoveyê de ji wê cûda dibe? Berjewendiya sereke û berpirsiyariya sereke ya felsefeya hiş, dahûrkirina têtîgehê hiş û hin diyardeyên derûnî ye. Berjewendiya sereke ya derûniyê li şûna lêkolîna têtîgînî ya têtîgehan bi xwe, lêkolîna ampîrîkî ya diyardeyên ku bi van têtîgehan tene vegotin e. Em nûha weke têtîgînekê bîrhanînê ji xwe re mînaq bigirin; felsefe tiştêkî kesekî ye

Tê çi wateyê ku mirov tiştêkî bi bîr haniye an ji bîr kiriye, têtîgînê bîrkirin û jîbîrkirinê çawa bi hev re têtîkildar in? Ev her du pirsên wek çawa fêrbûn û zanîn bi paşerojê re û têtîgînê weha ve girêdayî ne. Ji hêla din ve, derûnî fenomena bîrhanînê û ankû bi wê xêvê lêkolîn dike, di kîjan şert û mercan de tiştêk herî baş dihê bîrhanîn an jî bi hêsanî dihê jîbîrkirin, bandûra temen, pratîk û têtîgînî a li ser bîrhanînê, hwd. tiştan lêkolîn dike. Ev nayê wê maneyê ku tu pêwendiya her du rêzkariya bi hev re nîn e. Têtîgiştina têtîgehan hin zanyariyên ampîrîkî hewce dike. Wekî din, mirov nikare diyardeya bîrhanînê bixwîne bê ku mirov li ser tiştê ku dixwîne, ankû bê ku ew bi kêmanî hin zanyariyek li ser wateya peyva bîrhanînê an têtîgîna bîrhanînê çi ye, lêkolîn bike.

Di wê warê de wê mijare têtîgîna bîrhanînê wê dema ku em wê hildana li dest wê ji aliyekê din ve wê di dewama wê de wê mijare têtîgîna xêvê wê weke aliyekê bi hebûnê ve girêdayî di çerçoveya têtîgiştinê, bi hişkirinê, berhevkirinê, û hwd de ku wê weke van gelek aliyên din jî wê hilde li

nava xwe wê bi wê re wê karibin werina hildan li dest. Di serî de wê, mijare xêvê ji aliyê felsefeya zêhnê ve ku wê hilde li dest wê aliyekê wê yê giring wê, xwe di dewama wê de wê, bide dîyarkirin. Min mijare xêvê ji wê aliyê ve hinekê, di xabatên xwe yên bi navê "li ser jîra jîrê" û hwd re wê, hinek aliyên ve wê di dewama wê de wê hilde li dest. Ji aliyê kirpendinên li ser xêvî re wê hanî ser ziman. Ber vê yekê ezê li vir wê tenê bi hinek kirpendinên li ser wan temenan ên bi bîrkinên re bi sînor bimênim.

Dema ku behsa hiş dihê kirin, yekem tiştê ku ew dihê bîra mirov ew e ku ew tiştê ne-fizîkî ye, ankû tiştê ku xwediyê rewşa ramani ye. Hebûna kapasîteya ramanê wek şertek pêwîst a, ji ber ku heke tiştê hebe kapasîteya ramanê an jî hişmendiyê hebe, bi mentiqî peyda dibe ku bi kêmanî hişek heye. Ger tiştê tiştê tune ku bihizire an di hişê wê de bê, wê hingê ew ne bi hiş ji hebê. Em dikarin bêjin ku hiş sê kapasîteyên bingehîn li vir dide dîyarkirin. Ew jî ev in yek (zanîn) ne, ya duyem hêst a ya sêyem jî dê xwestek bê. Her kapasîteya derûnî diyardeyên derûnî yên cihê dihewîne. Naskirin çavkaniyên zanînê yên hundûr û derve û her cure kirinên zanînê dihewîne. Bandûr taybetmendiyên kesane û her weha hêstên laşî, hêst û hêstiyariyê vedihewîne. Wî taybetiyên tevgerê yên mijara gotinê wek kirdar e, wek xwestek, motîvasyon, biryar, niyet, hewldan, kirin û xûyan.

Di bin de têgihîştina hêstî, bîrhanîn, hundurîn, jîr, encam û çavkaniyên din ên agahdariyê hene. Di binê bandûrê de wê, hêst, awa û taybetmendiyên kesayetiyê hebin. Di bin wî de wê, xwestek, ramana kûr, biryar, bijartin, xwestek, hewldan, kiryar û her cure faktorên ku li ser kirinên wênê derdikevin holê û bandûr dîkin bibin.

Van kapasîteyên henê xizmeta ravekirina hebûna diyardeyên derûnî yên cihêreng jî dîkin. Têgihîştina hêstî, bîr û hemî diyardeyên din ên derûnî wekî encama çalakiyên veşartî yên van kapasîteyê tene hesibandin. Lêbelê, vê texmînê bi giranî di têgihîştina felsefeya hişê ya hemdem de derbasbûna xwe wînda kiriye. Yekane nîşaneyê me ji van kapasîteyan re diyardeyên derûnî yên ku ew hewl didin rave bikin in. Wekî din, diyardeyên derûnî pir cihêreng in ku tenê di bin sê kapasîteyan de bêne danîn. Bo nimûne; Divê diyardeya baweriyê bikeve binê kîjan kapasîteyê? Ger em baweriyê têxin bin kapasîteya zanînê, wê demê îman, pêbawerî an jî teqezbûn, ku fenomenên bira yên baweriyê ne, dê ji kîjan kapasîteyê bin? Bawerî bi kîjan kapasîteyê ve girêdayî ye, an îqnakirin, an hêst bi xwebaweriyê ye?

Dema ku ez ji tiştêkî ku qewimî poşman dibim, ez di du rewşên cuda de me, yek baweriya min a li ser tiştê ku qewimî (nasîn) û ya din jî hêsta poşmaniyê (bandûrbûn) e. Lê ji ber ku ez ji baweriya xwe ya ku ew bûyer qewimî, ez nikarim poşman bibim, ev her du rewşên ku ez tê de me bi hev ve girêdayî ne. Mînaqên kêmasî û tixûbên bi tenê dabeşkirina hiş li sê kapasîteyên bingeîn dikarin werin zêdekirin. Di ser de jî, kêmasiya vê senifandinê heye ku di bin heman sernavê de diyardeyên derûnî yên pîr cihêreng berhev dike. Bo nimûne; di bin kapasîteya zanînê de, zanîna hawîrdora ku em niha tê de ne bi rêya têgihîştina hêstî, zanîna rabirdûya me bi bîrhanînê, zanîna pêşerojê bi rêya encamgirtinê, zanîna rewşa me ya derûnî ya niha bi navgîniyê, û zanîna kiryarên me yên pêşerojê bi rêya biryargirtinê bin. Lê pîr xapînok e ku mirov van rastiyên cûda di bin heman sernavê de bihêle. Mijar ev e ku ne ev tesnîfkirina sêalî ya hiş û ne jî senifandineke din dikare bi têra xwe cihêrengî û cudahiya diyardeyên ku di bin sernavê felsefeya hiş de hatine nîqaşkirin, bigire dest. Îro di felsefeya hiş de meyla giştî ew e ku xwe ji senifandinê dûr bixin. Yek ji girîngtirîn tevkeriyên felsefeya hişê ya hemdem ew e ku cûdahiyên girîng ên di navbera diyardeyên derûnî de ku berê dihatin hizirîn ku ji heman çavkaniyê ne. Mînaqî, kêf û êş bi kevneşopî wekî du hêstên ku em dikarin li vir di dewama wê de wan bikirpênin û bînina ser ziman bin. Lêbelê, filozofên hevdem ên wekî Gilbert **Ryle** diyar dikin ku her çend "êş" hestek laşî ye jî, "kêfxweşî bi gelemperî qet ne tenê hêstek e." Heger kesek xwediyê êşekê ya, maqûl e ku mirov jê bipirse ka kîjan beşa laşê wî û an wê diêşe, lê heke heman kes tiştêkê kêfê bike û kêfxweş bibê, ne bi wateye ku mirov bipirse kîjan beşa laşê wê û an wî kêfê distîne. Li vir "kêf" tê wateya "kêfxweşiyê" û berevajiyê wê "êş" e. Ne wisa ye, "nehezkirin" e. **Li** vir wê di wê rewşê de wê tiştêk giring wê di fahmkirina wê nûqtêya dawî de wê weke ku wê xwe bide dîyarkirin. Ew jî wê di wê nûqtêyê de wê bi têgîna hêstê wê xwe di awayekê de wê weke û rewşa ku ew dijî wê bi salixkirina wê bê. Li vir em nikarin kêfxweşiyê ji têgîna hêstê dûrbikin. Her wusa wê, demê wê weke êşê di heman rewşê de wê bibê. Lê li vir ji aliyekê ve wê mijare encamê wê xwe cihê dayina nişandin di laş de wê, weke aliyê wê yê ku ew wê, di wê nûqtêyê de wê li ser wê re wê ew encamgihiştin ku wê bi wê re wê bibê bê. Mijare encamgihiştinê wê li vir wê hinek aliyên din wê di xwe de wê bihawênê. Mînaq weke aliyên rewşên pîretikî û dîmenê wan ên ku ew wê di rengê de wê bibin. Li vir wê, di wê rengê de wê, ji wê hêstgirtin wê weke rewşek levkirin û an ne di levkirinê bi hinek rewşên fîzîkî ên di me

de bê û an dervî me bê wê bi wan re wê di renekê de wê weke ku wê were dîtin wê bibê. Ev ali wê rewşa bi aliyên din re jî wê bide dîyarkirin. Rewşên weke tirsê, êşê, kêf girtinê û hwd wê, weke têngînên ku wê di wê temenê de wê encamên wan ên fizikî ku wê şîyariyê wê di awayna teybet de wê di laş de wê bidina çêkirin bin. Ya ku ew hêsta kêfê dikê jî wê di renekê de wê ew bê.

Fenomenên derûnî dikare wekî komek mezin a girêdanan were hizirîn ku li hev dikevin, û bi hev re paralel dimeşin û ji hev vediqetin. Pêwîst e ku di nav komek girêdanên weha de xalên nakokî hebin. Ji ber vê yekê, guncan e ku mirov dabeşkirina sêalî ya jorîn a zanîn, bandûr û wînê wekî xala hevberdana gelek diyardeyên derûnî were hesabandin. Di warê zanînê de em dihizirin, bawer dikin, têdigihîjin, xewn dikin, xeyal dikin, baldar dibin, dîtin dikin, bîrdihênin û hwd. Em her cure rastiyan dizanin. Di qada hestiarî de hestên laş, hêst bedenî, rewşên hişê ên cihê, hwd. dihewîne. Qada wînê taybetmendiyan tevgerê yên wekî xwestekê, motîvasyonê, biryarê, hewldan, û kiryarên cihê bi xwe re ew dide diyarkirin.

Hizirkirin karekî bi temamî çalaki ye. Tevgerên ku di bin têngîna hizirkirinê de cih digirin pir berfireh in. Hizirkirin, hêvîkirin, biryargirtin, xeyalkirin, bibîrhanîn, meraqkirin, pîvandî, niyetkirin, bawerkirin, nebawerîkirin, kûr hizirîn, têgihîştin, gihiştin, pêşbînîkirin, di hundurê xwe de hemû diyardeyên ku di bin têngîna hizirkirinê de wê weke gelek aliyên din ên weke van aliyan ku wê bibin bin. Wusa dihê hizirkirîn ku raman û an zanînek bi piranî di ziman de, bi zimanekî pêk dihê.

Hizirkirin di du wateyan cuda de wekî "çi tê dihizirîn" û "hizirkirina min li ser tiştê ku ez li wê dihizirim" dikare were dîyarkirin Hizirîn dikare rast an xelet bê, li gorî çi ka ya ku dihê hizirkirîn rast e an xelet e? Ji ber vê yekê, eger tiştê ku ez hizirdikim ku ew rast bê, ramana û ankû nerîna min rast e, û heke tiştê ku ez dihizirim xelet bê, ramana min jî xelet û an şaş bê.

Li vir wê weke aliyekê wê yê giring wê mijare hizirkirinê wê di renekê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê, xwe di mijare hizirkirina me de wê karibê bide dîyarkirin. Hizirkirin wê di xwe de wê têngînên weke fahmkirinê, têgihîştinê û hwd jî wê di şewayekê de wê bihawênê. Wê li ser wan re wê di renekê de wê bingihê wê çêbibê. Wê dema ku wê fahmkirin nebê wê hizirkirin jî wê weke nebê. Yan jî wê dema ku em têngihîştin emê nikaribin bi wê bihizirin. Ev wê weke hinek aliyên ku

ew bi wê ve girêdayî bi wê çerçoveya wê re ku mirov wê karibê li wê bihizirê bin.

Di rewşa têtîna weke 'şaş', 'xelet'û hwd wê weke têtîna ku wê di rewşa xwe de wê di nava rewşek ahengî a levkir de wê weke rewşa levnekir jî wê di rengekê de wê karibin xwe bi wê re wê bidina dîyarkirin. Di wê rewşê de wê têtîna şaşbûnê jî xeletbûnê jî wê weke têtîna hizrî ên dîtbar bin. Hizirkirin her tim li ser tiştêkî ya û heya. Dema ku tiştêkî ku mirov li ser bihizire tune be, mirov bêje ku hizirîn heye. Ger ramanek hebe, teqez tiştêkî ku mirov li ser hizirî bê heye; ev yek derbasdar e her çend hizir di rewşa şert û lêpîrsînê de be jî, wê rewşa hizirkirinê re wê weke rewşa bingihê fahmkirinê wê hebê.

Gotina hişê di nava têtîna û felsefeya zêhnê de

Gotina hişê wê dema ku mirov wê hilde li dest wê di serî de wê têtîna weke ya ku mirov wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê hilde li dest wê bibê. Minaq wê di wê nûqtayê de wê hiş wê weke ku wê di kurdî de wê were fahmkirin wê ya ku mirov di farqê de û li wê şîyar a û hwd de wê, di rengekê de wê bi wateyekê wê bide mirov. Di wê nûqtayê de wê mijare hişê wê ji wê aliyê ve wê, di rengekê de wê, weke ku wê were dîtîn wê di nava têtîna zêhnê de wê, weke têtîna ya ku ew li wê şîyarî û farqebûn bi wê dibê re wê weke têtîna wê têtîna hişê wê bi xwe re wê biafirênê û wê bide me.

Mirov wek cureyê yekane yê ku hewl dide heyîna li dervayî xwe û xwe nas bike û bizane, bi awayên cuda bi tiştên zanîna re têtîna danî û zanyariyên cihê werdigire. Derûnasî û pedagojî diyar dikê ku mirov ji zarokatiya xwe ve di meraqa zanîna û zanebûnê de bûye. Her wusa, zanistên weke dîrok, civaknasî û antropolojîyê jî didina kifşkirin ku mirov ji komcivakên pêşî û vir ve cureyên zanîna hildiberînin. Taybetmendîya herî girîng a mirov, wekî heyîna bi hişmend bê û jîr bê ku ew heyîna e ku ne tenê agahdariyan, bi ketina cûrbecûr têtîna bi bûjenan re, agahdariya cûda hildiberîne. Dema ku em li rabirdûya mirovahiyê dinêrin, mirovan bi piranî hewl dane ku tiştên bi zanîna olî an rojane fahm bikin. Mirovên îroyîn bêtir bi zanistî nêzikî objeyan dibin. Weke ku dihê dîtîn, rêbaz an jî cureyê têtîna ku subjektê di arastekirina ber bi objeyê ve bi kar dihîne, diyar dike ku ew çî agahdarî ye. Agahdarî li gorî taybetmendiyên ku hildigire û awayên bidestxistina wan li rewşên cûda dihêne dabeş kirin.

Wê dema ku em bahsa zaninê bikin wê zaninên weke ya rojane, baweri, teknikî, hûnerî, felsefî, empirîkî, rasyonali û hwd re wê were dîtin ku wê pêşkevin û wê bi wan re wê di jiyane xwe de wê mirov bigihijê çerçoveyek fahmkirinê ku ew bi wê re wê, dihênê ser ziman. Mirov di du cîhanan de dijî: xwezayî û civakî; Ew bi hîs û têgihîştina xwe di derbarê heyînên herdu cîhanan de agahiyan digire. Ger ev agahî rasterast li ser bingeha têgihîştin û têgihîştina mirov, bê ku serî li têkilî û rêgezek sedem û encamek taybetî bidin, ji van agahdariyan re agahdariya rojane dihê gotin. Zanebûna rojane agahdariya pratîk e ku mirov di jiyana xwe ya rojane de bikar dihîne bê. Herçiqasî wisa xuya bike ku ji têkiliya sedem-encamê hatiye wergirtin jî, lê ne agahiyeke gerdûnî ye, ji ber ku li ser têgihîştin û darazên sêbjektîf mirov hatiye avakirin û bi têkiliya sedem-encamê ya rast û bi rêbazeke zanistî nayê bidestxistin. Ji ber vê yekê, ji ber ku zanîna rojane agahiyeke e ku di encama giştîkirinê subjektîf de têne bidestxistin, ne xwediyê têkiliya sedem û encamê ya zanistî ye û ne xwediyê taybetmendîya gerdûnîbûnê ye.

Witgenstein wê dema ku wê felsefeyê wê hilde li dest wê li ser temenekê rojane û zanina rojane a hesan wê di awayekê de wê werênê ser ziman. Ew wê, di wê rengê de wê xwediyê gotinê weke rehetî, hesan û hwd ku ew di çerçoveya têgîna gotinê weke yên fahmkirin û têgihîştinê û hwd de ew bikardihênê. Ji wê aliyê ve wê, zanina rojane wê bi dîmenekê ku wê weke bi çavkaniya wê ya pîretîkî û azmûnî û hwd re wê, di rengekê de wê li ser wê bisekinê û wê werênê ser ziman.

Li ser wê temenê wê dema ku wê were fahmkirin wê zanina rojane wê di rengekê de wê xwe di awayekê de wê bide diyarkirin. Ev wê weke zanina pîretîkî û şenber jî wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bide diyarkirin. Lê wekî din wê dema ku em bahsa zanina razber wê bikin wê yekser wê di nava felsefeyê de wê zaninê weke yên teqez ku ew wê di rengekê de wê bikê wê bi wê re wê were ser ziman. Di wê temenê de wê bi têgînek ku wê hebûnek ontolojîkî a razber wê bi wê bihizirê û wê ji wê biafirênê. Lê ew wê di awayekê de wê nizanibê ku ew çî ya. Hewldanên wê yên fahmkirinê wê weke aliyên bi fahmkirinê ên azmûnkirinê bin. Wê bi wê re wê di rengekê de wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê, di şewayekê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Ji wê aliyê ve wê têgînên baweriyî ku ew wê pêşkevin wê ji aliyekê ve wê weke çerçoveyek zêhnî a ku mirov wê di dewama wê de wê bi wê rengê wê fahmbikê wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê bîne ser ziman. Ger girêdana di navbera kirde û bûjenê de li ser bingehê

fahmkirinekê bê wê çawa wê, ew were dest nişandin wê weke aliyekê wê yê giring wê derkeve hemberî mirov. Minaq zanîna olî, zanîna neguherbar û teqez e ku gerdûn, mirov û civakê li ser bingeha olekî diyar dike. Zanîna olî mutleq û girêdaye ji ber ku li ser bingeha baweriyê ye û ji hêla xwûdê ve wek hatî şandin bê destnişandin. Xwûda wê hebûn û kirdeya subjektiv a ku ew diafirênê bê. Heta ku ew hebûnek ne nas û ne diyar bê wê di wê rengê de wê xwediyê salixkirinek bi hizrî bê. Mebesta olê ew e ku di derbarê serpêhatiyên giyanî û afirînerê ku mirov di têgihîştina wan de zehmetiyan dikişîne de agahdarî li ser bingeha baweriyê bide, her weha mirov bikaribe jiyana xwe li gorî van agahdariyan bijî. Mijare giyanê wê weke aliyekê zêhnî ê ku wê di wê warê de wê, weke navenda bi wê hizirkirinê û an ji wê hizirkirinê wê bibê. Wê bi wê re wê, mirov wê bi kiryarên xwe û salixkirişên xwe bi hiûşmendiyeke li wan tê bigihijê. Minaq her çend mirov azad bin ku wan herê bikin an red bikin jî, ji bo ku bawermend li gorî ol bijîn û tevbigerin. Di encamê de zanîna olî, berevajî cureyên din ên zanîna, mutleq, neguherbar, mecbûrî û teqez zanîna ku ji girêdana baweriyê derdikeve holê ye.

Lê di awayekê de wê dema ku wê mirov di nava jiyane xwe de wê bijî wê di rengekê de wê, hem bi van aliyan wê weke çawa bi awayekê menewî û hwd re wê çerçoveyek fahmkirinê wê biafirênê wê ji aliyekê din ve jî wê bi çerçoveyek hizirkirinê wê aqilekê teknikî ê jiyani ku ew bi wê jiyane xwe hesantirbikê jî wê di rengekê de wê bi wê re wê biafirênê. Di wê nûqteyê de wê zanîna teknikî wê di rengekê de wê pêşbixê û wê di jiyane xwe de w bi cih bikê.

Mirov, berevajî gelek zindiyên din, wek geştir bûna û afirîna. Lê taybetmendiya herî girîng a ku mirovan wek zindî yê din cuda dike jîrbûna wan e. Mirov weke heyînekî jîr, ne tenê xwediyê wê hêzê ye ku heyînen ku pê re rû bi rû dihên nas bike û bizane, di heman demê de wan jî li gorî xwestekên xwe bikaribîne wan biguhezîne. Bi kurtasî, mirov wek hebûneke amûr-çêker, xwe ji heyînen din bilindtir û bilindtir hîs dike. Ji zanîna çêkirina alav û amûran re zanîna teknîkî tê gotin. Teknîk ji peyva Yewnanî "techné" dihê, ku tê wateya jêhatîbûn û huner. Li gorî Yewnaniyan teknîk ew e ku bi saya jêhatîbûn û hunera mirovan, xwezayê di jiyane de bibe amûrek an amûrek kêrhatî û pêkhatî. Di vê wateyê de teknolojî veguhertina bûjenên ku di xwezayê de nîn in, lê mirov bi saya hişê xwe ji xwezayê dixin nav amûrên ku jiyana wan hêsantir dike. Weke ku dihê dîtin, teknîk zanîna veguhertina tiştêkî ji bo karhanîna pratîkî ye

û ne zanînek teorîkî ye. Zanîna teknîkî zanîna mijarê ye ku ji bo armancên pratîkî manîpulekirina objeyê û çêkirina amûran jê tê. Zanîna teknîkî zanîna pratîkî ye û fonksiyonek heye ku sûd û rehetiyê dide mirovan di jiyane de. Dema ku em li dîroka mirovahiyê dinêrin, pêşî zanîna teknîkî ya çêkirina amûran pêşketiye. Di têkoşîna xwe ya ji bo jiyana xwezayê de, mirovên destpêkê pêşî amûrên nêçîrkirinê û stargeh çêkirine da ku jiyana xwe hêsantir bikin. Bo nimûne, rimê an jî tîreke bi tîrêka hişk û tûj ew çawa dihê çêkirin fêr dibin. Di demên paşerojê de, mirovan bi bidestxistina zanîna teknîkî ya makîneyê li şûna hêza destan dest bi karhanîna hêza makîneyê kirin. Mînaqî, makîneyên ku bi hilm an bayê dixebitin.

Ev aliyên hizrî wê weke aliyna bi hişmendî ku em di çerçoveyek afrinêrî a zêhnî de wê karibê wê hilde li dest wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Ji wê aliyê ve wê gotîna şubjeyê wê weke gotînek afrîner ku wê ji wê derhaninên ku ew dibin wê bi rengê hizirkirinê ên ku ew bi wê dibin. Minaq hûnerê ku mirov di dewama wê de wê bi zanîna wê re wê werênê ser ziman ku ew wê, çendî wê weke bi têgînek xwezayî wê werênê ser ziman jî lê wê hûner wê bi ya tefkirkirî ku ew dikarê di nava xwezayê de nebê jî wê bi awayekê wê biafirênê û wê werênê li holê. Minaq xebata ku hunermend bi jêhatiya xwe ya subjektîf çêkiriye; armanc ew e ku hesta ecibandin, heyranmayî, bedewî û kêfxweşiyê derxe holê. Di vê wateyê de zanîna hunerî cureyek zanîna subjektîf e. Ji ber ku du hunermendên ku bi heman tiştan re dikevin têkiliyê dikarin zanîn û berhemên hunerî yên cuda derxînin holê. zanîna hunerê; berhema xeyal, hişmendî, afirandin û jêhatîbûnê ye. Huner cureyekî hilberînê ye ku ji afirandinê jî şubjeyê pêk dihênê û her tim bi xwezayê re dide diyarkirin. Ev aliyê têgîna hunerê ê weke ji şubjeyê afirandinê wê dikarê wê ji wê aliyê ve jî wê li ser wê bisekinê. Minaq wê dema ku ew afirandinek li gorî têgînekê û an ramanek bi hiş bû wê, ew piştî ku ew bû û pê de wê çendî wê karibê li gorî wê fahmkirinê wê bi wê re wê salixbikê. Yan jî wê piştî wê ku wê bi heman rengê heman hunervan û an hunervanek din ku ew bi wê heman têgin û hiş û ramanê hunerê weke wê bikê wê çî bikê wê karibê wê weke wê bibê? Di wê nûqteyê de wê weke aliyekê ku wê diwê çerçoveya têgîna hebûnê de wê ji wê aliyê ve wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê bê. Di wê nûqteyê de wê piştî wê têgîna ku ew bû û pê de wê, ji wê huneriyê wê karibê bê gihiştin hişmendiyeke. Wê demê ew hişmendî û hişmendiya destpêkê ku ew bi wê ew bûya wê karibê di levkirinekê de

wê bibînê û wê wek hev wê bênê ser ziman? Di têtgîna hebûnî û mijare têtgiliyê a bi hiş de wê, weke ji hev cihê şîrove û fahmkirina têtgîna hebûnê û ya heyina heyi wê di wê nûqtayê de jî wê weke bi dîmenekê din wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê weke ku wê di rengekê de wê bide dîyarkirin. Li vir wê têtgîna thomasê aqineyî ku ew di xabate xwe ya bi navê li ser hebûnê û cewherê' ku wê di wê de wê werênê ser ziman ku wê, têtgîna hebûnê û heyina heyi ji hev şîrovebikê re wê di rengekê de wê karibê wê werênê berbîra mirov. Ew têtgîna hebûnê ji heyin û hebûna bûjenan cihê wê bixwezê ku ew wê di rengekê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Li vir dikarê wê jî wê di rengekê de wê werênê ser ziman ku wê ji têtgîna şubjeyî ku wê hunervan wê esas bigirê û wê 'weke wê' bikê ku ew wê bi hunerî biafirênê wê, piştî ku ew afirand û pê de wê dervî wê raman û hişmendiya ku ew bi wê çêkiriya wê weke hebûnek serbixwe wê, bimênê. Di wê nûqtayê de wê, weke du hebûnan yek ya bi heyina wê re bûyî hebûn û ya din wê bi şubjeyî a ku ew weke cewherê wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Di hebûnê de wê, aliyekê wê yê din jî wê, di ya ku ew dihê hizirkirin de wê weke aliyekê wê yê ku ew heya wê, di wê nûqtayê de wê bi têtgiliya navê re wê were fahmkirin. Minaq wê ji têtgîna hişmendiya ku ew hunerî bûya wê, çawa wê weke wê were dîtin? Wê di wê de wê di levhatinekê û lêhatinek weke di heviyekiyekê de ku ew bibê wê, were lê hizirkirin. Lêhatinek wê, di rengekê de wê weke wê û ji wê bûnê wê di rengekê de wê ne dîyarkirin û wê nikaribê wê bi wê rengê wê werênê ser ziman **bê**. Hunervan wê di wê rengê wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê li wê bihizirê. Berhema ku ew afirand wê bi serê xwe wê di rengekê de wê, di wê rengê de wê ji wê cihê wê di dîmenekê de wê bibê û wê karibê wê bi serê xwe wê di rengekê de wê weke heyinekê bi hebûnî a heyi wê pênasebikê. Di nava têtgiliya nava hebûnê de jî wê di aslê xwe de wê weke têtgiliyek ku wê di awayekê de wê bi têtgînek şubjeyî wê karibê wê fahmbikê. Piştî ku ew bû wê weke objeyekê wê bi fenomenî wê bibê û wê karibê bê gotin ku ew heya. Ji wê aliyê ve wê têtgîna hebûnê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku mirov wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Ev aliyê têtgînî wê hume wê bi kirpendinên xwe yên li ser têtgîna xwe ya ideayî ku wê bikê re wê, di rengekê de wê di nava ya ku ew di gotinê de dihê hizirkirin û hebûna wê ya bûjenî wê çawa wê cihê bin wê li wê bihizirê. Yan jî wê ya ku ew ji rewşa bûjenî wê weke têtgînekê ji wê hat girtin wê çawa wê weke wê were dîtin û wê karibê wê weke ji wê were pênasebikê wê weke aliyekê wê yê ku ew di wê çerçoveyê de wê li wê

dipirsê bê. Her çend hunermend çavkaniyên ku bi kar dihîne ji xwezayê digire jî, gelek caran bi dayîna kalîte û bedewiyeke ku di xwezayê de tune ye, karekî nû diafirîne. Bi kurtasî, hunermend her çend tiştên ji xwezayê bi kar bîne jî, bedewiyeke ku di xwezayê de nîn e, dixê nava karê xwe. Di wê warê de wê gelek hûnervanên ji demên felsefeyê û heta demên ronansê wê karibê berhemên wan di awayekê de wek minaq bide nîşandin.

Ji aliyekê din ve jî ev wê weke aliyekê wê yê hizirkirinê ê di cihê xwe de û wê weke bi çavkaniya azmûnkirî a dihê dîtî û hwd re wê, bê dîtî. Çendî ku wê aliyên wê yên din jî wê bi wê re wê bibin lê wê di dîmenekê de wê, weke dîmenekê rasyonali û empirîkî wê di wê rengê de wê bi xwe re wê karibê bide dîyarkirin.

Mijare zaninên zanyarî wê têgihên weke yên empirîkî wê bi xwe re wê derxina li pêş. Wê di wê temenê de wê ew wê weke zanina ku ew li ser ya heyî re wê weke zanina şenber wê, di regek de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Zanina empirîkî wê ji gelek aliyên ve wê weke zaninek ku wê li ser wê were lê hizirkirin û wê were ser ziman bê. Wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê fahmbikê bê. Filosofên weke Locke û hûme wê weke filosofên ku wê li ser wê cûreyê zaninê re wê di awayekê de wê hizrên xwe wê bênin ser ziman.

Di mijare hişê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di wê rengê de wê bi wê salixkirina ku ew bi wê heya wê were kirin. Di wê nûqtayê de wê dema ku wê bahsa têgîna hişmendiyê wê were kirin wê di regekê de wê bi wê re wê bi mijare hebûnê ve û heyina wê ve wê girêdayî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Em wusa farz bikin ku em nûha li vir rûniştî na û vê pirtûkê dixwênin. Çavên me wê dibînin. Rohniya çavên me wê, li me dide dîyarkirin. Di dewama wê de wê dikarin wê werênina ser ziman ku wê bi wê re wê aliyekê din wê bi wê re wê xwe bide dîyarkirin ku hun hena heta ku hun dikarin wê bikin. Yanî wê di wê temenê de hun di hizirin û dixwênin wê demê hun du awayekê de weke ku wê were dîtî hun hena. Wê dema ku hun neban wê yê nikariba wê çalakiya xwandinê bikira. Di wê çerçoveyê de wê ew wê bi wê re wê, di dîmenekê de wê bi wê re wê xwe bide dîyarkirin.

Di wê temenê de em di dewama wê de wê bi pênsa di destê me de dinivîsênin û li ser qaxizê bi tîpan gotinan dinivîsênin. Em di wê, farqê de na. Li wê qaxizê nerin û dîyarkirina ku em wê çawa wê dikin û an bi çî awayê dikin jî wê weke hinek aliyên wê yên din bin ku em bi wê re

dikin û dihizirin. Di dewama wê de wê, di renekê de wê weke hizirkirina şubeyê ku em bi wê re wê, dirabin û wê pêkdihênin bin.

Aliyekê din wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê giring wê di vê nûqteyê de wê karibê xwe di wê rengê de ew bide dîyarkirin. Minaq wê ew wê xwe bide dîyarkirin. Wê tiştek ku em dikin wê, dema ku me ew kir wê weke çawa em wê dikin û an diyar dikin ku em bi wê rengê bikin? Wê dema ku em dihizirin em bi hizirkirina xwe wê dikin. Ew kirin me ji nava hizirê wê di renekê de wê derhanî wê kir? An jî wê weke aliyekê din me di renekê de ew ji renekê bi tiştekê din wê azmûn kiribû? Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê, mijare têtikiya hiş û tiştê wê xwe bide dîyarkirin. Lê berî wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê ew wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin ku wê rewşa wê ya hizirkirin wê çawa wê di awayekê de wê xwe bi wê re wê, bide dîyarkirin.

Minaq wê, dema ku me ew çerçove wê bi hûrgiliyên wê re wê ji azmûnekê wê derhanî wê weke ku ew wê, afirandinek li ser wê rewşa azmûnî re bê. Lê ku me ji wê hizirkirina xwe derhanî bê û ew azmûnek wê nebê wê demê wê çavkaniya wê çî bê? Bê azmûnî wê bi derfet bê ku mirov wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê bikê? Ev wê weke aliyên wê yên ku ew wê bi wê re wê di demên wê yên piştre wê were li lê hizirkirin.

Wê dema ku em tiştekê bikin wê demê wê weke pêwîst bê ku mirov wê di hişmendiyê de bê. Wê di renekê de wê weke weke aliyekê wê yê giring bê ku wê di dewama wê de wê karibê ew li wê were lê hizirkirin. Wê jî wê di wê rengê de wê di dewama wê de wê karibê wê bibêjê ku wê mijare hişmendiyê û ya ku ew wê weke bi heyinî weke bi fizîkî, bûjenî û hwd de bû û an çêbû û an ji bûya ku ew heya wê, di wê rengê de wê çawa wê bi têtikiya hiş wê bi wê re wê têtiki wê were danin wê weke aliyekê ku wê di wê nûqteyê de wê bi wê re wê were li lê hizirkirin bê.

Ji aliyê têtikê azmûnî ve wê bibêjin wê demê em bi çavên xwe çawa dibînin û wê dîtîya û salixkiriya û wê di renekê de wê pêkhaniya û hwd wê weke pêvajoyek bi nerina çav a fizîkî û hwd re ku wê were fahmkirin û li wê hizirkirin bê. Lê wê dema ku em bahsa hiş dikin wê di zêhnê de wê weke aliyekê ne fizîkî bê û wê demê ew aliyê fizîkî wê weke ku ew heya wê demê wê çawa wê ew wê were salixkirin. Di wê nûqteyê de ew têtika ku me hizirkir wê weke hişekê ku ew weke ku em bi nerinek gelemperî wê bibêjin ku ew ne fizîkî jî bê wê karibê weke rewşek ne fizîkî wê bibîne û wê werênê ser ziman wê bibê bê? Ev wê di wê rengê de wê di dîmenekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di

wê temenê de wê di şêwayekê de wê weke aliyekê wê giring ku mirov wê karibê wê di şêwayekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Ev têkiliya nava zêhnê a bi hiş wê dikarê wê weke têkiliyek fizikî wê di renekê de wê şîrovebikê? Di her tiştta ku ew heya û dîyar re wê di çerçoveya têtînek fizikî de wê karibê wê, di renekê de wê weke bi fizikî wê werênê ser ziman. Fizik wê di xwe de wê aliyê hebûnî ê heyî wê di renekê de wê bi wê re wê were ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê di renekê de wê bi wê re wê were salixkirin ku ew bi ya ku ew heya re wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê di şêwayekê de wê bi wê re wê salixbikê û wê karibê wê di reng û awayekê de wê bi wê re wê salixbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Di mijare salixkirinên fizikî de wê dikarê wê bi hinek awayna wê salixbikê. Ya fizikî a hiş wê weke bi bûjenî wê were û bibê. Ya ku ew wê ne bi xosletên fizikî bi wê rengê a tîr û hwd bê wê di renekê de wê weke bi rengê têkiliyê, dengekê, bêhnekê, tirsekê, çoşekê ji dil bê, êşeke di laşê de bê û hwd wê di wê temenê de wê bi wê re wê karibê wê werênê ser ziman. Ev aliyê dîyem ê rewşa fizikî wê di renekê de wê weke aliyekê bi dîyarî heyî lê weke aliyê pêşî ku em bi fizikîya bûjenî wê nikaribê wê di renekê de wê salixbikê û wê werênê ser ziman bê.

Weki din wê dema ku mirov bahsa zaninên xwezayî ên rastin bikê wê hebûnên heyî wê lêkolin bikin. Di wê rewşê de wê hebûnên heyî ku ew di nava jîyanê de ew hena wê li ser wan wê were lê hizirkirin. Wê di temenekê fizikî de wê hilde li dest. Wê dema ku em bahsa zaninên fizikî bikin ew wê, hebûnên heyî wê ji gelek aliyên ve wê bi awayên wê yên weke tevgerê, bûjenitiya wê û vejene wê û hwd re wê hilde li dest. Di wê çerçoveyê de wê ji aliyê têtîna bûjenî ve ku wê hebûna fizikî wê ji kijan hevgyirtinên kimyewî û hwd wê pêkwere wê bi wê re wê bikê ku ew wê, fahmbikê. Ji wê aliyê ve wê bi têtînek zaninî a xwezayî wê di nava xwezayê de wê heyinên ku ew hena û hwd re wê, di renekê de wê, bi rewşa wan heyî û awayên wan ew bi wê hena re wê bikê ku ew wê di nava xwezaya wê de wê fahmbikê.

Beremberê wê zanistên mirovî û an zaninên mirovî ên weke, dîrok, civaknasî, ziman, derûnî, antropoloji û zanistên ramiyarî û hwd wê karibê wê di renekê de wê di dewama wê de wê şîrovebikê û wê di renekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Wê di awayekê de wê mijarên zaninên mirovî wê jîyan û mirov bê û wê li ser wê çerçove û şêwayê xwe yê fahmkirinê wê bi wê re wê li wê

bihizirê, minaq têtînen weke wîne, û an wîna azad û ji xwezaye weke bêjin ku wê çawa wê xwediyê rewşek jiyani bê wê bi wê re wê li ser wê bisekinê û wê werênê ser ziman.

Weki din wê di çerçoveya têtînek felsefeyî de wê têtînen weke şewayên têtîna sedemê, mantiqê û hwd re wê, şewayên fahmkirinê wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê fahmkirina mirov, pêvajoyên wê û çavkaniyên wê bi wê re wê di rengekê de wê bikê ku ew wê di şewayekê de wê bi wê re wê fahmbikê.

Wê dema ku em ji aliyê zanina felsefî ve wê hilde li dest wê di çerçoveyek giştî û bi aqilmeşandinê de wê çawa wê, di nava rewşa wê ya xwezayî û jiyani de wê fahmbikê wê hilde li dest. Di nava têtînen felsefeya dema kevnera de wê di rengekê de wê were dîtin ku wê çawa wê, di awayekê de wê, mijarên hebûnê û heyinê bi çerçoveya wê re wê di nava ahengek gerdûnî û jiyani de wê di rengekê de wê bi têtînek xwezayî re wê were dîtin ku wê hildina li dest. Sofist wê, li gorî rêgezên xwezayî wê bixwezin ku ew wê di wê çerçoveyê de wê fahmbikin û wê werênina ser ziman.

Zanina felsefeyê wê ji aliyekê ve wê, li ser kirdeya dihezirê re wê di rengekê de wê were dîtin ku wê li wê bihezirê û wê di çerçoveyek têtîni a hebûnê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê zanina hebûnê wê dervî darazên me wê çawa wê weke wê di rengekê de wê were fahmkirin wê li ser wê bisekinê. Ji aliyekê din ve wê zanina felsefeyî wê xwe bi sipêrê lêkolinvanîyekê û têtînek lêpîrsînê. Di wê nûqteyê de filosofên weke sokrat wê bi gotina 'jiyanek bêlêpîrsîn wê ne hêjayî jiyane (jiyankirinê) bê' re wê hizra xwe wê li ser vê xalê wê di rengekê de wê werênê ser ziman.

Di wê nûqteyê de wê, dema ku em ji aliyê wê têtîni û gotina sokrat ve wê li wê binerin wê di rengekê de wê dikarin wê fahmbikin ku wê zanina felsefeyî wê weke zanînek bi fahmkirina lêpîrsîn û têtîhiştina wê bê. Wê bi pêvajoyên wê yêmn jiyane re wê weke ku wê haraklit bi têtîna 'pêvajoyên vegûharinê' re wê bi kirpênê re wê di rengekê de wê weke ku wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman.

Zanina felsefî wê hinekê jî wê li ser temenekê vacî wê bi têtîna lêpîrsîn û mereqa mirov a gihiştina zanina wê re wê, were dîtin ku wê di şewayekê de wê xwediyê rengekê fahmkirinê bê. Ji vê aliyê ve wê zanina felsefeyê wê bi wê rengê wê bide dîyarkirin û wê werênê ser ziman ku wê mirov wê çawa wê di jiyane xwe de wê baştirin wê fahmbikê wê li ser wê bisekinê. Baştirin fahmkirin wê di kirdeya xwe de wê bi awayekê

morfolojikî wê têgiha baştirin a jiyankirinê jî wê bihawênê. Wê bi wê re wê, di rengekê de wê werênê li ser ziman.

Aliyekê din jî wê pêvajoyên fêrbûnê ku wê li ser temenê kirdeya fêrdibê re wê bi hişmendiyekê wê were dîtî ku wê li wê were lê hizirkirin. Mijare kirdeyê û kapasiteya wê ya ku ew dikarê fêrbibê wê hertimî wê bi têtî wê hey mêyla mirov wê di rengekê de wê weke ku wê were dîtî wê bikişênê li ser xwe. Di têtînek morfolojikî wê dema ku wê were gotin bûyina kirde wê weke çawa wê di nava şartûmercên xwe de ku ew dikarê fêrbibê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku wê karibê wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin bê.

Bi wê re em tiştên ku em dibînin em bi wê re wê di rengekê de wê derk dikin. Ev wê li ser rewşa laş û an bedenê mirovekê jî wê bi wê rengê bê. Di wê nûqtayê de wê, mirov weke kirde wê berê wê li fahmkirinê bê. Wê bi ber wê ve bê. Heyinên di jiyane de ên ne zindî ew ber ku wê, ne xwediyê wê xosletê bin wê bi ber wê ve wê bi fahmkirinê wê nikaribin herin û wê fahmkirinê wê bi xwe re wê di rengekê de wê biafirênê.

Di wê çerçoveyê de wê, ya ku wê bi fêrbûnê û hişkirinê re wê were dîtî wê ya di dîmenekê azmûnî a bi rêya sehên me yê dîtî û hwd re wê, weke di awayekê de wê bibê. Minaq ew sehên me wê çavên wan wê di hundurê me de wê nebê ku em bi wê li hundurê xwe binerin ku wê çi weke uz wê hebê û an wê, çawa wê xwediyê hundurê xwe bê weke zindiyek dijî.

Di wê rewşê de wê, di mijare jiyankirinê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê weke ku wê bi wê re wê xwediyê rewşek fahmkirinê ku ew bi rêya sehên xwe wê dikê bê. Çavên me wê li piştê sûkra me nebin. An jî wê di rengekê de wê, li piştê serê me nebin ku em dema ku weke pêş ve diçin em bibînin ku wê kesek wê bi şûn ve me were.

Di wê rewşê de wê, rewşa bedenî û an laşî wê weke tabî hin rêgezên fizikî ku ew wê bi wê re wê hebê. Minaq em nikarin sûkra xwe bi zîvîrîna li piştê xwe. Ev wê weke bi hebûna me ya zindiyê re wê weke ne bi derfetê bê. Ev wê ne tenê wê bo me mirovan weke zindiyê dijî wê wusa bê wê her wusa wê weke zindiyê din ên dijî jî wê wusa bê. Lê her zindî bi şertûmercên xwe re wê di nava xwezaya xwe de wê xwediyê hinek fêrsên fizikî ku ew bi wan dijî bê. Di wê temenê de di nava têtîliya fizikiya me û aqilê me wê bi wê re wê li ser esayê têtîliyê bi fêrbûnê bê. Em fêrî rengên kirinan dibin. Ya ku me bi hebûna me ya aqilî û kirdeyê jî weke hebûnek fêrdibê jî wê di wê rengê de wê karibê wê

ji aliyekê ve wê bi kirpênê bê. Di wê nûqteyê de wê aqil wê ew wê bi heyina xwe re wê biafirênê.

Felsefe û zêhn

Di bin navê gotinek weke 'felsefe û zêhnê' de ku mirov li wê bihizirê wê gelek aliyên ku wê di wê nûqteyê de ku wê weke bi zêhnî wê werina hasibandin û wê werina ser ziman wê hebin. Minaq wê di wê temenê de wê aliyên weke bi felsefeya hebûnê, rewîstê, ramyariyê, ziman, hûnerê, metafîzîkê, ol, mantiqê û hwd re wê weke van aliyan wê hê karibê gelek aliyên din jî wan kifşbikê û wê werênê ser ziman. Ev ali wê weke aliyna hizrî ku wê bi têgîna kirdey û şubjeyê afrîner jî wê di rengekê de wê weke ku wê bi wan re wê were lê hizirkirin û wê li ser wan re wê hizir wê were hanîn li ser ziman.

Di çerçoveya têgîna zêhnê de wê dema ku mirov wê bibêjê wê, di serî de wê, weke navaroka wê çî bê wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Hebûna zêhnê wê bi navaroka wê re wê weke bi hebûna mirov û an mejiyê mirov re jî wê di rengekê de wê were dana ber hev re wê were dîtîn ku wê were ser ziman. Di wê rengê de wê mejiyekê zêhnî ku wê bi gotin wê were bilêvkirin wê hinekê jî wê di wê temenê de wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Lê felsefe wê weke têgînek lêkolîn û lêpîrsînê bê û wê di wê temenê de wê ne tenê li ser esasekê weke ya dîtina rastî û nerastîtiyê û hwd re wê, bihizirê wê her wusa wê, di nerinek lêpîrsîner de wê, dema ku ew dibê wê bi wê re wê têgînek kûr wê bi wê re wê biafirênê. Wê di wê çerçoveyê de wê ew lêpîrsîn wê ji wê aliyê ve jî wê weke aliyekê ku wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê di wê temenê de wê bi wê re wê karibê wê werênê ser ziman.

Di mijare zanînê de wê dikarê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê di wê çerçoveyê de wê felsefe wê bi pêşxistina zanînê wê li ser temenekê epistemîkî û hwd re wê têkiliyekê bi heyine heyî re wê rastarast wê weke ku wê êdî wê dênê. Ji wê aliyê ve wê felsefe wê weke şêwazekê ku ew wê bi wê re wê were kirin wê derkeve li pêş. Ji wê aliyê ve wê li ser wê temenê wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê mijare têgîna zanînê di felsefeyê de wê çawa wê xwediyê temenekê û rengekê pêşketinê ê bi fahmkirinê bê wê dikarê wê hinekê li ser wê bisekinê.

Di felsefeyê de wê ber ku wê di destpêkê de wê nerîna xwezayî wê di wê temenê de wê derkeve li pêş wê bi wê re wê, di rengekê de wê ji wê gavê wê were avêtin. Ji ya heyî bi ber ya neyî ve di çerçoveya têgîna

hebûnê de wê, were lê hizirkirin. An jî ya şenber û ji wê bi ber ya razber ve wê di rengê de wê li ser temenê têtînên ontolojikî, metafizikê, mantiqê, rasyonalismê, realismê, û heta hinekê empricism û hwd re wê were li lê hizirkirin. Felsefe wê bi nerînek xwezayî, rastbûn û rastbûna zanînê dikole. Her çiqas têtînên weke derûniyê jî bi mijara zanînê re mijûl dibe, epîstemolojî bi pirsgirêka têtîliya di navbera objeya zanînê û zanînê de mijûl dibe. Ma ramana çiyayek bi çiya bi xwe re heman e? Epîstemolojî, ku pirsên mîna van pirsgirêkan ji xwe re dike; Li ser çavkanî, sînor, îmkan, rastbûna zanînê û awayên bidestxistina zanînê lêkolîn dike. Ma ramana tiştê di hiş û bûjena bixwe de ku agahdarî dide heman çarçove ye? Çiyayê rastîn, bi gelek taybetmendiyên xwe, di hişê de ji ramana zanînê wêdetir e. Dema ku raman di hişê de pêvajoyek demkî ye, çiya bi sedsalan bi guhertinên cihêreng di cihê xwe de maye. Zanîn bi tevahî tiştê xwe çawa nîşan dide? Têtîliya di navbera zanîn û objeya wê de çî ye? Agahdarî têtîliyê di navbera subjekt û bûjenê de an jî berhema vê têtîliyê ye. Teoriya zanînê li gorî rewşa kirdeya naskirî ya li hember objeya naskirî dikare ji perspektîfên cûrbecûr were nîqaş kirin. Ji ber vê yekê, teoriyên cuda yên zanînê dikarin derkevin holê.

Ji aliyekê din ve jî wê rewşên zanînê wê di dewama wê de wê weke hinek aliyên ku mirov wê weke pêwîst bê hinekê wan bikirpênê bê. Minaq rewşa mantiq û metafizikê wê di rengê de wê, di wê warê de wê têtîliyê bi têtîna hebûnê û salixkirinê bi fahmkirin û di gotinê de wê gihiştinê bi fahmkirinê û levhanîn û lêhatin û levhatina wan wê çawa wê bibê û hwd wê li ser wan bisekinê. Ji wê aliyê ve bi mantiwê pêşî mirov dikarê wê bi bibêjê.

Mantiq wekî zanista rêbaza ramanê; felsefe, zanist û heta Ew dîsîplîna bingeşîn e ku binesaziya mantiqî ya matematîkê pêk tîne. Mantiq bi rêbazên çareserkirina pirsgirêkê, rêbazên çareseriyê yên cuda yên têtîhiştin, birhan û îspatkirinê re mijûl dibe. Di nav van qadên hewldanê de, mantiq hewl dide ku bersivê bide pirsên wekî: temenî û fonksiyona ramanê çî ye? Têtîliya ramanê bi avahiya cîhanê re çawa heye? Di çareserkirina pirsgirêkê de hiş çî fonksiyonê dike? Bingeş û rêgezên ramanê çî ne? Rêgezên encamdana derbasdar çî ne? Çî ramanê xelet dike? Mirov çawa ji xeletiyên dûr dikeve? Mirov çawa ji hizir û derpêşên hatî destnîşan kirin encam dike? wê li ser wan bisekinê.

Di dewama wê de wê dikarê wê bi felsefî wê were dîtîn ku wê li ser mijare hebûnê re wê mijare têtînên weke metafizikê û hwd re wê li wê bihizirê. Metafizik wê, dema ku aristo wê şîrove dikê wê weke zanista ku

ew bi wê were gihiştin li zanina hebûnê wê şîrove dikê û wê dihênê ser ziman. Hin pirsên ku wê têngîna metafîzîkê wê bi wan re wê mijul bibê û wê li bersivên wan bigirihê wê weke "rastî çi ye?", "çend cureyên heyînê hene?", "gelo gerdûn yek e an pirr e?", "taybetmendiya bingehîn a çi ye?" "hebûn çi ya?", "dem çi ye?", "bûjenek çi ye?", "têkilî çi ye?", "sedem çi ye?", "yekhevî çi ye? wekhevî an nasname?", "tevger çi ye?", "ez çi me", "gelo ev cîhan bi biryar e?", "gelo mebestek gerdûnî heye?", "Gelo dûnya pêvajoyek e?" û hwd wê weke pirsên ku wê li wan wê bihizirê bê. Di wê çerçoveyê de wê lêpirsênên wê di rengekê de wê bi wê re wê di awayekê de wê were dîtî ku ew wê bikê.

Di awayekê din de jî wê mijare hebûnê ku wê bi temenê heya heya ku wê çawa wê hebê û ew wê çawa wê hebê û wê xwediye pêvajoyek çawa a bi jîyanê û hebûna xwe re bê û hwd wê di rengekê de wê li wê bihizirê. Di wê çerçoveyê de wê di felsefeya serdema kevnera de wê weke ku wê bi têngîna parmenides re wê were dîtî wê hebûna ne vegûhar wê weke yek' ku ew herdayimî heya wê li wê bihizirê. Haraklit jî wê di rengekê de wê hebûna vegûharbar wê, bi wê re wê li wê bihizirê û wê beremberê wê derxê li pêş û wê bi wê re wê li wê bihizirê. Haraklit wê hebûnê wê bi pêvajoya demê re wê weke pêvajoyek bûyinê û hebûnê wê di şewayekê de wê were dîtî ku ew wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Sofist wê dema ku wê, li hebûnê wê bihizirin wê li ser têngînek roterîkî re wê mijare hebûnê wê li wê bihizirin û wê bixwezin ku ew wê werênina ser ziman. Di dewama wê de wê mijare hebûnê wê ji gotinên ziman û wate û kirdeya wê çawa wê têbigihin wê bikin ku ew wê fahmbikin.

Ziman wê wek şaxeke felsefeyê ye ku li ser pirsgirêk û dîtînen cuda yên zimên bi wê dihê sekin jî wê bibê. Ew cewhera ziman, armanc, têgeh, kok, çarçove, temen û wateyên peyvên wê bi wê têngî û têngiştin û zanînekê lêbikole. Hewl dide têngîliya peyv, raman û tiştan bi wateyê re derxe holê. Felsefe her tim bi wateyî re mijûl bûye. Ber vê yekê wê ji wê aliyê ve weke têngînek zêhnî û an hişmendî wê bibê. Lê di vekolîna rexneyî ya vê dawiyê ya ziman de giranî li ser vekolînek hûrûkûr ya fonksiyonên dager, nîşanan û yên wekî wan bûye. Ger sembolarîzêkirin bingehê an berî ramanê be, ev ne tenê pirsgirêkek mirovî ye, di heman demê de pirsgirêkek cewhera hiş bi xwe ye jî. Ji ber ku dahûrkirina pêvajoya sembolarîzêkirinê wê wateyê bide zimên. Heger aqil di pêvajoyeke sembolarîzêkirinê de tevbigere, divê felsefe wateya sembolan (dageran) rave bike. Erka felsefeya ziman wê ji vê aliyê ve wê bi wê

rengê wê were lê hizirkirin û ser ziman. Felsefeya ziman, wek qadeke taybet a lêkolîn û hizirkirinên bi têtîgn û hişmendiya hebûnê re jî ye.

Weki din wê di mijare felsefeyê de wê di nava têtîgîna zêhnî û hişmendiya wê de wê bi wê re wê têtîgnên weke rewîstê wê bi wê re wê weynek teybet wê li ser ji hev cihêkirina bi têtîgnî wê bileyizin. Di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Di wê çerçoveyê de wê, girêdanên metafîzîkî û ontolojikî ên bi fêrsên fahmkirinê ên rewîstê weke bi têtîgîna menewiyetê, xwûdê û hwd re wê, li ser wê temenê wê lêpîrsînên bi têtîgnêk hebûnê û pêvajoyên jiyane ên bi heyinê re wê bide lêpîrsîn. Di wê temenê de wê di têtîgîna hebûnî de wê weke cewherekê wê, hebûna dervî hebûnê ku wê bi têtîgîna xwûdê re wê weke kirdeyek afrîner wê were lê hizirkirin wê bibê. Di mijare felsefeyê de wê, di demên dawî ên serdema navîn de wê ev kirde wê bi têtîgîna tozê re wê ji aliyê spinoza û descartes û hwd ve wê were hanîn li ser ziman. Spinoza wê têtîgîna tozê a monist û descartes a dualist wê di şewayekê de wê bi wê re wê bikin ku ew wê pêşbixin û wê bi şîroveyan xwe re wê werênina ser ziman.

Felsefe wê bi têtîgîna zêhnê re wê di wê warê de wê dikarê wê ji aliyan ve wê hilde li dest. Aliyekê wê bi aliyê têtîgîna felsefeyî a razber wê karibê wê hilde li dest ku ew wê taqabûlî têtîgnên teorîkî û hwd wê bikê bê. Aliyê din jî wê bi têtîgîne şenber ku wê di nava jiyane de wê li ser rewşên jiyane, biryargirtin, rewşên jiyane û hwd re wê, bingihêkê hizirkirinê û fahmkirinê wê bi wan re ku wê ji me re wê biafirênê wê li ser wê bisekinê. Mînaq wê Witgenstein wê di felsefeya xwe de wê aliyê duyem wê weke bixwezê wê derxê li pêş û wê li ser wê re wê pêşniyara ku mirov li aliyê din ne hizirê. Xwe ji pîrs û têtîgnên metafîzîkî û hwd dûr bigirê wê pêşniyar bikê. Di wê temenê de ew wê felsefeyê wê weke têtîgn û têtîgihîştînek ku ew wê bi wê re wê di nava jiyane esayî de wê çawa wê bibê têtîgnêk fahmkirinê wê bi wê rengê wê li ser wê bisekinê.

Di dewama wê de wê di nava jiyane de wê, têtîgnên weke yê bi mantiqê, sedem û encamê û hwd re wê weke aliyekê wê yê din bê ku wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Mînaq wê dema ku em bahsa fahmkirinên nava jiyane bikê wê ji wê aliyê ve wê weke dema ku em kirinekê dikin em bi çî armancê û hişmendiye û an hêncetê wê dikin ku em di hiş û şîyarîya wê ya bi felsefeyî de bin wê di renekê de wê bixwezê ku ew (witgenstein) li ser wê bisekinê.

Weki din di nava têkiliyên civak  de w  rew  n hev fahmkirinê   dana fahmkirinê    rovekirin   ji wan gihi tina encamên bi fahmkirinê  n hizr    hwd re w  di renekê de w  di dewama w  de w  bi w  re w  were li l  hizirkirin. Di nava civak  de w  têkiliyên nava w  ku ew werina fahmkirin w  weke  awa w  ji w  re w  bingih k  bi hewldana fahmkirinê w    bik  w  li ser w  were sekin in. Di awayekê de w , bi felsefey  di nava jiyan  de ku mirov w  bij  w   awa w  fahmbikê, l bikol , l bipirs    hwd re w , di renekê de w , di nava têkiliyên xwe de w  bi zanin bib  w  li ser w  re w , weke t g nek zanin  ku w  were l  hizirkirin b .

Felsefe hinek  j  w  bingihê t g nek jiyan     ari tani   jiyan  b . W  di w  temenê de w  t g n   t gihi tina fahmkirinê w  xwe di w  reng  de w  di dewama w  de w  di renekê de w  weke ku w  bide d yarkirin. W  di w   er ovey  de w , ji kirinên xwe gihi tina zanin    bi w  gihi tina encamê   ji wan encaman gihi tina fêrsên din  n fahmkirinê ku ew bi wan p  bix    hwd re w  weke aliyekê bi hizr    p  xistina di nava jiyan  a bi hizr  de j  b .

Di w   er ovey  de w  c rey n zanin   n z hn  w  bi hi mend  w  p  kevin ku w  di w   er ovey  de w  mirov bi w  re w  di renekê de w , bihizirê   w  p  bix    w  p  keve.

Dem n  ari tan   n civak  w  weke dem n civake bi zanin  dij n ji bin. Ber v  yek  w  fahmkirin w  weke nan   av  w  ji w  re w  p w st b . Li ser w  temenê w  felsefe w ,  ewayek  l pirs n  ku w  bi w  kirinên xwe w  li ser fêrsên fahmkirinê  n ba    neba  j  w  ji hev cih  bik    w  di w  temenê de w  bixwezê ku ew bigihijê ya ba tir w  di w  temenê de w  di renekê de w  di dewama w  de w  di renekê de w  weke aliyekê w  y  ku mirov w  karibê w  di w  temenê de w  di renekê de w  fahmbikê   w  karibê w  werênê ser ziman b .

Felsefe pi ti ku ew p  ket   p  de w  z detir  w  p  ketin w  k rtir w  bib . Ber ku ew l pirs n  dik . L pirs n w  cewherê p  ketin  a di nava jiyan  de j  w  bi xwe re w  bide d yarkirin. Di nava t g nek weke ya baweriy  de w  weke w  her  kirin   l nepirs  w , were ser ziman. Ber ku w  felsefe w  bi w  re w  bikeve vajiya w  de w  li ser w  temenê w  ew w  bi w  re w  bib . Felsefeya zanin  w  s nor  fahmkirinê, zanin ,  avkani, p van   nitelik   nicelik n w  l  bikol . Bi felsef  t g n n weke y n mantiq  j  w  têgihên weke y n dar jk    hwd w , l  bikol . Di awayekê din de j  w  awa, reng    eway  w  bixwezê ku ew w  fahmbikê   w  werênê ser ziman.

Wê dema ku em li gotinên felsefeya zaninê dihizirin em dibînin ku wê gotinên weke yên zaninê, zanebûnê, hişmendiyê û hwd wê bi giranî wê derkevina li pêş. Li ser wan temenan wê di wan de wê kûrbûn û fahmkirin wê were û bibê. Di wê çerçoveyê de wê zanin wê çawa wê bibê û an wê weke kirdeyek bizane wê mirov wê çawa wê bibê wê weke aliyekê ku wê bi wê re wê were li lê hizirkirin. Weki din tênginên weke yên rastitiyê û hwd yên hizirkirinê bin. Wê bi wan re wê, ya rastîtîr wê di tênginên weke levhatin û levhaninê û hwd re wê, were lê hizirkirin. Weki din wê bi têkiliya wê ya bi rastitiyê re wê, dema ku ew hat û bû re wê weke rastîtîyê re wê were hizirkirin.

Di felsefeyê de wê rastîtî wê bi mijare hebûnê ve girêdayî wê weke aliyekê ku wê li wê were lê hizirkirin. Gotin û pirsên weke rastî çi ya û hwd wê li ser wê re wê di rengekê de wê werina pirsin. Di rastitiyê de wê li wateyê wê were lê gerin. Di gotinê de wê ya ku wê weke peyv û an gotin wê dihênê ser ziman wê weke wateyê bê. Têgîna wateyê wê ji ya rastitiyê wê cihê bê. Di wê nûqtayê de wê di çerçoveya fahmkirina gotinê de ew wê bibê û wê di wê nûqtayê de wê ya ku ew wê wate dide gotinê wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Di awayekê de wê, ji rastiyeke wê bi wê re wê bi derfet bê ku wê were gihiştin li gelek wateyan. Di ragihandinekê de wê ya ku ew dihê ser ziman wê weke ya wateyê û rengê wê jî wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Di mijare rastitiya wateyê de wê, dikarê wê di dewama wê de wê bibêjê ku wê dema ku wê bi kirinê û rastitiyê re wê di levkirinekê de bê wê bi wê re wê weke wateyek rast wê di rengekê e wê were lê hizirkirin. Weki din wê dikarê wê di dewama wê de wê bibêjê ku wê ya ku wê wate dide tênginê wê hişkirin û hizirkirinên me bin. Di wê çerçoveyê de wê bi wan re wê karibin bahsa azmûnên ku em dikin bê kirin. Lê rastîtî wê tenê wê nikaribê wê bi wateyê re wê bi sînor wê fahmbikê. Ew wê di kirde û morfolojîya xwe de wê, bahsa tênginek bi heyina heyî û şenberîya wê û hwd re jî wê bikê.

Di sedsale 20an herikinên felsefî ên ku ew pêşdikevin wê di awayekê de wê li ser mijare wateyê, watelêkirinê û têngîna pistrastkiriniyê û hwd re wê bimeşin. Wê di wê çerçoveyê de wê ji wê demê û pê de wê di felsefeyê de wê têngin hiş û zêhnê wê derkevina li pêş. Ji wê aliyê ve dikarê wê têngîna felsefeya dahûrîyê wê hinekê di wê nûqtayê de wê bi kirpênê. Felsefeya dahûrî ku yek ji tevgerên felsefî yên sedsala 20'an e, têkiliya di navbera wateyê û verastkirinê de kiriye bingehê dîtin û pêvajoyên xwe yên fahmkirinê. Li gorî teoriya dahûrî, pîvana ku derpêşek rast dike an wateyekê didiyê bi hêza karîna piştrastkiriniya wê

ve girêdayî ya. Di navbera watekirina hevokê û verastkirina wê hevokê de hevraziyek heye. Bo derpêşek were rastkirin pêşî ew derpêş ku wê çawa wê bi wateyekê bê ve wê girêdayî bê. Beremberê gotina rast wê dînyayek diyardeyî wê hebê. Di dînyayek bi wê rengê de wê rastitiya wê derpêşê wê karibê were ceribandin. Li gorî vê nêrînê, derpêşên rast û nerast wê karibin hebin. Weki din li hevokê û an derpêşên bêwate wê ew wate wê li wan wê newê dayin. Ber ku ew di dînya diyardeyî de wê beremberê wan wê nebê.

Di dewama wê de wê dema ku wê bahsa piştrastkirinê bi derpêşê re wê were kirin wê sê gotinên giring wê bi hev re wê werina ser ziman. Ew jî wê rastîfî, hevgirtin û lihevhatîbûn bê. Lê wateya her yekê ji ya din cuda ye. Derpêşek bi xwezayî xwedan nirxek rastiye ye. Derpêş an rast an ne rast a. Lihevhatîfî çêdibe dema ku derpêşek bi kêmanî carekê nirxa rast werdigire an jî di encama têkiliya xwe ya bi derpêşên din re wê, gihiştina bi rastîfîyê dikê. Wê dema ku wê ji derpêşekê zêdetirî ku wê çend derpêş ku wê werina ba hev wê bi têgînek hevgirtî û an hevgirtina wan re wê ji wan karibê were bahskirin. Wê dema ku wê têkiliya nava derpêşan hevgirtinekê dide çêkirin wê, wê demê wê ew wê, weke hevgirtî ku ew ne di rewşek levnakin de bin. Wê dema ku ev têkiliya hevgirtî a nava derpêşan ku ew her demê û dayînî ew hebê ew hingê wê, bi tlgîna lihevhatîbûnê wê di rengekê de bi xwe re wê bide dîyarkirin û wê bi wê re wê were hanîn li ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê hevgirtinek lihevhatînî ku ew bi derpêşê re ew dibê wê demê wê karibê bi wê were lê hizirkirin ku ew wek derpêşek gerdûnî û bi wê ew ew têkiliya nava wê weke bi wê bûhûrîner bê re wê karibê wê fahmbikê bê.

Descartes hewl da ku felsefeya nûjen li ser zanîna herî zelal û cihêreng ava bike. Wî mijare zanîna rast û ne rast weke ku wê bi têgîna derpêşî re wê li wê were lê hizirkirin wê ji aliyekê û şewayekê din ve wê bi wê rengê wê ji xwe re wê bikê mijar. Ev daxwaza Descartes hemû fîlozofên nûjen li ser teoriya zanînê, derfetên zanîna mirovî, tiştên ku em dizanin û yên ku em nizanin, bi wê dihê rawestandin. Ew dixwezê lêkolîn bike ka ew çi nizane û çawa agahdariya rast karibê bistîne. Niha li ser temen, xweza, derfet, sînor, pîvan û cureyên zanînê hatiye pirsîn. Pirsgirêka yekem a ku divê di felsefeya zanînê de were vekolîn ev e: "Gelo zanîna rast, an bêtir zanîna rast derfet e?"; Bi gotineke din, gelo mirov dikare agahdariya rast bi dest bixe? Hişê mirov, ma ew dikare di derbarê hebûna ku jê dihê agahdar be? Gelo ew ji me serbixwe ye an bi me ve girêdayî ye? Divê pêşî ev pirs bê pirsîn û bersivandin. Ya duyemîn, "Çavkaniya

agahdariya rast çî ye?" Divê pirs wek pirsgirêk bête girtin. Di demên kevnera de wê ji aliyê têtîna zaninê ve wê, sofist hizirkirin wê werina kirin û wê pirsên weke gelo zanin çendî bi derfet a ku mirov wê karibê wê bi dest bixê bê. Hizirkirinên li ser rastîti û derfetbûna zaninê wê bi felsefeyê re wê, di demên hemdem de jî wê li ser wê esasê wê werina dîtî ku wê xwe bidina domandin.

Li ser mijare zanina rast û ne rast wê, di demên kevnera de wê di xate felsefeyê a vegûhar û gûmanparêzan de wê, li ser wê were kirin ku wê di awayekê de wê zanina rast wê di rengekê de wê ne bi derfet bê. Di wê nûqtayê de wê, weke encamekê wê li wê bigihijin. Lê li aliyê din ên weke ku wê, di demên hemdem de wê bi xwezaparêz jî wê werina pênasekirin ew wê, vaji wê bînina ser ziman ku wê zanina rast wê bi derfet bê. Di rengekê de wê dema ku em li têtîna ideayên platon li wê bihizirin wê di rengekê de wê, hinek aliyên bi hizra wî ya li ser ideayê re ku mirov wê karibê fahmbikê wê hebê. Ew wê, di rengekê de wê, di rengekê de wê, di zaninê de wê bi ji hev cihêkirina li duyan re wê werênê ser ziman. Yek wê ya weke ku ew wê li ser rexnegirtin û hêrîşên xwe yê li sofistan û hwd re wê dihênê ser ziman û zanina weke ne ya teqez û vegûhar û hwd ku ew bahsa wê dikê. Ya din jî wê zaninek ku ew wê weke dervî azmûnê wê weke bi ideayî wê hebê û mirov wê tenê wê bi hizirkirina xwe wê kifşdikê re wê di rengekê de wê werênê ser ziman.

Di nava gûmanparêzên dema kevnera de wê têtînen ku ew wê li ser zaninê wê werina ser ziman wê di wê rengê de bin û wê werênina ser ziman ku wê zanina bûjenî û objektiv wê nebê re wê di şewayekê de wê werênina ser ziman. Di wê nûqtayê de wê, ev wê weke du aliyên ku wê, platon wê di nava hizrên xwe de wê, di destpêkê de wê li ser wê bisekinê. Platon wê bi têtîna xwe ya ideayî re wê aligiriya wê bikê ku wê zanina rast a ideayî wê hebê. Ew wê, di rengekê de wê, di nava jiyanê de wê, têtîna cewherê ku wê, weke çavkaniyê wê bibînê wê bi wê re wê li wê bihizirê. Minaq haspek ku ew heya wê xwemal bê. Lê gelek hasp hena wê kopiyayên wê haspê bin. Di wê nûqtayê de wê têtîna xwe ya xwemaliyê wê di cewherê wê de wê kirpendinek di wê rengê de wê, weke ku wê bi çavkaniya wê re wê bikê û wê bi wê re wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman.

Li ser têtîna hebûnê re wê, di wê rengê de wê, were lê hizirkirin. Minaq wê parmanides wê bahsa hebûnek nevegûharê wê bikê. Lê haraklit wê bahsa hebûnek ku wê di nava vegûharinê de wê hebê re wê, werênê ser ziman wê bibê. Sokrat wê di rengekê de wê xwediyê dîmenekê weke yê

di renekê gûmanparêzan de jî bê. Ew wê lêpîrsînê û di dîmenekê diyalektîkî de wê, danûstandinên ku ew dikê re wê, ew wê werênê ser ziman. Danûstandinên sokratîkî wê di wê rengê de wê wateya wan ya giring wê di dîmenekê de wê lêpîrsînê wê di şewayekê de wê bi xwe wê weke ku wê biafirênin.

Lê em wê dikarin wê werênina ser ziman ku wê felsefe wê di xwezaya xwe de wê xwediyê têgînek lêpîrsîner bê. Di wê temenê de wê tenê wê bi aliyekê wê weke rast dîtinê û êdî wê lênapîrsê wê nekê. Di wê çerçoveyê de wê dema ku wê rastiyek weke kifşkir jî wê ew çawa wê rast bê wê li wê bihizirê. Di têgîna felsefeyê de wê gûharin wê têgîhiştinek bingihîn wê di xwezaya hizirkirina wê de wê hebê. Haraklit ew rengê wê da der û di felsefeya demê û ya demên piştî xwe de jî weke bi temen kir.

Çavkani:

- *Dennett, Daniel (1998). *The intentional stance*. Cambridge, Mass.: MIT Press
- *Putnam, Hilary (1967). "Psychological Predicates", in W. H. Capitan and D. D. Merrill, eds., *Art, Mind and Religion* (Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.)
- *Robinson, H. (1983): "Aristotelian dualism", *Oxford Studies in Ancient Philosophy*
- * Metzinger, Thomas (2003). *Being No One – The Self Model Theory of Subjectivity*. Cambridge: MIT Press. pp. 345–368
- *.Jackson, F. (1986) "What Mary didn't Know", *Journal of Philosophy*, 83, 5, p. 281–298
- *Donald Davidson (1980). *Essays on Actions and Events*. Oxford University Press.
- *Dawkins, R. *The Selfish Gene* (1976) Oxford:Oxford University Press
- *Churchland, Patricia (1986). *Neurophilosophy: Toward a Unified Science of the Mind–Brain*. MIT Press
- *Hacker, Peter (2003). *Philosophical Foundations of Neuroscience*. Blackwel Pub
- *Ryle, Gilbert (1949). *The Concept of Mind*. Chicago: Chicago University Press
- *Descartes, René (1998). *Discourse on Method and Meditations on First Philosophy*. Hacket Publishing Company
- * Russell, Bertrand (1918) *Mysticism and Logic and Other Essays*, London: Longmans, Green.
- *Celia Green *The Lost Cause: Causation and the Mind–Body Problem*. (Oxford: Oxford Forum, 2003). Applies a sceptical view on causality to the problems of interactionism
- *Ells, Peter (2011). *Panpsychism: The Philosophy of the Sensuous Cosmos*.
- *Alter, Torin; Nagasawa, Yugin, eds. (2015). *Consciousness in the Physical World: Perspectives on Russellian Monism*. Oxford: Oxford University Press
- *Huxley, Thomas Henry; Youmans, William Jay (1868). *The Elements of Physiology and Hygiene: A Text-book for Educational Institutions*. D.

- *Nagel, Thomas (1979), "Panpsychism", in Nagel, Thomas (1979). Mortal questions. London: Canto.
- * Nagel, Thomas. "What is it Like to be a Bat?". From The Philosophical Review LXXXIII, 4 (October 1974),
- *Chalmers, David J. (2003). "Consciousness and its Place in Nature" (PDF). In Stich, Stephen P.; Warfield, Ted A. (eds.). The Blackwell Guide to Philosophy of Mind (1st ed.). Malden, MA: Blackwell Publishing
- *Bohm, David (1990). "A new theory of the relationship of mind and matter". Philosophical Psychology
- * Calvert, Ernest Reid. (1942). The Panpsychism of James Ward and Charles A. Strong. Boston University
- *Goff, Philip; Seager, William; Allen-Hermanson, Sean (2017). "Panpsychism". In Zalta, Edward N. (ed.). Stanford Encyclopedia of Philosophy
- *Weisberg, Josh. "The Hard Problem of Consciousness". Internet Encyclopedia of Philosophy

Abdusamet Yigit, kurdistan, cizirabota 2018